

You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Przekonania a gotowość do agresji kobiet skazanych za popełnienie przestępstwa z użyciem przemocy

Author: Magdalena Bolek-Kochanowska

Citation style: Bolek-Kochanowska Magdalena. (2020). Przekonania a gotowość do agresji kobiet skazanych za popełnienie przestępstwa z użyciem przemocy. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
DOI: 10.31261/PN.4009

Uznanie autorstwa - Na tych samych warunkach - Licencja ta pozwala na kopiowanie, zmienianie, rozprowadzanie, przedstawianie i wykonywanie utworu tak długo, jak tylko na utwory zależne będzie udzielana taka sama licencja.

UNIwersytet ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

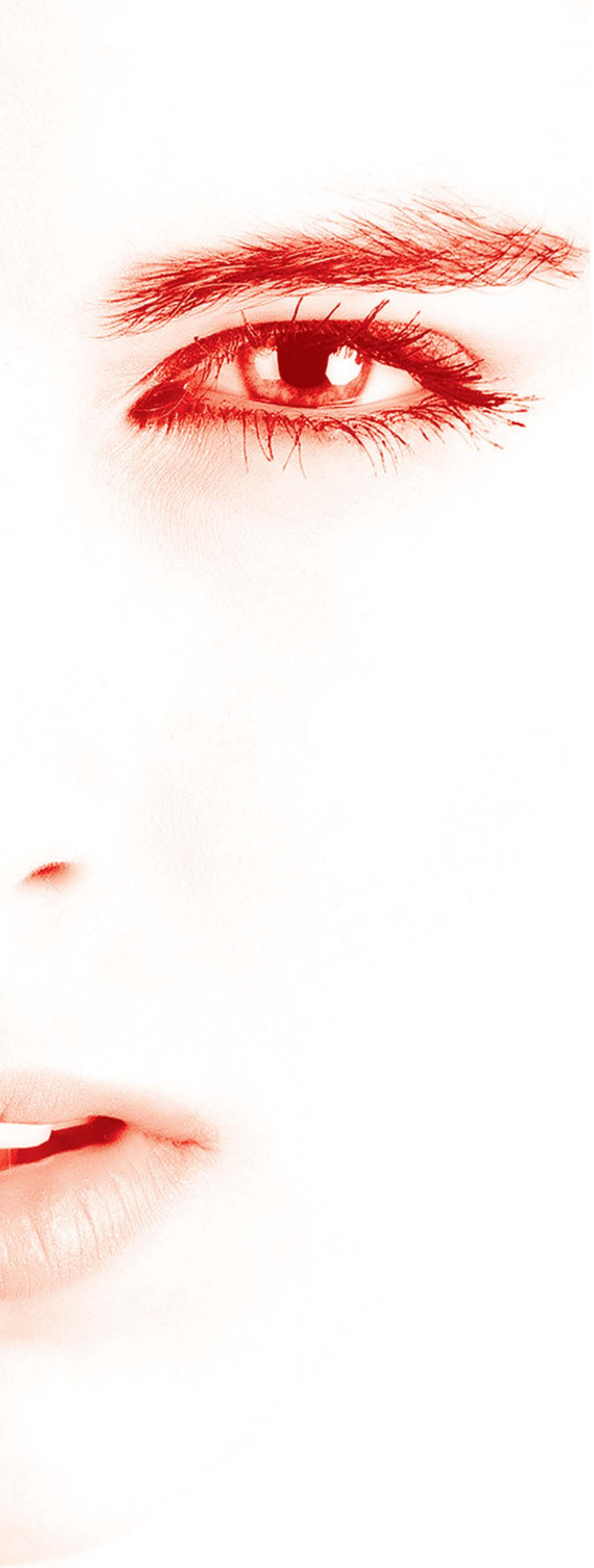

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Magdalena
Bolek-Kochanowska

**Przekonania
a gotowość
do agresji
kobiet skazanych
za popełnienie
przestępstwa
z użyciem
przemocy**

**Przekonania a gotowość do agresji kobiet
skazanych za popełnienie przestępstwa
z użyciem przemocy**

Książkę tę dedykuję mojemu synowi Jakubowi

Magdalena Bolek-Kochanowska

**Przekonania a gotowość do agresji kobiet
skazanych za popełnienie przestępstwa
z użyciem przemocy**

Recenzent:
Mieczysław Ciosek

Spis treści

Wstęp	11
Rozdział I. Kontekst teoretyczny badań	
1. Agresja i gotowość do agresji	15
1.1. Definicje agresji oraz jej rodzaje i formy	15
1.2. Agresywność	18
1.3. Gotowość do agresji	20
1.3.1. Emotogenno-impulsywna gotowość do agresji (GEI)	21
1.3.2. Nawykowo-poznawcza gotowość do agresji (GNP)	23
1.3.3. Osobowościowo-immanentna gotowość do agresji (GOI)	24
1.4. Różnice międzypłciowe w zachowaniach agresywnych	25
2. Przemoc	26
2.1. Definicje przemocy	27
2.2. Rodzaje i formy przemocy	31
2.3. Przestępstwo z użyciem przemocy	36
2.4. Przestępczość kobiet z użyciem przemocy	37
2.4.1. Zakres problemu	37
2.4.2. Koncepcje wyjaśniające	41
2.4.3. Specyfika przemocy stosowanej przez kobiety	44
3. System poznawczy a przejawianie zachowań agresywnych i przemocowych	46
3.1. Przekonania, schematy, skrypty – ustalenia definicyjne, teoretyczne i badawcze	47
3.2. Regulacyjna teoria osobowości autorstwa J. Reykowskiego	52
3.3. Rola systemu poznawczego w genezie zachowań agresywnych w świetle wybranych teorii poznawczych	54
3.3.1. Neosocjacionizm poznawczy	54

3.3.2. Teoria społecznego przetwarzania informacji	56
3.3.3. Ogólny model agresji	58
3.3.4. Przystępczy styl myślenia	61
Rozdział II. Przekonania osadzonych kobiet a ich gotowość do agresji – badania własne	
4. Problematyka badań własnych	65
4.1. Cel i pytania badawcze	65
4.2. Operacjonalizacja zmiennych	72
4.3. Organizacja i przebieg badań	74
4.4. Metody badawcze	74
4.5. Metody statystycznej analizy danych	84
5. Wyniki badań własnych oraz ich interpretacja	85
5.1. Opis statystyczny badanych zmiennych i porównanie grup	85
5.1.1. Charakterystyka osób badanych pod względem zmiennych socjo-demograficznych	86
5.1.2. Charakterystyka osób badanych pod względem zmiennych wikty-mologicznych i penitencjarnych	88
5.1.3. Przekonania na temat świata i ludzi	90
5.1.4. Przekonania na swój temat	91
5.1.5. Przekonania na temat przeszłości, terażniejszości i przyszłości	93
5.1.6. Cechy afektywne	95
5.1.7. Styl spostrzegania sytuacji użycia przemocy	96
5.1.8. Gotowość do agresji	98
5.2. Analiza szczegółowych zależności pomiędzy zmiennymi	99
5.2.1. Porównanie grup osadzonych zależnie od charakteru popełnionego czynu pod względem nasilenia gotowości do agresji	99
5.2.2. Struktura sieci poznawczej – wzajemne relacje pomiędzy przekonania- niami osadzonych kobiet	100
5.2.2.1. Relacja pomiędzy przekonaniem na temat świata i ludzi a przekonaniem na swój temat	100
5.2.2.2. Relacja pomiędzy przekonaniem na swój temat a orien- tacja- tami temporalnymi	107
5.2.2.3. Relacja pomiędzy przekonaniem na temat świata i ludzi a perspektywami postrzegania czasu	110
5.2.3. Przekonania a cechy afektywne	113
5.2.4. Styl spostrzegania a gotowość do agresji	116
5.2.5. Przekonania a gotowość do agresji	119

5.2.6. Cechy afektywne a gotowość do agresji	127
5.2.7. Wybrane dane socjodemograficzne, wiktymologiczne i penitencjarne a gotowość do agresji	128
5.3. Model empiryczny i jego statystyczna weryfikacja	132
5.3.1. Model uwarunkowań emotogenno-impulsywnej gotowości do agresji	133
5.3.2. Model uwarunkowań nawykowo-poznawczej gotowości do agresji	139
5.3.3. Model uwarunkowań osobowościowo-immanentnej gotowości do agresji	145
5.4. Podsumowanie wyników w świetle postawionych hipotez	150
6. Dyskusja wyników i wnioski	153
6.1. Wnioski końcowe, aplikacje badań własnych i ograniczenia zastosowanej procedury	180
Bibliografia	187
Summary	207

Monografia ta powstała w oparciu o obronioną w 2018 roku rozprawę doktorską o tym samym tytule, napisaną pod kierunkiem dr hab. prof. Uniwersytetu SWPS Danuty Rode.

Dziękuję Pani Profesor za otwartość i gotowość do dzielenia się swoją wiedzą i doświadczeniem, za serdeczność oraz wsparcie.

Dziękuję także dyrekcji jednostek penitencjarnych za umożliwienie mi realizacji badań w swoich placówkach, a ich pracownikom za przychylność, życzliwość i nieocenioną pomoc.

Dziękuję również wszystkim osadzonym kobietom, które wzięły udział w prowadzonych przeze mnie badaniach, za poświęcony czas, szczerłość i zaangażowanie.

Wstęp

Media szczególnie chętnie nagłaśniają przypadki agresywnej przestępczości kobiet, która, uznawana kiedyś za problem marginalny, dziś odkrywana jest jako zjawisko o szerokim zasięgu i stanowi temat kontrowersyjny, przykuwający uwagę. Czy rzeczywiście współczesne kobiety są bardziej agresywne niż ich babki i prababki? Oficjalne dane ukazujące przestępczość kobiet nie pozostawiają wątpliwości. Według danych publikowanych przez Instytut Wymiaru Sprawiedliwości oraz statystyk policyjnych, począwszy od lat 90. XX wieku, w Polsce znacznie wzrasta liczba podejrzanych i skazanych kobiet, w tym szczególnie oskarżonych o zaangażowanie w przestępczość agresywną. Dynamika wzrostu tego rodzaju przestępczości wśród kobiet znacznie przewyższa analogiczne współczynniki obliczane dla mężczyzn (Cabalski, 2014; Grzyb, Habzda-Siwek, 2013).

Chcąc poznać przyczyny tego zjawiska, niektórzy badacze doszukują się związku pomiędzy poziomem rozwoju gospodarczego państwa a nasileniem przestępczości wśród jego obywaterek (Hołyst, 2007). W literaturze przedmiotu często podkreślana jest także rola czynników społeczno-kulturowych charakterystycznych dla całej cywilizacji euroamerykańskiej, tj. ciągle wzrastającej emancypacji kobiet i zacierania się różnic społecznych pomiędzy obiema płciami. Zachodzące od połowy XX wieku zmiany społeczne, w tym rosnące równouprawnienie i coraz większe zaangażowanie kobiet w pracę zawodową, szły także w parze ze zmianami w postrzeganiu męskości i kobiecości. Przykładowo, Mandal (2004) wskazuje, iż obecnie funkcjonują równoległe dwa stereotypy kobiety: tradycyjny i nowoczesny. Ten drugi zawiera w sobie wiele cech przypisywanych wcześniej głównie mężczyznom, mianowicie pewność siebie i agresywność. Obserwowane w ostatnich 30 latach zmiany społeczno-gospodarcze w naszym kraju niewątpliwie pociągały za sobą również zmiany

w poglądach i przekonaniach Polaków. Nasuwa się więc pytanie: czy żywione przez współczesne Polki przekonania na swój własny temat, a także na temat otaczającego świata, ludzi oraz czasu wiążą się z ich wzrastającą aktywnością przestępczą z użyciem przemocy?

Wcześniejsze badania nad uwarunkowaniami zachowań agresywnych z jednej strony wskazują na uniwersalność płciową pewnych czynników kryminogennych (m.in. młody wiek, niski status socjoekonomiczny, stres, ekspozycja na przemoc w rodzinie generacyjnej, doświadczanie przemocy w dzieciństwie; Capaldi, Knoble, Wu Shortt, Kim, 2012), z drugiej zaś – odkrywają odmienności w niektórych mechanizmach psychologicznych i społecznych występujących u kobiet i mężczyzn. Wielu specjalistów podkreśla potrzebę poszukiwania czynników ryzyka oraz mechanizmów przestępczości agresywnej oddzielnie dla obu płci (m.in. Bennett, Farrington, Huesmann, 2005; Murdoch, Vess, Ward, 2010, 2012; Rossegger i in., 2009; Van Voorhis, Wright, Salisbury, Bauman, 2010). Większość badań nad uwarunkowaniami stosowania przemocy oraz angażowania się w przestępczość agresywną prowadzona była dotąd w Polsce wśród osób nieletnich oraz w grupach mężczyzn osadzonych w zakładach karnych. W wynikach badań zagranicznych dotyczących tej problematyki w odniesieniu do dorosłych kobiet podkreślane są głównie takie czynniki ryzyka, jak: zamieszkiwanie na terenie wiejskim, brak zatrudnienia, przebywanie w domach pomocy społecznej, wczesne zaburzenia zachowania, doświadczanie przemocy domowej, agresja na randkach, doświadczanie przemocy ze strony partnera, dokonywanie samookaleczeń, nadużywanie alkoholu, kryminalna przeszłość, pozostawanie w związkach kohabitacyjnych, trudna separacja/rozwód (O’Leary, Tintle, Bromet, 2014; O’Leary, Tintle, Bromet, Gluzman, 2008; Yang, Wong, Coid, 2013). Czynniki te opisują głównie charakterystykę funkcjonowania społecznego, wiktymizacji i warunków socjalizacji rodzinnej badanych, niestety dostarczają niewielu informacji o poznawczych predyktorach agresji oraz brakuje w ich opisie doprecyzowania mechanizmu powstawania agresji, który doprowadził do jej wystąpienia. Przyglądając się dostępnym w literaturze przedmiotu analizom zjawisk wrogości, agresywności i agresji, można zauważyć, iż dostarczają one głównie charakterystyki częstotliwości występowania zachowań agresywnych oraz form, jakie mogą przyjmować, wciąż jednak brakuje rzetelnej analizy wewnątrzpsychicznych mechanizmów ich wyzwalania. Próbę zapełnienia tej luki podjął A. Frączek, opracowując koncepcję gotowości do agresji. Pozwała ona na wyodrębnienie i charakterystykę trzech intrapsychicznych mechanizmów wy-

zwalających zachowania agresywne, których wysokie nasilenie stanowi ważny czynnik ryzyka stosowania przemocy.

W niniejszej książce podjęto próbę zidentyfikowania dominujących u kobiet osadzonych za popełnienie przestępstwa z użyciem przemocy form gotowości do agresji oraz porównania ich pod tym względem z grupą kobiet, które przebywają w zakładach karnych, ale nie mają w swej przeszłości kryminalnej sprawstwa przestępstw agresywnych. Podjęta została ponadto próba wyznaczenia czynników ryzyka dla poszczególnych form gotowości do agresji osadzonych kobiet, ze szczególnym uwzględnieniem skazanych za popełnienie przestępstw z użyciem przemocy. Dostępne w literaturze przedmiotu wyniki badań nad związkami treści struktur poznawczych z zachowaniami agresywnymi wskazują m.in. na obecność deficytów i zniekształceń poznawczych u osób szczególnie agresywnych (Rode, 2013; Walters, Lowenkamp, 2016). Biorąc to pod uwagę, w monografii szczególny nacisk położono właśnie na zależności pomiędzy nasileniem poszczególnych form gotowości do agresji a sferą poznawczą badanych, ich przekonaniami dotyczącymi samych siebie, świata oraz czasookresów (przeszłości, teraźniejszości i przyszłości).

Koncentracja na obszarze treści przekonań jako predyktorów gotowości do agresji podyktowana jest możliwością praktycznego wykorzystania rezultatów badawczych w działaniach prewencyjnych i resocjalizacyjnych. Identyfikacja kluczowych przekonań przyczyniających się do wysokiego nasilenia poszczególnych form gotowości do agresji mogłaby zostać wykorzystana do opracowania bardziej trafnych programów prewencyjnych i terapeutycznych przeznaczonych dla określonych grup ryzyka.

Rozdział I

Kontekst teoretyczny badań

1. Agresja i gotowość do agresji

Zarówno w pracach naukowych, jak i potocznym użyciu języka, pojęcia *agresji*, *agresywności* oraz *przemocy* pojawiają się jako określenia bliskoznaczne, niekiedy niesłusznie stosowane zamiennie. Precyzyjne określenie granic tych pojęć utrudnia mnogość wypracowanych przez specjalistów ujęć teoretycznych oraz dostępnych w literaturze przedmiotu definicji, które zakresem częściowo nakładają się na siebie. Liczne, coraz to nowsze prace poszerzają obszar wiedzy na temat tych zjawisk, ukazując odmienne aspekty, formy oraz czynniki kształtujące. W kolejnych podrozdziałach przytoczone zostaną dominujące w pracach teoretycznych i empirycznych ujęcia definicyjne omawianych pojęć, koncepcja gotowości do agresji oraz specyfika zachowań agresywnych u przedstawicieli obu płci.

1.1. Definicje agresji oraz jej rodzaje i formy

Jedną z najbardziej klasycznych definicji agresji została sformułowana przez Bussa (1961), który tym terminem określał wszelkie nieprzypadkowe oddziaływanie na inny organizm w sposób dla niego szkodliwy, przynoszący nieakceptowane społecznie rezultaty. To behawiorystyczne ujęcie agresji dziś uznawane jest za nadmiernie uogólnione ze względu na możliwość włączania na podstawie powyższej definicji w zakres pojęcia agresji reakcji *de facto* nieagresywnych oraz pomijania zarówno jej nieobserwowalnych form w postaci myśli i emocji, jak również intencjonalności działania agresora (Krahé, 2005). Odmienne podejście do agresji, koncentrujące się głównie na intencji działania – chęci wyrządzenia

krzywdy – a nie tylko jego obiektywnych skutkach, prezentowali m.in. autorzy klasycznej koncepcji frustracji-agresji, a później także Feshbach (1964), Berkowitz i LePage (1967), Ranschburg (1993) oraz – bardziej współcześnie – Baron i Richardson (1994). Ostatni z wymienionych autorów wypracowali szeroko dziś akceptowaną definicję pojęcia agresji w następującym brzmieniu: „każda forma zachowania ukierunkowana na wyrządzenie szkody lub zranienie innej żywej istoty, która motywowana jest do uniknięcia takiego potraktowania” (s. 7). W tym rozumieniu ze względu na nacisk położony na dążenie ofiary do uniknięcia szkody lub zranienia, nie zalicza się do agresji zachowań autodestrukcyjnych, a także praktyk sadomasochistycznych. Należy również zauważyć, iż w koncepcji tych autorów agresją nie nazwiemy działań podejmowanych wobec przedmiotów nieożywionych. Podobnie, koncentrując się na aspekcie społecznym, zjawisko to definiuje Frączek (2002a, 45–46), który mianem agresji interpersonalnej określa

[...] szczególny rodzaj interakcji i relacji społecznych między jednostkami i małymi grupami społecznymi. Są to zachowania [...] spełniające jednocześnie trzy kryteria: bezpośrednio lub pośrednio szkodzą [...], są podejmowane „intencjonalnie” [...], są postrzegane społecznie i oceniane jako przeciwieństwo zachowań prospołecznych.

Ustaliwszy ramy definicyjne pojęcia agresji, wielu badaczy podejmowało próby klasyfikacji jej odmian, form czy wymiarów. Jedną z pierwszych szeroko przyjętych klasyfikacji była opracowana przez Bussa (1961) propozycja wyłonienia trzech wymiarów zachowania agresywnego: fizyczne – werbalne, aktywne – pasywne i pośrednie – bezpośrednie, za pomocą których można opisać większość czynów noszących znamiona agresji.

Ranschburg (1993), koncentrując się na moralnej treści tego zachowania, wyodrębnił agresję społeczną i prospołeczną. Pierwsza z nich prowadzi do zniszczenia, jest szkodliwa dla społeczności, druga natomiast obejmuje zachowania akceptowane społecznie i korzystne dla jednostki i jej otoczenia (s. 95). Z kolei Crick i Grotmeter, analizując formy szkodliwego zachowania, wyodrębniły agresję jawną i relacyjną. Pierwsza z nich dotyczy zachowań szkodliwych dla drugiej osoby poprzez spowodowanie obrażeń fizycznych lub groźbę ich wyrządzenia, druga zaś polega na krzywdzeniu innych poprzez manipulację ich relacjami interpersonalnymi. Przejawami agresji relacyjnej są między innymi: unikanie, szerzenie plotek, oszczerstwa (Crick, Grotmeter, 1995; Grotmeter, Crick, 1996).

Archer i Coyne (2005) pogłębili tę analizę, podkreślając różnice pomiędzy zbliżonymi do siebie odmianami agresji: pośredniej, relacyjnej i społecznej. W pierwszej z nich nacisk kładziony jest na jej ukryty charakter – jest to za-woalowane działanie „za plecami” osoby, w którą agresja jest wymierzona, przy jednoczesnym postępowaniu w taki sposób, by złe intencje oraz wyrządzoną krzywdę trudno było udowodnić. W przypadku agresji relacyjnej i społecznej autorzy koncentrują się na celu, do którego mają one doprowadzić. Intencją towarzyszącą agresji relacyjnej jest chęć manipulacji lub zniszczenia ważnej dla osoby pokrzywdzonej relacji interpersonalnej, agresja społeczna natomiast polega na jawnej lub ukrytej manipulacji akceptacją grupy oraz pozycją społeczną osoby, w którą jest wymierzona.

Kolejnym ważnym podziałem stosowanym dla usystematyzowania zachowań agresywnych są wyłonione ze względu na motyw działania sprawcy dwie ich formy: wroga i instrumentalna. Pierwsza z nich, nazywana również gniewną lub afektywną, odnosi się do impulsywnych, spontanicznych zachowań wynikających ze złości i chęci przysporzenia cierpienia drugiej osobie. Jeżeli pełni ona funkcję odwetu w sytuacji postrzeganej jako zagrożenie, nazywana jest agresją reaktywną (Dodge, Coie, 1987). Agresja instrumentalna (czasem określana jako proaktywna) spowodowana jest natomiast chęcią osiągnięcia pewnej korzyści, a samo szkodliwe działanie jest wykalkulowane i stanowi tylko narzędzie do realizacji tego celu (Baron, Richardson, 1994; Buss, 1961; Feshbach, 1964; Fontaine, 2007; Ranschburg, 1993). Podział ten spotyka się z krytyką ze strony Bushmana i Andersona (2001), którzy uznają, iż pomimo jego wcześniejszej użyteczności współcześnie posługiwanie się nim ogranicza możliwości dalszego zgłębiania wiedzy na temat ludzkiej agresji. Autorzy ci tworzą własną definicję agresji, bardzo zbliżoną do przytoczonego powyżej ujęcia Barona i Richardson (por. Bushman, Anderson, 2001, 274), podkreślają jednak, iż odnosi się ona jedynie do zachowań motywowanych bezpośrednią chęcią wyrządzenia krzywdy. Zgodnie z tym ujęciem możliwe jest wyodrębnienie różnych typów agresji, ale tylko na poziomie ostatecznego (a nie bezpośredniego) celu tego zachowania. Bushman i Anderson (2001) uznają ponadto, iż jeden akt agresji może być motywowany kilkoma różnymi celami ostatecznymi, co sprawia, iż tradycyjny podział na agresję wrogą i instrumentalną nie daje możliwości jednoznacznej klasyfikacji niektórych z aktów agresji. Autorzy ci podkreślają, iż możliwość kontroli zachowania nie przyjmuje formy dychotomicznej, lecz stanowi kontinuum od zachowań w pełni automatycznych do podlegających pełnej kontroli świadomości,

a tym samym uznanie, iż agresja wroga zawsze jest automatyczna, a instrumentalna podlega pełnej kontroli, okazuje się nadmiernym uproszczeniem.

Przytoczone powyżej podziały zachowań agresywnych z pewnością nie wyczerpują tematu, a jedynie wskazują najważniejsze elementy, na które trzeba zwrócić uwagę, definiując pojęcie agresji. Jego złożoność podkreśla również m.in. Frączek (1993, 2002a), zaznaczając, iż w literaturze przedmiotu terminem tym określane są zjawiska o różnej naturze – poczynając od sytuacyjnych stanów emocjonalno-motywacyjnych, poprzez behawioralne reakcje bądź złożone aktywności, utrwalone cechy indywidualne, aż do stałych orientacji życiowych. Wcześniej omówiono głównie te spośród nich, które dotyczą agresywnych reakcji i zachowań, w kolejnych podrozdziałach poruszone zostaną cechy i orientacje życiowe oraz gotowość do agresji.

1.2. Agresywność

Na potrzebę rozróżnienia czynności agresywnej od agresywności szczególną uwagę zwrócił Frączek (1979), podkreślając procesualny charakter pierwszego z tych pojęć i strukturalny drugiego. Pojęcie agresywności najczęściej rozpatrywane jest z perspektywy paradygmatu cech osobowości, w wyniku czego określony zostaje tym mianem złożony zespół jej różnorodnych cech, charakteryzujący się względnie szeroką i stałą dyspozycją do reagowania agresją w różnorodnych sytuacjach (Choynowski, 1998). Sharpe i Desai (2001), analizując związki pomiędzy cechami osobowości zaliczanymi do tzw. wielkiej piątki a agresją, wykazali, iż wysoka neurotyczność oraz niska ugodowość stanowią istotne predyktory zachowań agresywnych, przy czym neurotyczność silniej związana jest z odczuwaniem gniewu i wrogością, ugodowość natomiast wykazuje większe powiązanie z gniewem oraz agresją słowną oraz fizyczną.

Buss i Perry (1992), bazując na danych empirycznych poddanych analizie czynnikowej, wyłonili trzy główne aspekty agresywności. Należą do nich: emocjonalna skłonność do reagowania gniewem oraz pobudzeniem fizjologicznym, poznawcza wrogość oraz behawioralna tendencja do krzywdzenia innych. Z kolei Harkness i McNulty (1994), badając strukturę hierarchiczną zaburzeń osobowości oraz jej zwykłych cech, wyodrębnili pięć szerokich charakterystyk wyższego poziomu, określając ten konstrukt skrótem PSY-5 (The Personality Psychopathology Five). Do PSY-5 należą: agresywność, psychotyzm, skrupowa-

nie, negatywna emocjonalność/neurotyzm oraz pozytywna emocjonalność/ekstrawersja. Tak rozumiana agresywność odnosi się do dyspozycyjnych różnic w zachowaniach konfliktowych – szczególnie tych napastliwie agresywnych. Powiązana jest ona z poznawczymi systemami odpowiedzialnymi za promowanie lub hamowanie agresji, zwłaszcza postrzeganie siebie w kontekście równości/wyższości/odmienności. Jej istotnym elementem jest również pragnienie posiadania władzy i wpływu na innych. Zgodnie z omawianymi teoriami indywidualne zróżnicowanie jednostek pod względem stabilności i nasilenia agresywności ma swoje korzenie już we wczesnym rozwoju ontogenetycznym (Harkness, McNulty, 1994; Harkness, McNulty, Ben-Porath, 1995).

Ze względu na powtarzalność działań agresywnych w zróżnicowanych sytuacjach oraz tendencję do manifestowania ich różnorodnych form w długiej perspektywie czasowej przez osoby charakteryzujące się wysokim nasileniem agresywności pomiar tej cechy daje szansę na predykcję takich zachowań również w przyszłości (Frączek, 2002a; Rode, 2010). Założenie to znajduje potwierdzenie w wynikach licznych metaanaliz, które pokazują, iż, niezależnie od płci badanych, agresywność oraz jej składowe wyraźnie związane są z podejmowaniem zachowań fizycznie agresywnych oraz przemocowych wobec partnerów w relacjach intymnych (Birkley, Eckhardt, 2015; Norlander, Eckhardt, 2005). Co więcej, metaanaliza przeprowadzona przez Bettencourt, Talley, Benjamin i Valentine'a (2006) wykazała, iż wysoka agresywność, rozumiana jako cecha, sprzyja agresywnemu zachowaniu niezależnie od warunków sytuacyjnych (neutralne vs. prowokacyjne). Jak wskazują Finkel i in. (2012), osoby charakteryzujące się dyspozycyjną agresywnością w sytuacjach prowokacji wykazują szczególnie wzmożoną aktywność, która przejawia się w silnym pobudzeniu reakcji fizjologicznych oraz neuronalnych związanych z wyzwalaniem agresji. Zgodnie z opracowaną przez Finkela i współpracowników koncepcją I³ Theory dyspozycyjna agresywność, mimo iż stanowi istotny czynnik ryzyka sprawstwa przemocy, okazuje się elementem niewystarczającym, by przemoc ta wystąpiła. Niezwykle istotne w przewidywaniu wystąpienia aktu przemocy jest uwzględnienie wpływu moderatorów w postaci wyzwalających agresję zachowań interpretowanych jako prowokujące oraz słabych procesów hamowania, np. w formie niskiej kontroli wykonawczej lub wyczerpania zasobów osoby (Finkel i in., 2012).

Pojęcie agresywności można rozumieć również szerzej: jako czynnik, który wyznacza częstotliwość reagowania agresją na sytuacje odbierane jako prowo-

kujące i którego mechanizm działania może być różnorodny. Przyczyną agresji może być na przykład utrwalona tendencja do spostrzegania sytuacji jako frustrującej lub behawioralny nawyk atakowania innych czy też specyficzna struktura osobowości (Kosewski, 1977). W kolejnym podrozdziale zaprezentowana zostanie teoria gotowości do agresji odnosząca się właśnie do zróżnicowanych mechanizmów pobudzających jednostkę do zachowania agresywnego.

1.3. Gotowość do agresji

Omawiany we wcześniejszych podrozdziałach brak jednorodności terminu *agresja* jest wynikiem nie tylko odmiennej natury zjawisk mieszczących się w granicach tego pojęcia, ale również zróżnicowania mechanizmów intrapsychicznych, które regulują ich występowanie. Opracowana przez A. Frączka koncepcja gotowości do agresji stanowi próbę integracji dotychczasowej wiedzy opartej zarówno na koncepcjach teoretycznych, jak i doniesieniach z badań empirycznych dotyczących różnych procesów, które kształtują i regulują w jednostce skłonność do zachowania agresywnego. Koncepcja Frączka stanowi rozwinięcie teorii czynności T. Tomaszewskiego, jest również powiązana z inspirowaną nią regulacyjną teorią temperamentu autorstwa J. Strelaua oraz regulacyjną teorią osobowości J. Reykowskiego (zob. podrozdział 3.2).

Na potrzebę rozróżnienia pomiędzy wewnętrzną gotowością do agresji a jej jawną, behawioralną ekspresją zwrócił uwagę już Berkowitz (1981). W rozumieniu tego autora gotowość do agresji jest to stan pobudzenia (swego rodzaju źródło energii) do potencjalnego zachowania agresywnego, który zależnie od okoliczności może, choć nie musi, przerodzić się w akt agresji. Berkowitz (1964) zmodyfikował klasyczną teorię agresji jako reakcji na frustrację, wprowadzając pomiędzy frustrującą okoliczność i agresywne zachowanie dwa dodatkowe czynniki: gniew oraz obecność sygnałów wywoławczych agresji. Autor ten poszerzył z czasem swoją koncepcję, wskazując, iż gotowość do agresji jest nie tylko wzbudzana przez frustrację, ból fizyczny czy gniew, ale wynikać może z pobudzenia negatywnego afektu (Berkowitz, 1997). Gotowość do agresji jawi się wobec tego jako stan potencjalnie prowadzący do zachowania agresywnego, ale go niedeterminujący. Wystąpienie oraz nasilenie aktu agresji uzależnione jest według Berkowitza od nasilenia reakcji emocjonalnej oraz m.in. obecności podmiotu kojarzonego z uprzednio wzbudzającym gniew bodźcem.

Frączek (1979, 1993, 2002a, 2002b), podkreślając, iż źródła tych samych zachowań agresywnych mogą być zróżnicowane, rozwinął myśl Berkowitza. Opracował koncepcję psychologicznej regulacji agresji interpersonalnej w celu wyjaśnienia procesów psychicznych wpływających na podejmowanie czynności agresywnych. Autor ten definiuje gotowość do agresji jako „konstelację specyficznych procesów i struktur psychologicznych, występującą w kontekście innych własności człowieka, stanowiącą konieczny warunek intrapsychiczny pojawienia się agresywnych czynności, aktywowaną przez wewnętrzną i/lub zewnętrzną stymulację” (Frączek, 2013). Gotowość do agresji jest tu więc konstruktem złożonym, zawierającym zarówno aspekty emocjonalne, osobowościowe, jak i poznawcze (Dominiak-Kochanek, 2017). To, czy sama gotowość do agresji przerodzi się w podjęcie czynności agresywnej, zależy jest według Frączka (1979, 2002a) nie tylko od nasilenia samej gotowości, ale też od siły i obecności czynników ją hamujących, np. lęku przed konsekwencjami, obecności konkurencyjnych tendencji (np. do opieki nad podmiotem wzbudzającym gotowość do agresji), właściwości doraźnie obecnych czynników (np. modeli), zdolności do decentracji, a także struktur poznawczych podmiotu, w tym jego przekonań i atrybucji.

Frączek (2013) wyłonił trzy odrębne mechanizmy gotowości do agresji warunkujące wystąpienie czynności agresywnych: gotowość emotogenno-impulsywną, nawykowo-poznawczą i osobowościowo-immanentną. Wszystkie one mogą prowadzić do bardzo podobnych pod względem formy czy nasilenia zachowań agresywnych, co więcej – pojedynczy akt agresji może być regulowany w różnym stopniu każdym z tych mechanizmów, gdyż – zgodnie z doniesieniami z badań empirycznych – wykazują one tendencję do współzmienności (Frączek, Konopka, Dominiak-Kochanek, 2016).

1.3.1. Emotogenno-impulsywna gotowość do agresji (GEI)

Pierwotne, rozwojowe reakcje ataku stanowiące odpowiedź podmiotu na negatywne pobudzenie wynikające z oddziaływania szkodliwego bodźca (np. ból) lub frustracji stanowią podstawowy prototyp emotogenno-impulsywnej gotowości do agresji (Frączek, 1979, 2002b). Nie są one jednak jedyną podstawą, na której kształtują się intrapsychiczne regulatory agresji tego typu – nie można tutaj pomijać roli mechanizmów umożliwiających kontrolę ekspresji emocjonal-

nej oraz intensywności odczuwanego pobudzenia. W toku socjalizacji jednostki zmieniają się bodźce wywołujące gniew oraz sposób jego ekspresji, powstają mechanizmy pozwalające na tolerowanie negatywnego pobudzenia oraz modyfikujące prosty związek odczuwanej frustracji z emocjonalną gotowością do agresji i aktywacją czynności agresywnej, m.in. zdolność odraczania gratyfikacji, poczucie winy, empatia, adaptacyjne strategie radzenia sobie ze stresem (Frączek, 1993, 2002b; Kofta, 1979).

Emotogenno-impulsywna gotowość do agresji definiowana jest jako skłonność do reagowania złością na bodźce szkodliwe i frustrację oraz brak zdolności do adekwatnej kontroli emocjonalnej. Wiąże się ona z wysokim poziomem automatyzmu, a tym samym – z ograniczeniem roli procesów poznawczych w interpretacji pobudzenia emocjonalnego (Dominiak-Kochanek, Frączek, 2014; Frączek, 2013). Ta forma gotowości do agresji jest wyraźnie powiązana z własnościami temperamentu, zwłaszcza neurotyzmem, reaktywnością emocjonalną oraz perseweratywnością, które przekładają się na łatwość wzbudzania tych reakcji i – w efekcie – na ich częstotliwość oraz czas utrzymywania się (Frączek i in., 2016; Frączek, 2002b; Smulczyk, Tłuściak-Deliowska, 2012). Gotowość emotogenno-impulsywna jest ponadto związana również z regulacją hormonalną, oddziałuje na nią bowiem głównie poziom androgenów (Frączek, 2002a). Siła mechanizmu emotogenno-impulsywnej gotowości do agresji jest jednak przede wszystkim zależna od kształtującej się w toku ontogenezy umiejętności kontroli emocjonalnej, tj. zdolności ograniczania intensywności pobudzenia emocjonalnego w sytuacjach stresu oraz radzenia sobie z odczuwanym już napięciem. Zgodnie z doniesieniami badawczymi do deficytów w tej sferze przyczyniają się głównie takie doświadczenia socjalizacyjne, jak: odrzucenie emocjonalne oraz nadopiekuńczość, wpływająca na zmniejszenie umiejętności odraczania gratyfikacji i tolerowania negatywnych emocji (Frączek, 2002a, 2002b; Frączek, Konopka, Smulczyk, 2013).

GEI odpowiada za częstość i intensywność krótkotrwałych, gwałtownych reakcji agresywnych generowanych w odpowiedzi na prowokację lub odrzucenie, co – jak wskazano w podrozdziale 1.1. – określane jest jako agresja wroga lub reaktywna (Dominiak-Kochanek, Konopka, Bower-Russa, Frączek, 2015; Frączek, 2013; Rajchert, Konopka, Huesmann, 2017).

1.3.2. Nawykowo-poznawcza gotowość do agresji (GNP)

Jednym z istotnych aspektów socjalizacji do społeczeństwa jest internalizacja norm i wartości funkcjonujących w danej grupie społecznej. Jeżeli akceptacja agresji zawarta jest w kulturze danej społeczności, stanie się ona normatywnym regulatorem zachowań agresywnych i wrogich postaw tak zsocjalizowanej osoby. System wrogich przekonań i wartości może stać się podbudową przejawianej agresji interpersonalnej będącej naturalnym narzędziem realizowania orientacji i celów życiowych jednostki.

Nawykowo-poznawcza gotowość do agresji są to

[...] specyficzne nawyki i skrypty/schematy zachowania się oraz przekonania osadzone w rolach społecznych, które mogą funkcjonować automatycznie w odpowiedzi na sytuację, ale kluczową rolę mają tutaj procesy i struktury poznawcze (m.in. percepcja społeczna, antycypacja atrybucje, itp.) oraz identyfikacja z rolą (Frączek, 2013).

Mechanizm ten związany jest z utrwaleniem agresji jako głównego lub jednego spośród wielu dostępnych narzędzi pozwalających na realizację określonych celów czy też sprostanie wymaganiom związanym z pełnieniem danej funkcji/ roli społecznej. Odpowiada on za intensywność i częstotliwość nawykowych oraz planowanych czynności agresywnych podejmowanych w toku realizacji zadań czy też zdobywania lub ochrony określonych dóbr. Czynności te w pełni podlegają kontroli procesów poznawczych (Dominiak-Kochanek, Frączek, 2014; Frączek, 2013; Frączek i in., 2016).

Na wykształcenie się tej formy regulacji zachowania agresywnego wpływa zarówno uczenie się zgodne ze schematem warunkowania instrumentalnego i modelowanie, jak również społeczne przyzwolenie na takie działania w określonych okolicznościach sprawiające, iż agresja spostrzegana jest jako akceptowana, a nawet pożądana strategia rozwiązywania problemów. Gotowość ta osadza się w treści schematów poznawczych określających okoliczności, w których zachowania agresywne są dopuszczalne, przenoszona jest natomiast poprzez utrwalone w drodze habituacji elementy skryptów agresywnego zachowania w tych sytuacjach (Frączek, 2002a, 2002b).

Nawykowo-poznawcza gotowość do agresji jest więc wyraźnie powiązana z systemem przekonań i norm moralnych, które mieszczą w sobie akceptację agresji jako działania skutecznego i uprawnionego społecznie. Przekonania te

często kształtują się i utrwalają już w okresie dzieciństwa, co potwierdzają badania longitudinalne przeprowadzone przez Huesmanna i Guerrę (1997) wśród dzieci w różnych grupach wiekowych. Na podstawie badań autorzy ci przedstawili model pokazujący, iż normatywne przekonania na temat akceptowalności zachowań agresywnych kształtują się wskutek wczesnych zachowań agresywnych dzieci, z czasem natomiast stają się bardziej stabilne i stanowią ważny predyktor przyszłych zachowań agresywnych.

1.3.3. Osobowościowo-immanentna gotowość do agresji (GOI)

Trzecim intrapsychicznym mechanizmem regulacji agresji jest przyjemność i silna stymulacja płynąca z agresywnego zachowania lub tylko jego obserwowania czy też planowania agresji. Stymulacja taka wynika z dużego ładunku emocjonalnego, jaki niosą z sobą reakcje agresywne. Zgodnie z regulacyjną teorią temperamentu autorstwa Strelaua (2006) niska reaktywność jednostki wyznacza jej silne zapotrzebowanie na stymulację, co znajduje bezpośrednie odzwierciedlenie w angażowaniu się w działania dostarczające takiego pobudzenia. W przypadku braku innych sposobności do stymulowania się lub też ograniczonej umiejętności zaspokajania potrzeby stymulacji w bardziej adaptacyjny sposób u osób potrzebujących intensywnych bodźców do uzyskania optymalnego pobudzenia czynności agresywne mogą stać się atrakcyjną i – z czasem – coraz bardziej niezależną potrzebą (Frączek, 2002a, 2002b). Należy tu zaznaczyć, iż agresja może dostarczać jednostce przyjemnych doznań nie tylko ze względu na samą wartość stymulacyjną takiego działania, ale także gratyfikujące poczucie przewagi i kontroli nad ofiarą agresji, ze względu na jej upokorzenie i degradację, co subiektywnie zwiększa pozycję społeczną agresora (Reykowski, Kochańska, 1980).

Osobowościowo-immanentna gotowość do agresji jest to

[...] stała, immanentna potrzeba ‘szkodzenia’ innym, której sama realizacja jak i obserwowanie efektów (fizyczne lub psychiczne cierpienie ofiary) stanowi źródło pozytywnych emocji (satysfakcji) u agresora [...]; wyraźnie (mocno) powiązana jest z potrzebą stymulacji, niską empatią i brakiem moralnego zaangażowania (Frączek, 2013).

Ta forma gotowości do agresji odpowiedzialna jest za aktywne poszukiwanie sposobności do ataku i zachowania agresywnego, nawet mimo zagrożenia dla samego siebie. Do jej rozwoju przyczyniają się takie doświadczenia jednostki, w których zachowania agresywne skutkowały osiągnięciem założonego rezultatu, wzrostem poczucia mocy, samooceny i poczucia własnej wartości. Jeżeli konsekwentnie zachowania te pozwalają na redukcję stanu deprivacji, przynosząc w efekcie poczucie satysfakcji, z czasem dążenie do ich podejmowania może stać się funkcjonalnie autonomiczną strukturą motywacyjną (Frączek, 2002b). W pełni ukształtowana, reguluje ona czynności agresywne w imię dążenia do osiągnięcia przyjemności, redukcji niepewności, podnoszenia zagrożonej samooceny lub przywracania poczucia kontroli (Frączek, 1993, 2002a, 2002b, 2013; Frączek i in., 2016; Konopka, Frączek, 2013).

Jak pokazują badania empiryczne, ten mechanizm regulacji zachowań agresywnych powiązany jest wyraźnie z niską empatią, agresywnością oraz psychotycznością (Dominiak-Kochanek i in., 2015; Frączek i in., 2013). Odpowiada on za podejmowanie zachowań agresywnych niezależnie od wystąpienia warunków prowokacji (Rajchert i in., 2017).

1.4. Różnice międzypłciowe w zachowaniach agresywnych

Badania koncentrujące się na przejawach agresji jawnej u przedstawicieli obu płci wskazują, iż różnice pomiędzy nimi ujawniają się już w okresie wczesnodziecięcym, z wyraźną przewagą występowania agresji wśród chłopców. Gdy jednak w badaniach obok agresji fizycznej uwzględnimy także przejawy agresji relacyjnej, okazuje się, iż poziom agresji przejawianej przez obie płcie jest porównywalny (Bowie, 2007; Crick, Grotpeter, 1995; Crick, Rose, 2000).

Badania prowadzone wśród dzieci szkolnych dowiodły, iż zachowania agresywne podejmowane przez dziewczęta i chłopców różnią się przede wszystkim preferowaną przez nich formą stosowanej agresji. Dziewczęta zdecydowanie częściej stosują agresję pośrednią, relacyjną i społeczną, do przejawów której należą m.in. takie zachowania, jak: groźba lub faktyczne zrywanie przyjaźni, milczenie, wykluczenie ze wspólnych zabaw, rozsiewanie kłamstw i plotek na temat danej osoby (Archer, Coyne, 2005; Bowie, 2007; Crick, Grotpeter, 1995; Crick, Rose, 2000). Badania przeprowadzone przez Crick, Grotpeter i Bigbee (2002) wskazały również, iż agresja relacyjna jest bardziej dotkliwa dla dziew-

czą, które, doznając jej, reagują silniejszym stresem emocjonalnym niż chłopcy. Jednocześnie dziewczęta bardzo rzadko wykazują w swoim zachowaniu jawną formę agresji, zwłaszcza jeśli miałyby ona być jej jedyną formą (Crick, Grotpeter, 1995). Tendencja ta obserwowana jest niezależnie od narodowości i grupy etnicznej (Gavin, Porter, 2015; Österman i in., 1998). Metaanaliza danych dotyczących różnic międzypłciowych w przejawianiu agresji na przestrzeni całego życia wykazała jednak, iż przewaga kobiet nad mężczyznami w stosowaniu agresji pośredniej jest ograniczona do okresu dzieciństwa i adolescencji, w życiu dorosłym natomiast zanika (Archer, 2004).

Chłopcy z kolei już od pierwszych lat życia, przejawiając zachowania agresywne, najczęściej sięgają po ich jawną, fizyczną lub werbalną formę, natomiast przejawy agresji relacyjnej pojawiają się u nich zdecydowanie rzadziej (Crick, Grotpeter, 1995; Crick, Rose, 2000). Chłopcy ponadto już od dzieciństwa zdecydowanie częściej od dziewcząt sięgają po agresję fizyczną, lecz największa dysproporcja między obiema płciami pod tym względem obserwowana jest w okresie dorosłości, pomiędzy 18. a 30. r.ż. (Archer, 2004).

Metaanaliza badań nad ogólną agresywnością nastoletnich dziewcząt i chłopców prowadzonych w Polsce w latach 1997–2011 dokonana przez Toeplitz-Winiewską i Winiewskiego (2012) wskazuje, iż chłopcy przejawiają jej nieco wyższy poziom, wraz z upływem czasu kolejne badania wykazywały jednak coraz niższą różnicę pomiędzy agresywnością obu płci.

Zauważalne różnice międzypłciowe zachodzą nie tylko pod względem preferowanych form agresji czy poziomu agresywności, ale także nasilenia poszczególnych mechanizmów intrapsychicznych pobudzających do działania agresywnego. Prowadzone zarówno na gruncie polskim, jak i międzynarodowym badania autorstwa Frączka i współpracowników wykazały, iż kobiety charakteryzują się istotnie wyższym od mężczyzn nasileniem emotogenno-impulsywnej gotowości do agresji, a mężczyźni manifestują większe nasilenie mechanizmów nawykowo-poznawczego oraz osobowościowo-immanentnego (Dominiak-Kochanek, 2017; Frączek i in., 2016, 2013; Konopka, Frączek, 2013).

2. Przemoc

Pojęcie przemocy często pojawia się w rozważaniach na temat zachowań agresywnych. Jego zrozumienie wymaga określenia zakresu znaczeniowego i,

tym samym, dokonania precyzyjnego rozróżnienia pomiędzy terminami *przemoc*, *przymus* i *agresja*. Istnieje wiele ujęć definicyjnych tego zjawiska koncentrujących się głównie na intencji osoby stosującej przemoc, sposobie jej działania i/lub konsekwencjach odczuwanych przez jednostkę, która w danej sytuacji doznaje przemocy. Rozumienie tego pojęcia zależne jest nie tylko od ustaleń teoretycznych, ale również od warunków kulturowych i historycznych. Stanowi ono odbicie aktualnie obowiązujących w danym społeczeństwie norm społecznych, w tym praw człowieka. To, czy dany czyn uznamy za przejaw przemocy, zależne jest przede wszystkim od kontekstu kulturowego, w którym miał on miejsce (Domachowski, 2001; Pospiszyl, 1999).

W kolejnych podrozdziałach omówione zostaną ujęcia definicyjne tego pojęcia, specyfika przemocy stosowanej przez kobiety oraz skala problemu agresywnej i przemocowej przestępczości kobiet.

2.1. Definicje przemocy

Analizę różnorodnych definicji zjawiska przemocy warto rozpocząć od rozróżnienia zaproponowanego przez Domachowskiego (2001), który podkreśla, iż *przemoc* oraz *stosowanie (wywieranie) przemocy* stanowią odrębne pojęcia. Pierwsze z nich rozumiane jest jako abstrakcyjny konstrukt określający taki sposób wywierania wpływu, który jest niepożądany z punktu widzenia wartości uznawanych w danym kręgu kulturowym, drugie natomiast odnosi się do konkretnego oddziaływania zmierzającego do wywarcia na dany podmiot wpływu w sposób nieakceptowany w danej społeczności. Prezentowane w dalszej części definicje koncentrują się na określaniu granic zjawiska przemocy pozwalających wskazać, które zachowania są przykładem jej stosowania.

W literaturze przedmiotu obecne są próby rozróżnienia agresji i przemocy w oparciu o kryterium intencji sprawcy. W przypadku agresji kieruje się on chęcią zaszkodzenia ofierze, przemoc zaś ma na celu wywieranie określonego rodzaju wpływu, wymuszenia pożądanego zachowania, co stanowi główny motyw działania sprawcy. Pospiszyl (2000) krytykuje jednak takie ujęcie, zaznaczając, iż często motywacja osoby stosującej przemoc bywa niejednorodna, a o doznanym cierpieniu ofiary decyduje jej odporność oraz siła doznanego ataku. Domachowski (2001) również definiuje przemoc jako formę intencjonalnego wywierania wpływu. Podejmując próbę rozdzielenia pojęć *agresja* i *przemoc*, wskazuje, iż

w sytuacjach, gdy wzbudzona agresja nie pociąga za sobą stosowania zachowań przymuszających ani nie prowadzi do uzyskania pożądanego przez agresora wpływu, pojęcia te nie są tożsame. Przemoc natomiast łączy się z agresją w sytuacjach, w których wywarcie zamierzonego wpływu wymaga użycia siły. Tym samym przemoc stanowi tylko jedną z wielu możliwych form agresji. Do podobnych wniosków dochodzi Krahe (2005), która zaznacza, iż przemoc stanowi jeden z podtypów agresji odnoszący się do jej skrajnych, fizycznych form. Jest to przykład wąskiego rozumienia pojęcia przemocy, swym zakresem obejmującego jedynie jej fizyczną formę. Podobne spojrzenie na problem przemocy zaproponowali także Browne i Herbert (1999), wskazując, iż przemoc wiąże się z celowym użyciem siły fizycznej w stosunku do drugiej osoby, co może być motywowane odczuwanym gniewem, a efektem takiego zachowania jest wyrządzenie krzywdy.

Jedną z bardziej aktualnych definicji przemocy ujmowanej właśnie z perspektywy przyczyny zachowania osoby po nią sięgającej jest definicja zbudowana w oparciu o analizę przemocy zachodzącej w bliskim związku, którą stworzyli Hart i Klein (2013, 11), ujmując zjawisko w następujący sposób:

[...] fizyczne, seksualne, psychiczne i ekonomiczne nadużycia oraz stalking to pięć wieloaspektowych metod przemocy, które sprawcy wykorzystują do osiągnięcia, utrzymania i odzyskania kontroli nad partnerem. Groźby związane z przymusem lub terroryzowaniem w połączeniu z dowolną z pięciu metod nadużyć to właśnie przemoc.

Na aspekt świadomego postępowania sprawcy szczególną uwagę zwraca Widera-Wysoczańska (2010a). Autorka ta, analizując motywacyjne tło przemocy, wskazuje, iż niezależnie od formy, jaką ona przyjmuje, zawsze stanowi efekt intencjonalnego, manipulacyjnego działania sprawcy, który kierując się chęcią zaspokojenia własnych potrzeb, dąży do sprawowania kontroli nad drugą osobą. Widera-Wysoczańska (2010a) wskazuje jednak na kontrowersje wiążące się z samym kryterium intencjonalności działania sprawców, gdyż część z nich (zwłaszcza dopuszczający się przemocy seksualnej) często deklaruje, iż w swoim postępowaniu kierowało się specyficznym rozumianym dobrem ofiary, przejawiając brak refleksji o szkodliwości swoich czynów. Dlatego też, mówiąc o przemocy, należy brać pod uwagę jej krzywdzące konsekwencje ponoszone przez ofiarę – zarówno te odzwierciedlane w objawach zewnętrznych (jak np. zachowania agresywne), jak i uwewnętrznione (uczucia, myśli), które mogą ujawnić

nić się w trakcie zdarzenia, bezpośrednio po nim lub z odroczeniem, w formie ostrych, krótkotrwałych lub długoterminowych zaburzeń i różnorodnych problemów życiowych. Co więcej, Widera-Wysoczańska (2010a) wskazuje również na negatywne konsekwencje stosowania przemocy dla jej sprawcy, podkreślając, iż prowadzi ona do umocnienia w nim patologicznych tendencji – m.in. skłonności do wypierania poczucia winy i zaprzeczania swoim czynom. Analizę zjawiska przemocy autorka podsumowuje wyodrębnieniem jej 8 kryteriów, do których należą:

- intencjonalność sprawcy,
- celowość działania sprawcy,
- zachowania krzywdzące drugą osobę,
- relacja władzy czy autorytetu służąca uwodzeniu i budowaniu patologicznej mocy,
- konsekwencje u ofiary w różnych sferach życia,
- łamanie prawa oraz społecznie konstruktywnych norm i zasad,
- używanie i odwoływanie się do destrukcyjnych i patologicznych mitów danego środowiska,
- dynamika (narastanie) przemocy i jej procesów.

Również Winstok (2016) podkreśla trudności związane z szeroko rozumianym kryterium intencji działania, która często jest ukryta nie tylko przed ofiarą, ale też samym sprawcą. Badacz ten wskazuje, iż osoby stosujące przemoc często zaprzeczają celowości tego działania, jednocześnie odrzucając przyjęcie odpowiedzialności za nie. Autor ten proponuje własną definicję, w której doprecyzowuje ramy celowości intencji sprawcy. Zgodnie z ujęciem Winstoka, sprawca przemocy świadomie zachowuje się w sposób, który może skrzywdzić drugą osobę, bez wyrażenia przez nią świadomej i dobrowolnej zgody (Winstok, 2016, 97).

W wielu definicjach szczególnie akcentowano krzywdzące oddziaływanie na ofiarę, ustanawiając je jednym z wyznaczników przemocy. Przykładowo Sztander (1999) jako przemoc rozumie „takie działania, które niezależnie od formy upośledzają ostatecznie moc kogoś, kto jest obiektem. Taki jest też cel przemocy, czyniącej z człowieka istotę bezwolną” (Sztander, 1999, 18). Jedną z bardziej pojemnych, a zarazem precyzyjnych w tej grupie definicji wydaje się ta opracowana w 1985 roku przez Radę Europy, przedstawiona w rekomendacji w sprawie przemocy w rodzinie. W akcie tym główny nacisk kładziony jest właśnie na szkodliwe konsekwencje zjawiska, przemoc zaś zostaje zdefiniowana jako: „jakiegokolwiek działanie lub jego zaniedbanie, które zagraża życiu, fizycznej

lub psychologicznej integralności bądź wolności innej osoby, lub które poważnie szkodzi rozwojowi jej osobowości” (Council of Europe, 1985, 1). Szczególnie ważne w tym ujęciu jest nie tylko uwzględnienie różnorodności możliwych szkodliwych skutków przemocy, ale też włączenie w granice definiowanego pojęcia zarówno różnego rodzaju działań, jak też ich zaniechania, które prowadzą do realnej krzywdy drugiego człowieka lub stwarzają zagrożenie jej wystąpieniem. Także Pospiszyl (1999) definiuje przemoc jako „wszystkie nieprzypadkowe akty naruszające osobistą wolność jednostki, które przyczyniają się do fizycznej albo psychicznej szkody drugiego człowieka, i które wykraczają poza społeczne normy wzajemnych kontaktów międzyludzkich” (Pospiszyl (1999, 26). To ujęcie podkreśla już nie tylko szkodliwy, krzywdzący dla ofiary wymiar przemocy, ale też aspekt celowego oddziaływania sprawcy. Podobne, choć pogłębione spojrzenie na omawiany problem przyjęto w prawnej definicji zawartej w *Ustawie o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie*, zgodnie z którą zjawisko to należy rozumieć jako:

[...] jednorazowe albo powtarzające się umyślne działanie lub zaniechanie naruszające prawa lub dobra osobiste osób [...], w szczególności narażające te osoby na niebezpieczeństwo utraty życia, zdrowia, naruszające ich godność, nietykalność cielesną, wolność, w tym seksualną, powodujące szkody na ich zdrowiu fizycznym lub psychicznym, a także wywołujące cierpienia i krzywdy moralne u osób dotkniętych przemocą (Ustawa, 2005, art. 2.2).

Nieco inną, szerszą perspektywę definiowania przemocy przyjął Mellibruda (1996). W ujęciu tego autora jest to zjawisko, które charakteryzuje się czterema istotnymi aspektami: (1) jest wynikiem intencjonalnego działania, co nie musi oznaczać jego pełnej premedytacji, lecz związane jest z świadomie obranym kierunkiem postępowania; (2) narusza prawa lub dobra osobiste ofiary; (3) wiąże się z osłabieniem lub brakiem zdolności do samoobrony jednej ze stron; (4) powoduje szkody osobiste. W tym ujęciu warto zwrócić szczególną uwagę na aspekt braku równowagi sił i niemożności obronienia się przez ofiarę przed aktem przemocy.

Jedną z najbardziej kompleksowych definicji przyjmuje także Światowa Organizacja Zdrowia (WHO), która charakteryzuje przemoc jako:

[...] intencjonalne użycie siły fizycznej lub władzy, będące groźbą lub ich rzeczywistym użyciem, wymierzone przeciwko sobie, innej osobie, grupie lub

społeczności, które albo powoduje albo niesie z sobą wysokie prawdopodobieństwo spowodowania obrażeń fizycznych, śmierci, szkód psychologicznych, zaburzeń rozwoju lub deprivacji (Krug i in, 2002, 5).

Definicja ta zrównuje więc intencję z popełnieniem samego aktu, co pozwala włączyć w zakres tego pojęcia również groźby, bez względu na to, czy zostają one wcielone w życie. Ujęcie WHO mieści w sobie również szeroko rozumiane użycie władzy, co pozwala zaklasyfikować jako przemoc także wszelkie czyny osadzone w relacji, w której występuje dysproporcja sił, m.in. zastraszanie, zaniechanie lub zaniedbanie. To szerokie spojrzenie na przemoc mieści w sobie także wszelkie omówione poniżej formy przemocy (fizyczną, psychiczną, ekonomiczną, seksualną), co więcej – uwzględnia również zachowania autoagresywne i samobójcze. Podobnie jak we wspomnianych powyżej definicjach Mellibrudy (1996), Widery-Wysoczańskiej (2010a) i Winstoka (2016) także WHO rozróżnia przypadkowe spowodowanie szkody od zamierzonego działania, ale kwestia intencji nie odnosi się tu tylko do motywu podjęcia działania, ale również do konsekwencji, które ono z sobą przyniosło. Oznacza to, iż przemocą określimy również te działania, które w obiektywnej ocenie są szkodliwe dla zdrowia i/lub dobrostanu ofiary, sam sprawca może ich jednak nie postrzegać w ten sposób (Krug i in., 2002).

2.2. Rodzaje i formy przemocy

Szeroki podział na rodzaje przemocy ze względu na relację pomiędzy sprawcą a ofiarą przemocy pozwalający wyłonić jej bardzo ogólne kategorie przyjęło WHO, wyodrębniając: przemoc skierowaną przeciwko sobie, interpersonalną oraz zbiorową. W każdej z tych szerokich kategorii można wskazać dalsze podtypy przemocy – i tak w obrębie działań wymierzonych przeciwko sobie wyróżniamy zachowania samobójcze, obejmujące myśli i próby suicydalne lub parasuicydalne, oraz nadużycia obejmujące dokonywanie samookaleczeń. W obrębie przemocy interpersonalnej można wyłonić przemoc domową, która zachodzi pomiędzy partnerami lub innymi członkami rodziny oraz przemoc wspólnotową występującą pomiędzy osobami niespokrewnionymi, czasem nawet nieznanymi. Przemoc zbiorowa dzieli się na: polityczną, dotyczącą wojen oraz innych konfliktów zbrojnych, społeczną, obejmującą akty terroru oraz zbrodnie nienawiści podejmowane przez grupy zorganizowane, a także

gospodarczą, odnoszącą się do kierowanych motywem zysków finansowych ataków kreujących ekonomiczne podziały, ograniczających działalność, dostęp do pewnych dóbr lub podstawowych usług innym grupom gospodarczym (Krug i in., 2002). Pokrewne ujęcie do definicji przemocy zbiorowej wprowadza Krahe (2005), wymieniając jako jedną z form przemocy, będącą według tej autorki utajoną cechą systemów społecznych, przemoc strukturalną, która dotyczy obecności w strukturze społecznej szkodliwych dla pewnych podgrup warunków prowadzących do nierówności i niesprawiedliwości. W dalszych częściach tej książki brana będzie pod uwagę jedynie przemoc interpersonalna.

Browne i Herbert (1999) wyodrębniają dwie formy przemocy, czynną i bierną, które mogą charakteryzować dodatkowo każdy z jej wymiarów. Przemoc czynna występuje wtedy, gdy sprawca kieruje swój gniew bezpośrednio na ofiarę i podejmuje działania mające na celu wyrządzenie jej krzywdy. Przemoc bierna z kolei ma miejsce wtedy, gdy sprawca dokonuje zaniedbania w relacji z ofiarą, swój gniew demonstruje poprzez unikanie interakcji z nią i okazywanie jej braku zainteresowania. Wspomniane już wymiary przemocy dotyczą rodzaju wyrządzonych przez nią szkód, według Browne'a i Herberta (1999) są to: przemoc fizyczna, psychiczna i seksualna. Nieco innego podziału wymiarów przemocy dokonał Mellibruda (1996), wyodrębniając jej trzy odmiany: fizyczną, psychiczną i ekonomiczną. Z kolei Światowa Organizacja Zdrowia rekomenduje w tym zakresie podział na przemoc: fizyczną, seksualną, psychologiczną oraz wiążącą się z deprywacją i zaniedbaniem (Krug i in., 2002).

Charakter fizycznego wymiaru przemocy doskonale oddaje definicja zaproponowana przez Błachut, Gaberle i Krajewskiego (2004, 260):

Istotą sposobu działania stanowiącego przemoc jest posłużenie się przez sprawcę siłą fizyczną [...], to znaczy dokonanie pewnego wysiłku mięśni, polegającego na posłużeniu się „naturalnymi” środkami posiadanymi przez człowieka (np. zadawanie ciosów pięścią, kopanie nogą itp.), lub użycie pewnych przedmiotów wykorzystywanych jako narzędzia wspierające siłę mięśni (nóż, kastet, pałka itp.), jak i wykorzystanie siły w stosunku do człowieka zewnętrznej, której uruchomienie może wymagać minimalnego lub wręcz żadnego wysiłku mięśni (np. strzał z broni palnej czy zdetonowanie ładunku wybuchowego). Równocześnie tak rozumiana siła fizyczna dotykać ma ciała innego człowieka, a więc godzić w jego życie, zdrowie, nietykalność cielesną, wywoływać określone skutki o fizycznym charakterze, polegające na spowodowaniu śmierci lub uszkodzenia ciała.

Podobnie zjawisko to definiują Badura-Madej i Dobrzyńska-Mesterhazy (2000), wskazując, iż przemoc fizyczna to intencjonalne zachowanie związane z ryzykiem uszkodzenia ciała, do jej przejawów należą zaś m.in. popychanie, policzkowanie, drapanie, uderzanie pięścią, kopanie, duszenie, ale także celowe prowokowanie sytuacji niebezpiecznych, w których zagrożona jest integralność cielesna. Breiding, Basile, Smith, Black i Mahendra (2015), określając to zjawisko, także tworzą katalog przykładowych aktów przemocy, poszerzając jednak zakres definicji również o przymuszenie innej osoby do popełnienia jednego z tego typu czynów. Nieco szerzej ujmuje ten problem Widera-Wysoczańska (2010a), klasyfikując opisane powyżej przejawy przemocy fizycznej jako jej czynną formę, wskazując jednocześnie jako fizyczną przemoc bierną takie zachowania, jak: zamykanie osoby w zagrażającym i/lub odosobnionym miejscu, głodzenie i deprywowanie innych potrzeb fizjologicznych, a także rzucanie przedmiotami oraz niszczenie mienia ofiary.

W odniesieniu do przemocy zachodzącej w bliskim związku proponowane kryteria diagnostyczne dla DSM-5 oraz ICD-11 definiują szeroko fizyczne znęcanie się nad partnerem, określając je jako: „nieprzypadkowy akt użycia siły fizycznej, który powoduje lub ma uzasadniony potencjał spowodowania fizycznej krzywdy u partnera lub też wzbudza u niego poczucie silnego strachu” (Heyman, Slep, Foran, 2015, 70). Klasyfikacje te wykluczają jednak z zakresu definicji działania na rzecz ochrony fizycznej własnej lub partnera.

Przemoc psychiczną Edleson (1984, 237) określił jako „werbalne i niewerbalne groźby użycia przemocy przeciwko innej osobie lub przeciwko jej własności”. W rozumieniu tego autora w zakres pojęcia przemocy psychicznej wchodzi elementy emocjonalne i środowiskowe zawierające zarówno powtarzające się upokarzanie, degradowanie osoby, jak i wzbudzanie poczucia zagrożenia w postaci np. uderzenia w ścianę, rzucania przedmiotami, wyrządzenia krzywdy ulubionemu zwierzęciu. Towarzyszy jej stałe poczucie zagrożenia przemocą fizyczną, powodując napięcie i niepewność osoby pokrzywdzonej, co w dłuższej perspektywie czasu prowadzi do degradacji psychicznej (Browne, Herbert, 1999). Landau, Salus, Striffarm i Kalb (1980) pod pojęciem psychicznego krzywdzenia rozumieją z kolei sytuacje, w których działanie sprawcy prowadzi do powstania uszczerbku w obrębie wydajności intelektualnej lub psychicznej jednostki, co przekłada się na obniżenie jej zdolności do sprawnego funkcjonowania. Takie ujęcie przemocy psychicznej przyjmują również Browne i Herbert (1999).

Widera-Wysoczańska (2010a, 37), definiując przemoc emocjonalną, określa ją jako „wszelkie słowa, zachowania werbalne i niewerbalne czy postawy mające na celu utrzymanie pełnej kontroli nad drugą osobą [...] poprzez obniżanie jej poczucia wartości i wzbudzanie bezsilności oraz zaburzenie sensu jej życia”. Zgodnie z tym ujęciem przemoc psychologiczna wywierana jest głównie poprzez wypowiedane słowa i ton głosu, stanowi podstawę, na której rozwija się każda z pozostałych form przemocy w rodzinie. Autorka ta wyodrębnia następujące przejawy stosowania przemocy emocjonalnej wobec dziecka: przemoc słowną (krytykowanie, obrażanie, groźby), nadmierne wymagania, niezaspokajanie potrzeb i brak wsparcia, dezorientację poznawczą (zakłamywanie rzeczywistości), podwójne wiązania, sadyzm i zaniedbanie, wyodrębniając jednocześnie osobno przejawy przemocy stosowanej wobec osoby dorosłej: izolację, monopolizowanie uwagi, zmęczenie ofiary (osłabienie zdolności do stawiania oporu), demonstrowanie wszechmocy, przerzucanie odpowiedzialności, sporadyczne okazywanie pobłażliwości, degradację, groźby i pozbawianie własnego zdania (ibidem, s. 43–44).

W proponowanych kryteriach diagnostycznych dla klasyfikacji DSM-5 i ICD-11 psychologiczne znęcanie się nad partnerem zdefiniowano jako: „nieprzypadkowe werbalne lub symboliczne działania jednego z partnerów, które powodują lub mają wysoki potencjał spowodowania znacznej krzywdy drugiego partnera” (Heyman i in., 2015, 72). W propozycji kryteriów ICD-11 znalazło się również doprecyzowanie konsekwencji, jakie to działanie z sobą niesie – należą do nich pojawienie się lub zaostrzenie takich objawów, jak: znaczny strach, poczucie psychologicznego dystresu, objawy somatyczne zakłócające normalne funkcjonowanie, lęk przed ponownym wystąpieniem nadużyć, który znacząco ogranicza którąś z głównych czynności życiowych ofiary (praca, edukacja, religia, usługi medyczne, kontakt z przyjaciółmi lub rodziną).

Przemoc seksualna odnosi się do sytuacji wymuszenia aktywności seksualnej wbrew woli ofiary bądź też jej kontynuowania bez zapytania o zgodę, podczas gdy osoba nie jest w pełni świadoma albo gdy obawia się odmówić. Jako użycie przymusu rozumiane jest tutaj zarówno użycie siły fizycznej, jak i gróźb bądź szantażu emocjonalnego (Badura-Madej, Dobrzyńska-Mesterhazy, 2000). Levenkronowie (2009) definiują ją jako: „wykorzystanie wbrew woli poprzez kontakt seksualny lub działania natury seksualnej, w wyniku czego osoba pokrzywdzona doznaje urazu emocjonalnego, psychicznego i najczęściej również fizycznego” (s. 17). Widera-Wysoczańska (2010a), opisując przemoc seksualną, określa tym mianem:

[...] aktywność seksualną zawierającą postawy, zachowania, słowa, emocje, poprzez które [...] dziecko [...], a także osoba w każdym wieku wbrew swojej woli jest wciągana przez osobę starszą lub rówieśnika w aktywność seksualną, do której nie jest przygotowana rozwojowo, emocjonalnie, fizycznie, mentalnie.

Autorka ta podkreśla, iż każda relacja seksualna zachodząca pomiędzy osobą dorosłą a dzieckiem, ze względu na wcześniejszy poziom rozwoju dziecka oraz jego brak świadomości, a tym samym również możliwości wyrażenia świadomej zgody, stanowi wykorzystanie seksualne. Breiding i in. (2015) włączają ponadto w zakres definicji usiłowanie podjęcia czynności seksualnej „wobec innej osoby bez udzielania jej dobrowolnej zgody lub wobec osoby, która nie może wyrazić zgody lub odmówić”, a także sytuacje, w których sprawca „zmusza ofiarę do angażowania się w czynności seksualne z osobą trzecią” (s. 11). Propozycja kryteriów ICD-11 pozwalających na stwierdzenie nadużyć seksualnych wobec partnera w bliskim związku objęła natomiast wymuszone lub przymusowe akty seksualne bądź takie, na które partner nie jest w stanie wyrazić zgody; obejmują one użycie siły fizycznej lub agresji emocjonalnej celem zmuszenia partnera do aktu seksualnego wbrew jego woli, a także kontakt fizyczny o seksualnym podłożu (np. całowanie lub pieszczoty), który ma miejsce wbrew jasno wyrażonej woli partnera i powoduje u niego znaczny niepokój (Heyman i in., 2015, 74). Cabalski (2014), opisując specyfikę przemocy seksualnej stosowanej przez kobiety wobec swoich partnerów/mężów, zalicza do niej również takie zachowania, jak: lekceważenie, ośmieszanie partnera i wyśmiewanie jego potencji, zadawanie bólu podczas aktywności seksualnej oraz jawne nawiązywanie kontaktów płciowych z innymi osobami.

Przemoc ekonomiczną Leśniewska (2016, 220) przedstawia jako formę przemocy psychicznej, w której sprawca „używa pieniędzy do zaspokojenia swojej potrzeby władzy i kontroli, a nierzadko również sadystycznej potrzeby upokorzenia i zadawania bólu”. Do jej przejawów należą m.in.: utrudnianie (lub zakazywanie) podjęcia pracy zarobkowej, wydzielanie i kontrolowanie wydatków, ograniczanie dostępu do konta bankowego, uzależnianie przekazania pieniędzy na utrzymanie od spełnienia postawionych przez niego warunków. Cabalski (2014, 129) definiuje natomiast tę formę przemocy jako „ograniczenie swobody w dysponowaniu pieniędzmi”, do której należą również takie zachowania, jak: odbieranie pieniędzy, wymuszanie na partnerze pytania o zgodę na

każdy planowany wydatek oraz kwestionowanie źródeł zarobkowania partnera i wyrażanie ciągłych podejrzeń w tej materii.

Kolejny podział, ze względu na stopień pobudzenia emocjonalnego sprawcy, wprowadza Mellibruda (1996), rozróżniając dwa jakościowo odmienne typy przemocy: gorącą – będącą ekspresją silnych emocji i agresji, które narastały w sprawcy przez dłuższy czas i znajdują ujście w postaci impulsywnego, gwałtownego ataku oraz chłodną – wynikającą z systemu przekonań, czasem podejmowaną nawet w imię dobra ofiary, kierowaną intencją realizacji określonego celu, który zdaniem sprawcy uzasadnia użycie wszelkich dostępnych środków.

2.3. Przestępstwo z użyciem przemocy

W polskim systemie prawnym pojęcie przemocy nie zostało dotąd jednoznacznie skonceptualizowane. W prawie karnym przestępstwa z użyciem przemocy nie stanowią odrębnej kategorii normatywnej, gdyż kodeks karny klasyfikuje grupy przestępstw według dobra chronionego, a nie sposobu działania sprawcy (Błachut i in., 2004; Zielińska, 2002). Kolejne nowelizacje kodeksu karnego nie wprowadzają jak dotąd istotnych zmian w tej materii. Co więcej, w systemie karnym, pomimo iż przemoc występuje jako ustawowe znamię pewnych rodzajów przestępstw, nie ustalono dotąd jej ostatecznej definicji, a próby objaśnienia istoty tego zjawiska określają przemoc jako zastosowanie przez sprawcę środków lub siły fizycznej. W rozumieniu prawa karnego materialnego ich użycie ma na celu uniemożliwienie lub przełamanie oporu drugiej osoby, ma więc wymiar instrumentalny prowadzący do postawienia ofiary w sytuacji przymusu (Błachut i in., 2004).

Jak zaznaczają Błachut i in. (2004), przestępstwo z użyciem przemocy jest kategorią kryminologiczną, odnosi się do czynów wymierzonych głównie w dobra chronione przez prawo karne, takie jak: życie, zdrowie i nietykalność cielesną. Zielińska (2002) do grupy przestępstw z użyciem przemocy włącza dwie kategorie:

- przestępstwa zawierające w zespole ustawowych znamion określenia: przemoc, czynna napaść, znęcanie się,
- przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu.

Również Błachut i in. (2004) opisują cztery grupy wskazanych w kodeksie karnym przestępstw, które zaliczają się do tej kategorii. Grupy te przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1. Grupy przestępstw z użyciem przemocy zdefiniowane w kodeksie karnym

Podgrupy przestępstw z użyciem przemocy	Artykuły z kodeksu karnego zaliczane do danej grupy
Przestępstwa, zawierające w zespole swych ustawowych znamion „przemoc”	art. 119 § 1; art. 124 § 1, art. 127 § 1; art. 128 § 1 i 3; art. 153; art. 191 § 1; art. 197; art. 202 § 1 i 3; art. 203; art. 224 § 1 i 2; art. 232; art. 242 § 4; art. 245; art. 246; art. 249, art. 250; art. 260; art. 264 § 2; art. 280; art. 281; art. 282; art. 289 § 3; art. 346
Przestępstwa, zawierające w zespole swych ustawowych znamion „czynną napaść”	art. 135 § 1; art. 136 § 1 i 2; art. 223; art. 345
Przestępstwa, zawierające w zespole swych ustawowych znamion „znęcanie się fizyczne”	art. 207; art. 246; art. 247; art. 352
Pozostałe przestępstwa, które mogą być popełnione przy użyciu przemocy	art. 148; art. 149; art. 150; art. 156; art. 157; art. 158; art. 159, art. 252 § 1 i 2; art. 254 § 2

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Błachut i in., 2004, s. 266 z uwzględnieniem późniejszych nowelizacji kodeksu karnego.

Rode (2010) wskazuje, iż analiza określonej przez prawodawcę strony przedmiotowej przestępstw z użyciem przemocy pozwala na zawężenie ich do pośrednich lub bezpośrednich oddziaływań skierowanych na osobę, co wyklucza z ich kręgu zachowania wobec przedmiotów.

2.4. Przestępczość kobiet z użyciem przemocy

2.4.1. Zakres problemu

Dzięki analizom danych statystycznych można zauważyć, iż kobiety pełnią zdecydowanie mniej przestępstw niż mężczyźni, przy czym w krajach wysokorozwiniętych dysproporcja ta jest nieco mniejsza niż w krajach rozwijających się (Hołyst, 2007). Przykładowo Kaebler i Bonczar (2016), przytaczając dane statystyczne Departamentu Sprawiedliwości USA za lata 2005–2015, wskazują, iż kobiety stanowiły ok. 23–25% wszystkich skazanych. Oficjalne dane udostępnione przez Ministerstwo Sprawiedliwości dla Anglii i Walii za 2015 rok wskazują, iż w krajach tych kobiety stanowiły ok. 27% wszystkich skazanych (*Ministry of Justice*, 2016). W Polsce natomiast wśród skazanych znajduje się ok. 8–10% kobiet (Machel, 2014; Siemieszko, 2015).

W obrębie przestępczości agresywnej, zarówno w przeszłości, jak i obecnie, wśród osób podejrzanych i skazanych za popełnianie tego rodzaju przestępstw mężczyźni statystycznie dominują nad kobietami. W Szwajcarii jest ok. 8% kobiet wśród skazanych za popełnienie przestępstwa z użyciem przemocy (Rossegger i in., 2009), w USA natomiast w 2005 roku ok. 20% sprawców stanowiły kobiety (Lauritsen, Heimer, Lynch, 2009). Analizy danych dotyczących większości krajów rozwiniętych wykazują jednak, iż dysproporcja między liczbą kobiet i mężczyzn (w literaturze anglojęzycznej tzw. *gender gap*) wśród sprawców przestępstw z użyciem przemocy na przestrzeni czasu ulega stopniowemu zmniejszeniu (Bałandynowicz, 2002; Gavin, Porter, 2015; Lauritsen i in., 2009).

Błachut (1990), analizując przestępczość kobiet w Polsce pomiędzy rokiem 1946 a 1986, wskazuje, iż w pierwszej połowie tego okresu gwałtownie wzrastała liczba skazanych, jednak od lat 60. zaczęła ona wyraźnie maleć. W tym okresie kobiety popełniały przede wszystkim przestępstwa przeciwko mieniu (średnio ok. 70% przypadków), czyny przeciwko życiu i zdrowiu stanowiły natomiast średnio ok. 5% przypadków. Według analiz przeprowadzonych przez Gordon (2009) zaledwie 20 lat później przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu stanowiły już ok. 26% wszystkich przestępstw popełnianych przez kobiety.

Cabalski (2014), analizując raporty z badań społecznych oraz statystyki sądowe dotyczące przestępczości nieletnich, podkreśla, iż, poczynając od osób urodzonych w Polsce w okresie transformacji (1987–1989), w kolejnych rocznikach zauważalny jest stały trend zwiększającej się agresywności i demoralizacji dziewcząt, które w niektórych aspektach zaczynają dorównywać pod względem nasilenia tych negatywnych zjawisk chłopcom lub nawet nad nimi dominować. Badacz ten podkreśla, iż, zwłaszcza pod względem przestępczości z użyciem przemocy popełnianej przez nieletnie dziewczęta w latach 1985–2004, zauważamy skokowy wzrost, który, w odniesieniu do przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu, zaznaczał się na poziomie 2500%, a w przypadku samego udziału w bójkach i pobiciach sięgnął aż 5000%. Przyczyn tego zjawiska autor upatruje w kilku czynnikach, do których należą głównie: ogólnoświatowy trend emancypacji kobiet i oddziaływania kultury postmodernizmu, wpływ nagłych, zachodzących w Polsce na przełomie lat 80. i 90. XX wieku zmian społecznych, które, zdaniem tego autora, negatywnie odbiły się na relacjach rodzinnych Polaków, oraz konsekwencje reformy oświaty wprowadzającej gimnazjum jako odrębny etap edukacji. Wzrost agresywnej przestępczości nieletnich dziewcząt zauważalny był jednak w tym okresie również w innych krajach. Przykładowo Cauffman (2008)

wskazuje, iż w latach 1980–2003 w USA udział dziewcząt w popełnianiu tego typu przestępstw zauważalnie wzrastał, zwłaszcza w przypadku czynnej napaści przy użyciu niebezpiecznego narzędzia (wzrost z 15% do 24%).

W pierwszej dekadzie XXI wieku omawiany trend wzrostu przestępczości dziewcząt wciąż się utrzymywał. Grzyb i Habzda-Siwiek (2013) wskazują, iż w tym czasie wśród kobiet podejrzanych o popełnienie przestępstw z art. 158–159 kk (udział w bójce lub pobiciu) odsetek nieletnich dziewcząt (poniżej 17 r.ż.) uległ podwojeniu, a w przypadku przestępstw rozbójniczych wzrósł o ok. 10%. Autorki wśród możliwych przyczyn wzrostu agresywnej przestępczości nieletnich wskazują zarówno na wciąż zachodzące zmiany społeczne, które mogą przekładać się na wzrost agresywności dziewcząt i kobiet, jak i na zmiany polityczno-prawne przyczyniające się do zwiększenia jej widoczności oraz wykrywalności.

Procesy społeczne zachodzące w Polsce po 1989 roku wiązały się nie tylko ze wzrostem przestępczości nieletnich, ale również dorosłych kobiet, a zwłaszcza zwiększenia ich obecności w sektorze przestępczości agresywnej. Szczególnie zwiększyła się liczba podejrzanych i skazanych za popełnienie przestępstw z użyciem przemocy. Grzyb i Habzda-Siwiek (2013), analizując dane dotyczące przestępczości kobiet w latach 1992–2011, wskazują, iż w omawianym okresie odsetek kobiet wśród osób podejrzanych o popełnienie zabójstwa był względnie stały i plasował się na poziomie 12–13%. W przypadku podejrzenia o spowodowanie uszczerbku na zdrowiu (art. 156 i 157 kk) udział kobiet nieznacznie, ale stale wzrastał, poczynając od ok. 7% na początku lat 90. aż do przekroczenia 9% w roku 2011. W kategorii podejrzanych o udział w bójce lub pobiciu (art. 158–159 kk) odsetek kobiet także wzrastał, wynosząc w 1992 roku 7,4%, a w roku 2011 już 8,9%. Podobne zależności autorki odnotowują w przypadku przestępstw rozbójniczych (art. 280–282 kk): w 1992 roku udział kobiet w grupie podejrzanych o ich popełnienie wynosił 3,9%, natomiast w roku 2011 już 6,5%. Należy tu podkreślić, iż dynamika wzrostu agresywnej przestępczości kobiet w omawianym okresie była zauważalnie wyższa niż w obserwowanej równoległe zbiorowości mężczyzn.

Siemieszko (2015), analizując liczbę osób płci żeńskiej uwięzionych w zakładach karnych, zauważa, iż w roku 2013 liczba kobiet przebywających w tych instytucjach była prawie trzykrotnie wyższa niż w roku 1990, a o połowę wyższa w porównaniu z rokiem 2000. Na podstawie danych przedstawionych w *Atlasie przestępczości w Polsce 5* można wyliczyć, iż w 2013 roku już 36,4% uwięzionych kobiet odbywało karę w związku z popełnieniem przestępstwa z użyciem

przemocy. Interesujące są tu również przytaczane przez Gumowską (2017) dane Komendy Głównej Policji, z których wynika, iż w 1999 roku kobiety stanowiły 3,2% sprawców przemocy domowej, a w roku 2015 było to już ok. 7%. Dynamika wzrostu udziału kobiet w ciągu tych 16 lat wyniosła zatem 285%.

Przyglądając się różnorodnym analizom statystyk policyjnych, zauważamy więc wyraźny wzrost udziału kobiet w popełnianiu przestępstw z użyciem przemocy. Dane udostępniane przez policję czy sądownictwo z pewnością jednak nie oddają w pełni skali społecznego problemu stosowania przemocy przez kobiety, gdyż wiele jej przypadków nigdy nie zostaje ujawnionych, sprawczynie nie zostaje schwytana bądź prowadzone postępowanie nie prowadzi do wydania wyroku, a tym samym część kobiet stosujących przemoc nie zostaje pociągnięta do odpowiedzialności karnej (Grzyb i Habzda-Siwiek, 2013; Hołyst, 2007).

Nieco światła na zakres zjawiska stosowania przemocy przez kobiety, lecz tylko w bliskich związkach, rzucają badania prowadzone przez CBOS. Według raportu tej instytucji z roku 2012 ok. 10% mężczyzn doznaje w małżeństwie przemocy fizycznej, podobne dane wykazały badania z lat 2005 i 2009: kolejno 9% i 7% (CBOS, 2005, 2009, 2012). Nieco szerszego spektrum informacji, ponieważ uwzględniającego wszystkich członków rodziny, dostarczają dane zebrane przez OBOP w roku 2010, wskazujące, iż 17% kobiet przyznaje się do podejmowania wobec swoich bliskich zachowań, które spełniają kryteria przemocy, w tym 12% przyznaje się do stosowania przemocy psychicznej, 8% fizycznej, 3% ekonomicznej oraz 0,02% seksualnej. Z relacji osób pokrzywdzonych wynika jednak, iż ok. 30% sprawców przemocy domowej stanowią kobiety. Ich odsetek jest najwyższy w przypadku jej ekonomicznej (32%) i psychicznej postaci (30%), najniższy natomiast wśród sprawców przemocy seksualnej (9%) (OBOP, 2010). Zarówno raporty CBOS, jak i OBOP podkreślają, iż liczby te mogą być niedoszacowane ze względu na bagatelizowanie problemu przemocy stosowanej przez kobiety, niską świadomość osób badanych oraz ich niechęć do ujawnienia prawdy.

Analiza danych zebranych przez Niebieską Linie również pozwala rzucić więcej światła na obraz społeczny omawianego zagadnienia, pokazując, iż zakres sprawstwa przemocy stosowanej przez kobiety jest jeszcze większy w przypadku kierowania jej przeciwko osobom starszym. W grupie osób w wieku podeszłym, które doświadczają przemocy, niemal 40% wskazuje, iż jej sprawczyniami są właśnie kobiety – głównie córki i partnerki/żony (Durda, 2006, 16). Podobne dane przedstawiają Halicka i Sidorcuk (2010), wskazując, że kobiety stosujące

przemoc wobec osób starszych najczęściej są z nimi blisko spokrewnione – są to przede wszystkim żony, córki, wnuczki i synowie. Warto podkreślić, iż w zdecydowanej większości przypadków córki stosują przemoc wobec starzejących się matek (83,3%), a nie ojców (16,7%) oraz, w odróżnieniu od mężczyzn, najczęściej uciekają się do przemocy, nie będąc pod wpływem alkoholu (76,5% dokonuje przemoc, będąc trzeźwymi).

Cabalski (2014) na podstawie wywiadów przeprowadzonych z 691 pełnoletnimi mężczyznami będącymi w stałych związkach donosi, że aż 20,9% respondentów przyznało, iż było ofiarami przemocy stosowanej przez partnerkę życiową. Co więcej, 9,4% badanych wskazało, iż ofiarami przemocy ze strony partnerek oprócz nich samych były również ich dzieci, inne spokrewnione kobiety lub osoby w podeszłym wieku. Podobny zakres zjawiska przemocy domowej stosowanej przez kobiety pokazują badania z innych krajów. Przykładowo – opracowanie sporządzone przez organizację Abused Men in Scotland (AMIS) na podstawie oficjalnych raportów rządowych pokazuje, iż ryzyko doświadczenia nadużyć ze strony partnerki wśród mężczyzn powyżej 16 r.ż. wynosi 13%. Dodatkowo analizy pokazują, iż dzieci były obecne aż w 25% przypadków przemocy domowej doznawanej przez mężczyzn w ciągu 12 miesięcy poprzedzających badanie (Dempsey, 2013).

2.4.2. Koncepcje wyjaśniające

W literaturze przedmiotu szeroko opisywane są teorie naukowe, które, wraz z rozwojem psychologii, przedstawiały różne wyjaśnienia przyczyn przestępczości, w tym odrębnie przestępczości kobiet. Poczynając od rozważań antropologicznych, które opierały się o założenia determinizmu biologicznego, poprzez koncepcje biochemiczne, próbujące przypisać odpowiedzialność za przestępczość kobiet czynnikom, takim jak: menstruacja, ciąża, połóg czy menopauza, a także koncepcje genetyczne, poszukujące wyjaśnienia przestępczości w anomaliach zachodzących w strukturze chromosomów, enzymach lub stężeniu poszczególnych hormonów, aż po złożone teorie psychologiczne i socjologiczne, liczni autorzy wskazywali czynniki potencjalnie skłaniające kobiety do zachowań agresywnych (zob.: Bałandynowicz, 2002; Budrewicz, 1995; Cabalski, 2014; Gavin, Porter, 2015; Gordon, 2009; Hołyst, 2007; Matysiak-Błaszczyk, 2010, Niehoff, 2001; Rajtar, Haś, 2010).

W obrębie koncepcji psychologicznych główny nacisk kładziony jest na rolę zmiennych psychologicznych w etiologii przestępczości, część z nich jednak uwzględnia także rolę czynników biologicznych i środowiskowych. Do najbardziej wpływających na sposób postrzegania kobiecej przestępczości należały: koncepcje psychoanalityczne upatrujące jej przyczyn w kompleksie męskości, słabszym rozwoju superego oraz buncie przeciwko własnej płci; teoria racjonalnego wyboru, zgodnie z którą przestępstwo jest efektem kalkulacji potencjalnych zysków i strat płynących z jego dokonania oraz podjęcia na tej podstawie racjonalnej decyzji; teoria poszukiwania mocnych wrażeń odwołująca się do zjawiska wysokiego zapotrzebowania na stymulację jako przyczyny angażowania się w działania kryminalne i wreszcie koncepcje związane z cechami i zaburzeniami osobowości przypisujące dużą rolę w genezie przestępczości takim czynnikiem, jak agresywność, psychopatia i socjopatia (Ciosek, 2001; Majchrzyk, 2009; Toroń, 2013).

W obrębie teorii socjologicznych za najbardziej istotne można uznać: koncepcje społeczno-ekonomiczne poszukujące przyczyn kobiecej przestępczości w niskim wykształceniu, bezrobociu oraz złych warunkach materialno-bytowych; teorie zróżnicowanych ról społecznych, które odpowiedzialność za dysproporcję w ilości popełnianych przestępstw przez przedstawicieli obu płci przypisują odmiennej socjalizacji oraz zróżnicowaniu wzorców kulturowych kobiet i mężczyzn – zgodnie z przedstawicielami tych teorii na drogę przestępczą wkraczają kobiety wychowywane w rodzinach dysfunkcyjnych, w których zabrakło prawidłowych wzorców wychowawczych. Kolejne koncepcje socjologiczne, które warto tu wymienić, to: teorie emancypacji kobiet, które łączą wzrastające we wszystkich dziedzinach życia równouprawnienie kobiet z wyrównywaniem się różnic także w obszarze przestępczości, a tym samym zwiększeniu ich aktywności kryminalnej, oraz z wyrażaniem tłumionej dotąd agresywności; teorie kontroli podkreślające istotę kontroli społecznej w wychowaniu – w myśl tych koncepcji kobieca przestępczość ma być efektem niedostatecznej kontroli rodzicielskiej; teorie napięć przypisujące kluczową rolę w genezie przestępczości odczuwanemu napięciu, frustracji związanej z brakiem możliwości realizacji celów życiowych, doświadczeniu niezasażonej utraty oraz poczuciu krzywdy i niesprawiedliwości świata, które popychają osobę do działań odwetowych (Cabalski, 2014; Grzyb, Habzda-Siwek, 2013; Hołyst, 2007).

Współczesne koncepcje kryminologiczne objaśniające przyczyny przestępczości kobiet, w tym przestępczości agresywnej, poszukują jej wieloczynniko-

wych uwarunkowań. W zakres swych poszukiwań włączają głównie czynniki psychologiczne, biologiczne oraz środowiskowe, które oddziałując na siebie wzajemnie, wspólnie układają się w syndrom sytuacyjny popychający osobę do sięgnięcia po przemoc (Cabalski, 2014).

Przykładem poszukiwania wieloczynnikowych uwarunkowań przemocy stosowanej przez kobiety mogą być prace Majchrzyka (1995, 2009), który badał motywacyjne, osobowościowe, społeczne oraz sytuacyjne aspekty dokonywania zabójstw przez kobiety. Z doniesień tego autora wynika, iż możemy wyróżnić trzy typy sprawczyń zabójstw: (1) motywowane poczuciem lęku, krzywdy i zagrożenia, niewykazujące zaburzeń osobowości, przejawiające jednak cechy bierności i zależności, o małej stabilności emocjonalnej, które do popełnienia zabójstwa skłoniły głównie czynniki sytuacyjne (ok. 20% sprawczyń); (2) wykazujące cechy asocjalności i braku dojrzałości, ze skłonnością do agresji gniewnej i instrumentalnej, podejrzliwe, nieufne i konfliktowe, na dokonanie przez nie zabójstwa wpływ wywierają także czynniki sytuacyjne: kontakty ze zdemoralizowanym otoczeniem, nadużywanie alkoholu, porzucenie pracy (ok. 55% sprawczyń); (3) kobiety o osobowości skrajnie agresywnej i antyspołecznej, często z nasilonymi zmianami organicznymi powodującymi zwiększoną agresywność oraz konfliktowość, przejawiające w przeszłości zachowania agresywne również wobec innych osób (ok. 25% sprawczyń). Majchrzyk (1995) wykazał ponadto, iż we wszystkich grupach sprawczyń można odnotować wzrastanie w niekorzystnych warunkach socjalizacyjnych, na ogół niski poziom inteligencji, zwłaszcza niskie umiejętności społeczne, typ emocjonalności niedojrzałej, silną potrzebę akceptacji wraz z nadmierną zależnością emocjonalną, niską samoocenę, wiktyzację, również w rodzinach prokreacyjnych oraz bardzo istotną rolę czynników sytuacyjnych bezpośrednio poprzedzających dokonane zabójstwo (przedłużające się sytuacje trudne, m.in. nieprawidłowa relacja sprawczyni – ofiara, narastający konflikt z otoczeniem; kłótnia, konfrontacja, atak lub jego groźba wzbudzające silne poczucie lęku i zagrożenia bezpośrednio przed dokonaniem czynu; zaburzenia percepcji spowodowane upojeniem alkoholowym w chwili zabójstwa).

Obserwowany wzrost przestępczości kobiet często wiązany jest ze zmianami społecznymi, w tym rosnącym równouprawnieniem kobiet, feminizacją i stopniowym procesem zacierania się różnic społecznych pomiędzy płciami. Przykładowo Cabalski (2014) krytycznie odnosi się do obecnego we współczesnej kulturze ideału androgynii psychicznej, uważając, iż jest on abstrakcyjnym dążeniem niemożliwym do wcielenia w życie, za to przyczyniającym się do

radykałnych zmian społecznych, w tym brutalizacji niektórych postaw kobiet. Autor ten, wskazując charakterystykę kobiety maltretującej męża/partnera, wymienia takie jej cechy, jak: psychiczna męskość (przejawiająca się w zdecydowanej postawie, stanowczości, skłonności do podejmowania ryzyka), wrogość, nastawienie na rywalizację, pewność siebie, postawa roszczeniowa, nadpobudliwość, łatwość wpadania w gniew, brak empatii oraz skłonność do prowokowania konfliktów.

2.4.3. Specyfika przemocy stosowanej przez kobiety

Przemoc stosowana przez kobiety jest mniej zauważana społecznie, m.in. ze względu na mniejszy stopień fizycznych obrażeń, jakie pozostawia ona na ciele osób pokrzywdzonych, oraz ich niechęć do ujawniania faktu, iż doznają przemocy ze strony kobiety, często partnerki. Analiza danych empirycznych pokazuje jednak, iż w przypadku przemocy, do której dochodzi w relacjach partnerskich/małżeńskich, częstotliwość napaści fizycznych na partnera jest porównywalna dla obu płci, a w około połowie przypadków zaistniała przemoc ma charakter wzajemny (Gavin, Porter, 2015; Straus, 2003). Co więcej, badania prowadzone przez Ross i Babcock (2009) wśród obu partnerów związków, w których dochodzi do przemocy, wykazały, iż to właśnie kobiety nieco częściej od mężczyzn angażują się w bardziej agresywne fizycznie napaści. Kobiety równie często jak mężczyźni są też jedynymi sprawcami przemocy w danej relacji intymnej (Flynn, 1990). Badania CBOS (2012) na gruncie polskim potwierdzają te doniesienia, wykazując, iż 59% osób uderzonych przez partnera również stosowało wobec niego przemoc.

Na podstawie dokonanego przeglądu badań empirycznych Flynn (1990) i Pospiszyl (2000) wskazywali, iż dominującymi motywami, którymi kierują się kobiety stosujące przemoc, są: samoobrona, chęć uwolnienia się w sytuacji bycia przytrzymaną bądź też działanie w odpowiedzi na przemoc ze strony partnera lub w odwecie za nią. Nowsze, prowadzone na szerszą skalę badania pokazują jednak, iż kobiety sięgają po przemoc, kierując się podobnymi do mężczyzn pobudkami, jak m.in.: próba kontroli, dominacji, wygzekwowania czegoś, uśmierzenia negatywnych emocji, wyrażenia gniewu lub zazdrości, odwet lub właśnie samoobrona (Rode, Rode, Januszek, 2015; Ross, Babcock, 2009; Straus, 2008). Gavin i Porter (2015) zaznaczają, iż kobiety w relacjach intymnych

używają agresji w szczególny sposób – raczej jako formy wyrażenia swojego niezadowolenia albo gniewu niż z chęci skrzywdzenia partnera.

Analizy motywacji sprawczyń zabójstw wskazują natomiast, iż tło motywacyjne dokonania tych czynów przez kobiety jest najczęściej złożone, dominującym motywem jest odczuwanie lęku i zagrożenia, często jednak towarzyszą im pobudki wynikające z poczucia krzywdy, ekonomiczno-rabunkowe, seksualno-erotyczne lub wypływające z psychopatologii sprawczyni (Majchrzyk, 1995, 2009). W przypadku dokonania zabójstwa dziecka sprawczynie najczęściej kierują się motywem chęci pozbycia się dziecka, którego obecność utrudnia im realizację istotnych planów życiowych (Gordon, 2009). Majchrzyk (2009) i Straus (2003) wskazują, iż pod względem popełniania przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu, które kończą się zgonem ofiary, pomiędzy kobietami a mężczyznami zachodzą nie tylko różnice w liczbie takich zdarzeń (kobiety stanowią ok. 14% osób osadzonych za zabójstwo), ale również w specyfice ich dokonywania. Kobiety popełniają tego typu przestępstwa głównie przeciwko swoim najbliższym – mężom/partnerom lub też dzieciom, podczas gdy mężczyźni częściej zabijają osoby sobie obce.

Interesujące dane dotyczące sprawców przestępczości z użyciem przemocy w Szwajcarii przedstawiają natomiast Rossegger i in. (2009), donosząc, iż w tej grupie przestępstw, choć kobiety stanowią zdecydowaną mniejszość sprawców (jedynie 8%), to jednak odpowiadają one za 56,3% przestępstw, w których ofiara została poważnie lub śmiertelnie zraniona. Eksperymentalne badania Ross i Babcock (2009) dostarczają podobnych danych. Autorki te zaobserwowały, iż w czasie kłótni z partnerami badane kobiety zachowują się w sposób bardziej dominujący, zaczepny i pogardliwy wobec partnera niż mężczyźni. Dane te pokazują, iż kobiety, które sięgają po przemoc, w swoich działaniach często są bardziej brutalne niż mężczyźni.

Badania CBOS (2012) na gruncie polskim pokazują jednak, iż kobiety stosujące przemoc w relacjach intymnych częściej sięgają po jej psychiczną niż fizyczną formę. Dane te potwierdzają również wyniki zaprezentowane przez Cabalskiego (2014). Autor ten donosi, iż 21,6% badanych mężczyzn zostało (co najmniej raz) uderzonych przez partnerkę w czasie kłótni, 19,6% było popychanych, szarpanych za włosy, drapanych lub policzkowanych; 5,8% doświadczyło kopania, duszenia lub użycia wobec nich niebezpiecznego przedmiotu. Podobne przejawy przemocy fizycznej stosowanej przez kobiety wykazała także Pospiszyl (2000), w wynikach jej badań dominowały wśród odnotowanych form przemocy:

popychanie, rzucanie przedmiotami, policzkowanie, uderzenie pięścią, kopanie, groźby użycia noża lub broni palnej. Wśród przejawów przemocy psychicznej Cabalski wykazał, iż aż 46,9% mężczyzn (przynajmniej raz) zostało przez partnerkę obrzuconych wyzwiskami lub obelgami, 26,1% zostało upokorzonych, ośmieszonych, wyszydzonych, 13,4% spotkało się z groźbami, zastraszaniem lub celowym zniszczeniem własności.

Wyniki te są analogiczne do doniesień z badań przeprowadzanych w innych krajach Europy. Przykładowo – pilotażowe badania dotyczące rozpowszechnienia zjawiska przemocy doświadczanej przez mężczyzn w Niemczech wykazały, iż co czwarty z badanych w ostatniej bliskiej relacji intymnej doznał jakiejś formy fizycznego ataku, co szósty spotkał się z gniewnym odepchnięciem przez partnerkę, 5 do 10% badanych doświadczyło natomiast takich zachowań, jak: bolesne kopnięcie, ściśnięcie, rzucenie w jego stronę przedmiotem, który mógłby zranić. Badani mężczyźni zdecydowanie częściej zgłaszali przejawy przemocy psychicznej, zwłaszcza dotyczące kontroli społecznej – co piąty przyznał, iż zazdrośna partnerka ogranicza jego kontakty z innymi ludźmi, co szósty wskazał, iż partnerka kontroluje jego kontakty z innymi, natomiast 5–8% spotkało się z czytaniem przez partnerkę e-maili oraz innych prywatnych wiadomości oraz uniemożliwianiem spotkań z rodziną i przyjaciółmi (Federal Ministry for Family Affairs, Senior Citizens, Women and Youth, 2004). Dane płynące z badań szwedzkich pokazują, iż ok. 10% mężczyzn doświadczyło przemocy psychicznej w swym dorosłym życiu w przynajmniej jednej bliskiej relacji – 6% mężczyzn doświadczyło nadużyć związanych z zazdrością i ograniczaniem kontaktów przez partnerkę, 3% wielokrotnie spotykało się z poniżaniem i upokarzaniem, 2% słyszało groźby wyrządzenia fizycznej krzywdy. Również 10% mężczyzn powyżej 16 r.ż. przyznało się do doświadczania przemocy fizycznej ze strony partnerki – 8% zgłosiło rzucanie w nich przedmiotami, 4% bycie kopanym, gryzionym lub uderzanym (Dempsey, 2013).

3. System poznawczy a przejawianie zachowań agresywnych i przemocowych

W relacji ze światem zewnętrznym człowiek aktywnie oddziałuje na otoczenie, ale także sam jest przez nie kształtowany. Procesy regulujące ustosunkowywanie się człowieka do świata obejmują m.in. kształtowanie w jego umyśle pojęć

i wyobrażeń na temat rzeczywistości, dokonywanie jej oceny oraz reagowanie emocjonalnie. Wewnętrzną organizacją psychiki odpowiadającą za regulację relacji osoby z rzeczywistością jest osobowość (Kofta, Doliński, 2006; Reykowski, Kochańska, 1980).

W literaturze przedmiotu dostępnych jest wiele odmiennych ujęć teoretycznych osobowości, w niniejszej pracy przedstawione zostaną wybrane aspekty podejść poznawczych. W pierwszej kolejności krótko omówione zostaną podstawowe pojęcia wypracowane na gruncie psychologii poznawczej oraz elementy poznawczo-doświadczeniowej teorii Ja. Następnie przedstawiona zostanie regulacyjna teoria osobowości autorstwa J. Reykowskiego, która stała się podstawą teoretyczną konstrukcji modelu badawczego przedstawionego w tej monografii. W kolejnych podrozdziałach zaprezentowane zostaną wybrane osiągnięcia psychologii w obrębie rozpoznawania wpływu sfery poznawczej na regulację zachowań agresywnych i stosowanie przemocy.

3.1. Przekonania, schematy, skrypty – ustalenia definicyjne, teoretyczne i badawcze

Podstawową jednostką wiedzy o świecie magazynowanej w ludzkim umyśle jest *reprezentacja poznawcza*. Stanowi ona umysłowy odpowiednik obiektu, którym może być zarówno przedmiot, osoba, kategoria lub relacja, niezależnie od tego, czy jest on realnie istniejący, fikcyjny czy też zupełnie hipotetyczny. Reprezentacje poznawcze mają charakter subiektywny, zależny od indywidualnego doświadczenia, tym samym mogą być wybiórcze, zniekształcone i niekompletne. W procesach przetwarzania informacji zastępują one obiekt, którego stanowią odzwierciedlenie (Goldstein, 2011; Nęcka, Orzechowski, Szymura, 2006; Sternberg, 2001).

Najbardziej złożoną formę reprezentacji poznawczej stanowi *pojęcie*. Jest ono schematyczną reprezentacją zawierającą opis istotnych właściwości całego zbioru obiektów, np. przedmiotów, czynności, cech, stanowiąc nadrzędną kategorię umysłową konieczną dla ich identyfikacji. Pojęcia mogą również stanowić konstrukty hierarchiczne, tzn. symbolizować całą klasę różnych pojęć do nich przynależących (Maruszewski, 2006b; Nęcka i in., 2006). Pomiędzy pojęciami zachodzą pewne relacje (np. atrybuty, przynależność do kategorii) będące odzwierciedleniem związków zachodzących pomiędzy reprezentowanymi przez

nie obiektami. Znaczenie tychże relacji reprezentowane jest w umyśle w postaci *sądów*, które przyjmują formę twierdzeń odnoszących się do określonego stanu rzeczy (Nęcka i in., 2006; Sternberg, 2001).

Procesy oraz intencjonalne działania reprezentowane są w umyśle w postaci skryptów poznawczych, które powstają w efekcie wielokrotnego stykania się z danym sposobem postępowania. Skrypty zawierają uogólnione informacje o sekwencji następujących po sobie zdarzeń w ich typowym przebiegu, biorących w nich udział osobach oraz relacjach zachodzących pomiędzy nimi, rekwizytach, a także celu, któremu one służą. Skrypty definiują stereotypowy przebieg codziennych sytuacji, po ich aktywacji osoba określa swoją rolę w danej sytuacji, co pozwala jej na obranie odpowiedniej strategii działania zapisanej w skrypcie (Maruszewski, 2006a; Sternberg, 2001). Huesmann (1986) wskazuje, iż skrypty są kodowane i przechowywane w pamięci, często w powiązaniu z konkretnymi wskazówkami, które następnie będą przyczyniać się do ich aktywacji. Im częściej osoba ma kontakt z danym działaniem poprzez obserwację lub aktywny w nim udział, tym większy będzie mieć dostęp do danego skryptu poznawczego, a tym samym – bardziej prawdopodobna będzie jego aktywacja w sytuacjach, w których pojawią się powiązane z nim wskazówki. Przykładowo – obserwacja przemocy w mediach przyczynia się do kształtowania nowych skryptów takich zachowań oraz wzmacnia już istniejące (Huesmann, 1986; Huesmann, Miller 1994). Wspomniani już wcześniej Bushman i Anderson (2001) zaproponowali własny model zachowań agresywnych, zgodnie z którym wraz z większą częstotliwością uruchamiania danej struktury wiedzy (schematu lub skryptu) obniża się próg jej aktywacji, czyniąc ją stale dostępną, a tym samym decyzje podejmowane pod wpływem jej aktywacji stają się bardziej automatyczne. W tym rozumieniu nawet skrypty instrumentalnego użycia zachowań agresywnych, wskutek ich wielokrotnego uruchamiania, mogą stać się działaniami automatycznymi (Gavin, Porter, 2015).

Nieco szerszym pojęciem jest wymieniony powyżej schemat poznawczy, który stanowi zintegrowany fragment sieci semantycznej kodujący w uproszczony sposób znaczenie pewnych obiektów lub sytuacji i zachowań pojawiających się w odpowiedzi na nią. Schematy różnią się pomiędzy sobą stopniem złożoności, poczynając od tych reprezentujących pojedyncze obiekty aż do odzwierciedlających pełne ideologie. Są one złożone z części stałych, łączących wszystkie elementy będące w ich zakresie, oraz części elastycznych, umożliwiających ich zastosowanie w danej sytuacji bodźcowej. Schematy odzwierciedlają pewną subiektywną wie-

dzę o danym obszarze rzeczywistości. Stają się dostępne świadomości w efekcie pojawienia się sygnału wywołującego. Aktywowany schemat ukierunkowuje interpretację nowych informacji, wpływa na selektywną koncentrację na zgodnych z nim bieżących lub przeszłych wydarzeniach, zarządza wzbudzeniem emocji i procesami decyzyjnymi (Kofta, Doliński, 2006; Nęcka i in., 2006).

Dla istoty badań własnych przedstawionych w tej książce szczególnie ważne jest pojęcie przekonania, któremu poświęcone zostanie tu nieco więcej uwagi. Według Nęckiej i in. (2006) przekonania są to odnoszące się do rzeczywistości społecznej i politycznej trwałe i uzasadnione sądy, które stanowią element postawy wobec poszczególnych składników rzeczywistości społecznej. Pervin (2005b) definiuje je jako poglądy dotyczące prawdziwości lub fałszywości pewnych stanów rzeczy. Niektóre z nich, według tego autora, stanowią centralną część osobowości, jak przekonanie o własnej skuteczności czy też o umiejscowieniu źródła kontroli. Podobnie Cisłak, Henne i Skarżyńska (2009) podkreślają, iż przekonania jednostki, zwłaszcza te dotyczące możliwości wywierania wpływu na przebieg zdarzeń, kontroli oraz przychylności świata społecznego, odgrywają kluczową rolę w postrzeganiu przez nią rzeczywistości i oddziałują na jej dobrostan oraz zdrowie psychiczne.

Zgodnie z poznawczym podejściem do zaburzeń psychicznych oraz zaburzeń zachowania przyczyn ich wystąpienia należy szukać w negatywnych podstawowych przekonaniach osoby, które, aktywowane, znajdują odzwierciedlenie w automatycznych myślach, a te z kolei wzbudzają emocje oraz prowokują określone zachowania osoby. Najbardziej rozpowszechniony model poznawczy obejmował koncepcję depresji, w której ujawnia się tzw. *triada depresyjna*, tj. negatywne przekonania na temat własnej osoby, świata oraz przyszłości (Beck, 1991; Pervin, 2005a). Koncepcja wpływu głęboko zakorzenionych przekonań na codzienne reakcje emocjonalne i behawioralne została również rozwinięta w kierunku wyjaśnienia przyczyn zachowań agresywnych, w tym obejmujących stosowanie przemocy. Beck (2000) wskazuje, iż sposób emocjonalnego przeżywania danej sytuacji (np. odczucia gniewu) uwarunkowany jest sposobem poznawczej interpretacji wzbudzonego pobudzenia (np. myśli, iż zostało się skrzywdzonym), której korzenie znajdują się w treści żywionych przez osobę przekonań. To, czy odczuwany gniew przerodzi się w zachowanie agresywne, zależy jest według tego autora od treści przekonań, w których możemy odnaleźć przyzwolenie na ich stosowanie w określonych sytuacjach, np. jako zemsty, kary czy egzekwowania posłuszeństwa.

Cisłak i in. (2009) wskazują, iż pod względem aspektów treściowych wyróżniamy dwa podstawowe typy przekonań: deskryptywne – opisujące świat terażniejszy, przeszły i przyszły oraz normatywne – opisujące normy i powinności. Dalsza część tego podrozdziału będzie przedstawiać treści skoncentrowane głównie na przekonaniach deskryptywnych.

Poznawczo-doświadczeniowa teoria Ja (*cognitive-experiential self-theory*) stanowi naukowe rozwinięcie koncepcji poznawczych Becka i pozwala nieco dokładniej przyjrzeć się relacji przekonań jednostki z jej sferą emocjonalną oraz behawioralną. S. Epstein wyodrębnił w niej dwa równoległe, względnie niezależne od siebie podsystemy osobowości: racjonalny oraz doświadczeniowy. Przetwarzanie napływających informacji może odbywać się w obszarze każdego z nich. System racjonalny działa zgodnie z zasadami norm społecznych, jest intencjonalny, obejmuje świadome rozważania oparte na dowodach, zgodne z regułami logiki i wnioskowania przyczynowo-skutkowego. System doświadczeniowy ma charakter przedświadomy, intuicyjny, jest ściśle powiązany z afektem, a tym samym – uruchamia natychmiastowe reakcje, które przeżywane są w sposób bezkrytyczny oraz interpretowane subiektywnie jako oczywiste i słuszne. System ten jest bardziej holistyczny, w swym działaniu wykorzystuje heurystyki, działa zgodnie z regułami skojarzeń. Obie te struktury mają dostęp do świadomych myśli oraz regulują zachowanie jednostki. W większości przypadków współdziałają one ze sobą, integrując napływające dane, jeden z nich może jednak stać się dominujący zależnie od sytuacji, indywidualnych preferencji oraz stopnia zaangażowania emocjonalnego (Denes-Raj, Epstein, 1994; Epstein, Pacini, Denes-Raj, Heier, 1996).

Epstein dowodzi, iż codzienne, automatyczne zachowania kierowane są głównie systemem doświadczeniowym, a zatem spontanicznie aktywowane przekonania jednostki oddziałują zarówno na jej sposób przeżywania sytuacji, jak również ukierunkowują jej działanie. Autor ten wskazuje, iż przekonania owe mogą wywierać konstruktywny lub destruktywny wpływ na poziom dobrostanu psychicznego, radzenie sobie oraz podejmowaną aktywność człowieka (Epstein i in., 1996).

Konstruktywne i destruktywne przekonania jednostki obejmowane przez system doświadczeniowy wyprowadzane są z wcześniejszych, istotnych emocjonalnie, konkretnych doświadczeń, które podlegają generalizacji, po czym stają się elementem złożonych schematów kierujących postępowaniem osoby (Denes-Raj, Epstein, 1994; Epstein, Lipson, Holstein, Huh, 1992). Z badań Catlina

i Epsteina (1992) wynika, iż wpływ wydarzeń życiowych na treść przekonań jest tym silniejszy, im krótszy czas upłynął od ich wystąpienia, w przypadku jednak doświadczeń wiążących się z doznaniem przemocy ich wpływ na przekonania był tym silniejszy, im wcześniej w życiu osoby zdarzenie to nastąpiło.

Pietraszko i Rychlik (2009), weryfikując założenia tej teorii, przeprowadzili badanie w grupie mężczyzn osadzonych w zakładzie karnym, mające na celu określenie związku doświadczeń emocjonalnych z treścią żywionych przekonań. Autorzy ci potwierdzili wcześniejsze doniesienia, wykazując, iż zarówno przekonania destruktywne, jak i konstruktywne, związane są głównie z niedawnymi wydarzeniami, odpowiadającymi im znaczeniem emocjonalnym. Dodatkowo wspomniani badacze wskazują, iż w przypadku przekonania o życzliwości ludzi na jego siłę wpływa również mniejsza liczba negatywnych doświadczeń w dzieciństwie.

Interesującą teorię głęboko zakorzenionych, heurystycznych przekonań o sobie i świecie przedstawiła również R. Janoff-Bulman (1989), określając mianem założeniowego świata zbiór schematów, które ukształtowały się wskutek wieloletnich doświadczeń. W obrębie tego zbioru funkcjonują trzy kategorie podstawowych założeń: przekonania o dobroci, życzliwości otaczającego świata (o tym, czy świat jest miejscem bezpiecznym i sprzyjającym czy też wrogim i zagrażającym), przekonania o sprawiedliwości zjawisk zachodzących w życiu i ich wytłumaczalności (o tym, czy wydarzenia w naszym życiu mają sens, są uporządkowane, zrozumiałe i zasłużone – a więc możemy na nie wpływać i unikać złych wydarzeń, np. angażując się w zapobiegawcze i ostrożne zachowania, czy też są zupełnie przypadkowe i nieuniknione) oraz przekonania kształtujące dobre zdanie o sobie (o tym, czy jest się przyzwoitym, wartościowym człowiekiem, który podejmuje słuszne działania i sprzyja mu szczęście, czy też jest się osobą mało wartościową, lekkomyślną i pechową) (Janoff-Bulman, 1989; Janoff-Bulman, Frieze, 1983; Załuski, Gajdosz, 2012).

Badania prowadzone przez Janoff-Bulman (1989) wykazały, iż założenia o dobroci otaczającego świata, przypadkowości zdarzeń oraz własnej wartości są szczególnie wrażliwe na wpływ negatywnych, traumatycznych wydarzeń, które mogą powodować ich rozbicie i modyfikacje, a wpływ ten bywa widoczny w treści podstawowych przekonań nawet po upływie wielu lat.

3.2. Regulacyjna teoria osobowości autorstwa J. Reykowskiego

Zgodnie z regulacyjną teorią osobowości autorstwa Reykowskiego osobowość jest naturalnym systemem, do którego możemy odnieść podstawowe założenia ogólnej teorii systemów, a mianowicie: stanowi całość nieredukowalną do sumy swych elementów, która podlega rozwojowym transformacjom wskutek konfrontacji z otoczeniem, dąży do zachowania stałości oraz jest elementem hierarchii systemów mniejszych i większych od niej samej (Laszlo, 1978; Reykowski, Kochańska, 1980).

System, jakim jest osobowość, składa się ze złożonych, specyficznych układów funkcjonalnych, które kształtują się i rozwijają pod wpływem interakcji jednostki z otoczeniem społecznym. Do układów tych należą mechanizmy popędowo-emocjonalne oraz sieć poznawcza.

Pierwszy z wymienionych wyżej układów – mechanizmy popędowo-emocjonalne – stanowi niższą, bardziej zautomatyzowaną instancję regulacji, której podstawowym dążeniem jest poszukiwanie hedonistycznej satysfakcji. Obejmuje on reakcje pobudzone przez zachodzące w organizmie zmiany (popędowe), okoliczności zewnętrzne (emocjonalne) oraz utrwalone potrzeby jednostki. Motywacje powstające na tym poziomie opierają się głównie na wzbudzaniu organizmalnych reakcji afektywnych. Układ emocjonalno-popędowy bardzo rzadko w pełni reguluje zachowanie jednostki, gdyż już we wczesnym rozwoju osobowości zostaje on włączony w jej szerszy podsystem, jakim jest sieć wartości.

Układ sieci poznawczej odgrywa dominującą rolę w regulacji zachowania człowieka. Składa się on z reprezentacji stałych elementów otoczenia: obiektów społecznych, fizycznych, a także samego siebie. Jest on porządkowany równoległe przez dwie formy: sieć wartości i sieć operacyjną. Pierwsza z nich obejmuje wykształcone w toku indywidualnych doświadczeń, a także wynikające z przekazu społecznego oraz własnej autonomicznej refleksji podmiotu reguły, według których jednostka nadaje znaczenie poszczególnym reprezentacjom poznawczym rzeczy, sytuacji i miejsc. Znaczenie to odzwierciedla przypisany tym bodźcom ładunek emocjonalny, czyli sposób, w jaki osoba je wartościuje. Głównym zadaniem sieci wartości jest określanie subiektywnego znaczenia poszczególnych doświadczeń jednostki, ich porządkowanie według najważniejszych wymiarów, np. dobre – złe czy też korzystne – niekorzystne. W rozwoju tej sieci dochodzi do ukształtowania hierarchii poszczególnych wymiarów oceny, a zatem różnią się one między sobą stopniem ważności, a tym samym również wpływu, jaki

mogą wywierać na zachowanie osoby. Dodatkowo funkcją tego podsystemu osobowości jest też przypisywanie wartości obiektom, czyli określanie, na ile są one cenne dla podmiotu, oraz kształtowanie przeświadczenia dotyczącego standardów opisujących cechy stanu normalnego oraz idealnego, z którymi jednostka porównuje napływające informacje i na tej podstawie dokonuje ich oceny. W ten sposób jednostka pozytywnie ocenia te sytuacje/przedmioty/osoby, które są zgodne z przyswojonymi normami, a negatywnie te, które od nich odbiegają.

Drugi podsystem porządkujący dane zawarte w sieci poznawczej stanowi sieć operacyjna, na którą składają się intuicyjne przewidywania na temat stanu rzeczy oraz podlegające werbalizacji, wyrażone w poglądach i przekonaniach osoby informacje o świecie, np. o cechach i relacjach zachodzących pomiędzy różnymi obiektami. Dzięki sieci operacyjnej możliwe jest selekcjonowanie, gromadzenie i przekształcanie informacji o otoczeniu, co pozwala na rozumienie zachodzących zdarzeń oraz predykcję ich rozwoju na podstawie już zebranych danych. Sieć ta nadaje również różnym przedmiotom, osobom czy zachowaniom indywidualne znaczenie, które wynika z przekonań osoby na temat ładu społecznego, jej osobistych doświadczeń i upodobań. Znaczenia te podlegają hierarchizacji ze względu na ważność i walencję (Reykowski, 1992; Reykowski, Kochańska, 1980).

W systemie sieci poznawczej zauważamy naturalne dążenie do wewnętrznej zgodności, a także do rozbudowy w postaci poszerzania lub restrukturyzacji wiedzy oraz redukcji niepewności. Reykowski i Kochańska (1980) wskazują, iż porównanie przekonań ze stanem faktycznym prowadzi do jego wartościowania i najczęściej skutkuje wzbudzeniem stanów emocjonalnych – w przypadku zaistnienia rozbieżności pomiędzy nimi będą to emocje negatywne, a w sytuacjach niepewności potwierdzenie żywionych przekonań wzbudza emocje o znaku dodatnim. Siła tej reakcji emocjonalnej uzależniona jest od położenia danego przekonania w indywidualnym systemie znaczeń (stopnia jego centralności) oraz koncentracji na przedmiocie, którego ono dotyczy (Reykowski, 1992).

Szczególne, najczęściej centralne miejsce w obrębie sieci poznawczej zajmuje struktura Ja, będąca złożoną, uogólnioną reprezentacją własnej osoby, która powstaje na skutek gromadzenia i przetwarzania wszelkich informacji na swój temat i umożliwia przeżywanie siebie jako odrębnego bytu posiadającego własną tożsamość. Istotnym aspektem struktury Ja jest również określanie granic wpływu, jaki jednostka wywiera na otoczenie i siebie samego, co staje się podstawą kształtowania poczucia kontroli. Struktura ta ma wyjątkowe znaczenie

w regulacji zachowania człowieka, ponieważ integruje wszelkie jego doświadczenia, pośredniczy w podejmowaniu intencjonalnych działań, stanowi źródło motywacji oraz decyduje o zaangażowaniu się w nie na podstawie oceny swoich możliwości. Dlatego też wszelkie oddziaływania dotyczące struktury Ja mają większe emocjonalne znaczenie dla jednostki niż oddziaływania odnoszące się do jej innych struktur poznawczych. Subsystem ten charakteryzuje się również zapotrzebowaniem na informacje podtrzymujące, zwłaszcza w sytuacjach, w których wzrasta poczucie niepewności w tym obszarze – wtedy pojawia się szczególna motywacja popychająca jednostkę do podtrzymania poczucia tożsamości, kontroli czy własnej wartości (Reykowski, Kochańska, 1980).

Opisany powyżej system osobowości pełni funkcję regulacji stosunków człowieka z jego otoczeniem poprzez wyznaczanie potrzeb oraz określanie środków ich zaspokojenia. W trakcie rozwoju osobowości kształtują się i stabilizują strategie wyborów celów życiowych, zasady ich realizacji oraz utrwalone postawy wobec otoczenia, których poznanie umożliwia przewidywanie zachowania się człowieka (Reykowski, Kochańska, 1980).

3.3. Rola systemu poznawczego w genezie zachowań agresywnych w świetle wybranych teorii poznawczych

3.3.1. Neoasocjacionizm poznawczy

Zgodnie z koncepcją neoasocjacionizmu poznawczego (ang. *Cognitive Neo-association Theory*) Berkowitza (2012) kontakt z awersyjnym bodźcem (np. frustracją, hałasem, nieprzyjemną temperaturą lub inną szkodliwą stymulacją) powoduje automatyczne pobudzenie lub wzmocnienie już obecnego negatywnego afektu określanego reakcją „walcz albo uciekaj”. Innym rodzajem stymulacji, która może prowadzić do wzbudzenia takiej reakcji, jest kontakt z bodźcem wewnętrznym lub zewnętrznym, który kojarzony jest z bardzo nieprzyjemnym zdarzeniem i/albo tego typu reakcją. Według Berkowitza (1998, 2012) to, czy awersyjna stymulacja wzbudzi reakcję lękową (pobudzającą do ucieczki) czy gniewną (pobudzającą do walki), uzależnione jest od podatności genetycznej, wcześniejszego uczenia się oraz wpływu czynników sytuacyjnych, obie jednak stanowią złożony syndrom powiązanych z sobą komponentów poznawczych,

emocjonalnych i motorycznych. Wzbudzenie afektu negatywnego – irytacji lub gniewu – powoduje więc również aktywację agresywnych myśli, wspomnień oraz fizjologicznych i ekspresyjnych reakcji ciała z nim związanych. Model powstawania reakcji gniewu przedstawiono na rysunku 1.

Rysunek 1. Model powstawania gniewu według neoasocjacji poznawczej

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Berkowitz (1998, 50).

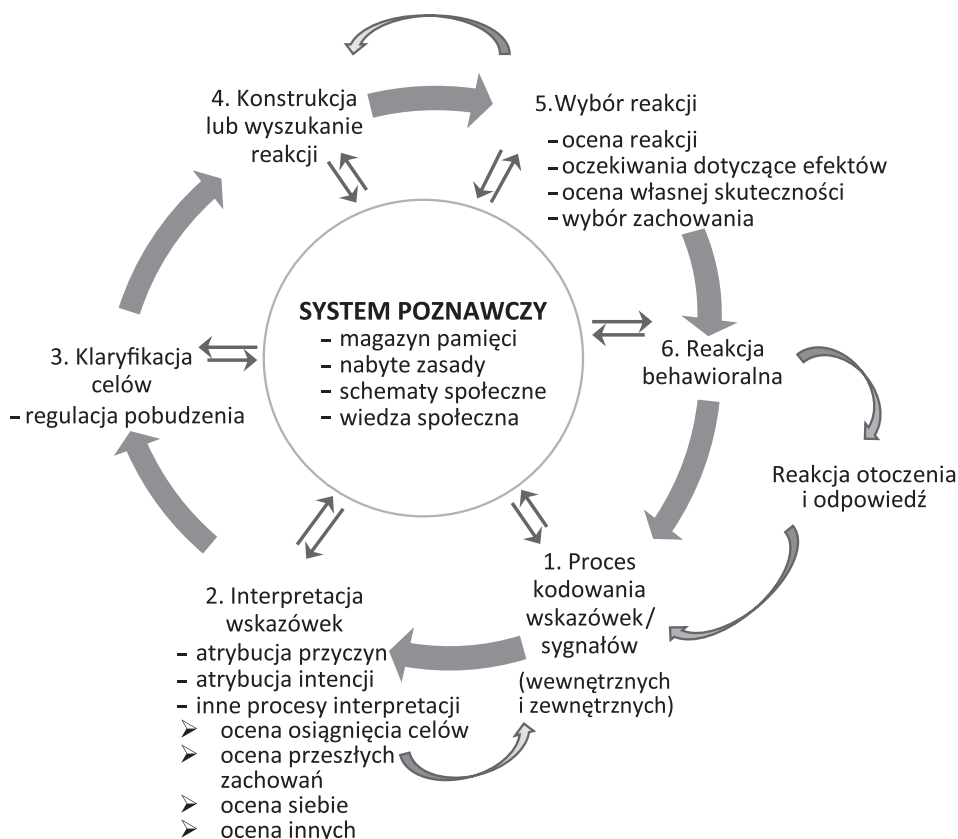
Berkowitz (2012) wskazuje, iż w strukturach poznawczych zarejestrowane są nie tylko skojarzenia danego bodźca z negatywną reakcją emocjonalną, ale również połączenie emocji ze skryptem konkretnego zachowania będącego odpowiedzią behawioralną na zaistniałą stymulację. Tym samym obecność jednego elementu może powodować wywołanie całej sieci skojarzeń i prowadzić do uruchomienia zapisanych w niej agresywnych reakcji. Jednocześnie obecność pobudzenia poznawczych i emocjonalnych składników sieci nie musi prowadzić

do ich behawioralnego ujawnienia, jeśli skrypty agresywnego zachowania stanowią zupełnie odrębny element. Według Berkowitza odczuwany gniew, a wraz z nim również aktywacja agresywnych myśli, wzbudzają tendencję (gotowość) do działania agresywnego. Autor ten podkreśla motywacyjne tło gniewu, którego wzbudzenie związane jest z pojawieniem się chęci do aktywnego działania mającego na celu usunięcie źródła negatywnej stymulacji, np. poprzez jego zniszczenie lub zranienie. Zgodnie z teorią Berkowitza samo pojawienie się tej pierwotnej reakcji może jednak zostać zmodyfikowane lub nawet zupełnie zmienione przez uruchomione w kolejnej fazie wyższe procesy poznawcze, w ramach których może dojść do zmiany perspektywy, atrybucji czy też oceny sytuacji (Berkowitz, 1998).

Berkowitz (2012), odwołując się do licznych badań empirycznych, wskazuje, iż osoby charakteryzujące się silną kontrolą poznawczą potrafią zahamować agresywny impuls i oddzielić go od automatycznych reakcji fizjologicznych związanych z przeżywaniem gniewnego pobudzenia, strategia samoregulacji w postaci supresji tej emocji jest jednak związana z dużymi kosztami w postaci poniesionego wysiłku psychicznego, dłuższego utrzymywania się pobudzenia, zwiększonej podatności na stres, a nawet stale zwiększonego ciśnienia krwi. Inną metodą regulacji emocjonalnej pozwalającej na powstrzymanie reakcji agresywnej jest ponowna ocena (przeformułowanie poznawcze), która wydaje się bardziej adaptacyjną metodą, ale zgodnie z doniesieniami m.in. DeWalla, Baumeistera, Stillmana i Gailliota (2007) oraz Stucke i Baumeistera (2006) również ona niesie z sobą negatywne konsekwencje w postaci wyczerpania zasobów ego, które stanowią ograniczone źródło samokontroli, a tym samym ich zużycie zwiększa ryzyko agresywnych reakcji w kolejnych, następujących po sobie prowokujących agresję sytuacjach.

3.3.2. Teoria społecznego przetwarzania informacji

Model społecznego przetwarzania informacji (ang. *Social Information Processing, SIP*) autorstwa N. Crick i K. Dodge'a (1994, 1996) odnosi się do sposobu przetwarzania przez człowieka informacji płynących z otoczenia oraz jego wpływu na zachowanie jednostki. W procesie tym możemy wyodrębnić szereg następujących po sobie etapów, których graficzny model zaprezentowano na rysunku 2.

Rysunek 2. Model społecznego przetwarzania informacji

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Crick, Dodge (1994, 76).

Pierwszym krokiem przetwarzania informacji według modelu SIP jest odbiór i kodowanie społecznych wskazówek (sygnałów), które następnie podlegają interpretacji (np. poprzez atrybucję intencji partnera interakcji), co prowadzi do powstania poznawczej reprezentacji danej sytuacji społecznej. Trzeci krok odnosi się do klaryfikacji celów, czyli motywów przyświecających jednostce w danej sytuacji, po której następuje konstruowanie lub wyszukanie w pamięci różnych możliwych odpowiedzi na zaistniałą sytuację. Kolejny etap to decyzja o wyborze danej reakcji oraz jej behawioralne wdrożenie. Każdy z tych etapów zachodzi w powiązaniu ze zmagazynowanymi już w pamięci treściami poznawczymi (schematami, skryptami, wiedzą społeczną), może więc być przez nie modyfikowany, ale także bieżące przetwarzanie informacji może oddziaływać na dotychczas zgromadzone w pamięci dane poprzez ich rewizję lub potwierdzenie.

Zgodnie z modelem SIP zachowania dewiacyjne, w tym agresywne, są efektem niedostatecznego lub tendencyjnego przetwarzania informacji.

Badania empiryczne nad przetwarzaniem informacji społecznych przez osoby agresywne pokazały, iż wykazują one specyficzne wzorce przetwarzania obejmujące deficyty wszystkich wymienionych wyżej etapów tego procesu. Według doniesień Dodge'a, Lochmana, Harnish, Batesa i Pettita (1997) problemy zachodzące we wczesnych stadiach przetwarzania informacji – w fazie odbioru sygnałów społecznych (np. ograniczony, tendencyjny odbiór informacji), na etapie ich interpretacji (np. tendencje do przypisywania innym wrogich intencji w sytuacjach niejednoznacznych) czy też w fazie generowania możliwych reakcji (np. ograniczony zakres możliwych odpowiedzi) – wiążą się z częstszym podejmowaniem zachowań agresywnych w formie agresji reaktywnej. Wzorce te są obecne we wzbudzaniu agresji, zarówno w jej fizycznej, jak i relacyjnej formie (Crick, Dodge, 1996; Crick i in., 2002; Dodge i in., 1997).

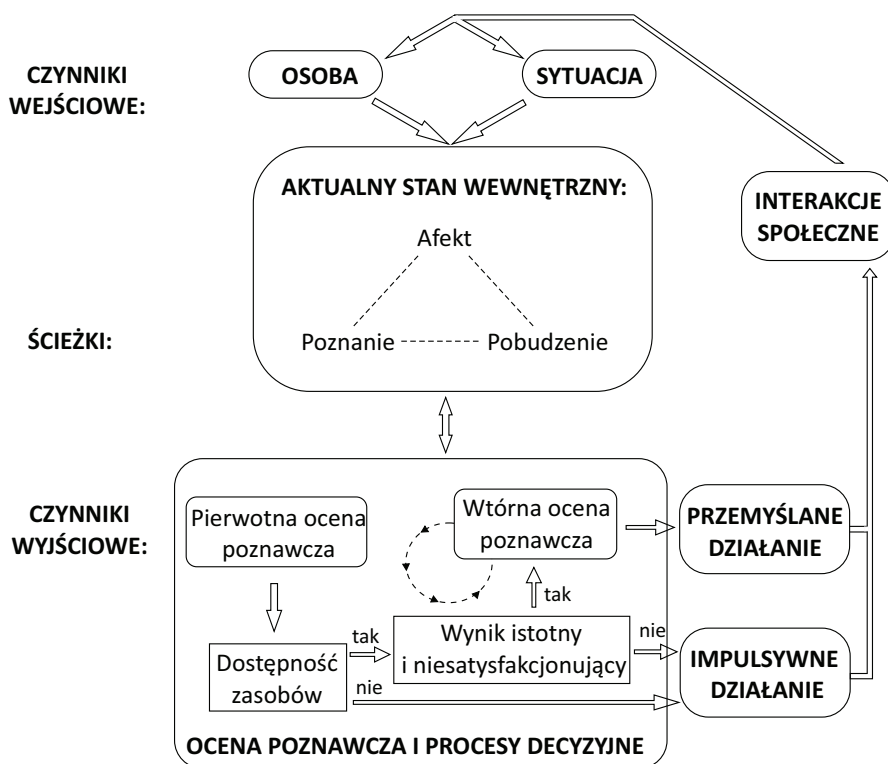
Drugi wzorzec powstawania zachowań agresywnych odnosi się do bardziej zaawansowanego etapu przetwarzania informacji, tj. dokonywania wyboru optymalnej reakcji na zaistniałą sytuację, w którym to kroku dochodzi do oceny możliwych opcji zachowań pod kątem korzyści z nich płynących oraz możliwości ich wdrożenia przez jednostkę. Osoby skłonne do zachowań agresywnych na tym etapie częściej spodziewają się pozytywnych konsekwencji zachowania agresywnego oraz wyżej oceniają swoją zdolność do podjęcia takiego zachowania, co często prowadzi do powstania tzw. agresji proaktywnej (Dodge i in., 1997). Badania wykazały ponadto, iż u osób przejawiających skłonność do stosowania agresji proaktywnej obserwujemy także różnice na poziomie klaryfikacji celów – osoby te przejawiają tendencję do angażowania się w dążenia ukierunkowane bardziej na samodoskonalenie niż wzmacnianie relacji społecznych (Crick, Dodge, 1996).

Crick i in. (2002) podkreślają, iż tendencyjne wzorce przetwarzania informacji społecznych bezpośrednio przyczyniają się do przejawiania zachowań agresywnych, zmiana tych wzorców na bardziej adaptacyjne pociąga za sobą natomiast również poprawę na poziomie behawioralnym.

3.3.3. Ogólny model agresji

W nawiązaniu m.in. do modelu neosocjacionizmu poznawczego (zob. rozdział 3.3.1), teorii społecznego przetwarzania informacji (zob. rozdział 3.3.2)

i innych ujęć teoretycznych powstał ogólny model agresji (ang. *The General Aggression Model, GAM*). Anderson, Deuser i DeNeve (1995) przedstawili zintegrowaną koncepcję powstawania agresji rozwijaną następnie w kolejnych pracach, m.in. przez Andersona i Bushmana (2002), Andersona i Dill (2000), Andersona, Gentile'a i Buckley (2007). Autorzy wyodrębniają dystalne czynniki ryzyka agresji (składają się na nie biologiczne i środowiskowe modyfikatory osobowości), które oddziałują na bezpośrednie czynniki ryzyka w danym epizodzie agresji. Przyczyny i mechanizmy kształtujące bieżący cykl agresji według modelu GAM przedstawiono na rysunku 3.

Rysunek 3. Ogólny model agresji

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Anderson, Bushman (2002, 34); Anderson i in. (2007, 45).

W powstaniu bieżącego cyklu agresji istotną rolę odgrywają wejściowe czynniki ryzyka: personologiczne (cechy osobowości, przekonania, postawy, predyspozycje genetyczne) i sytuacyjne (np. ból, dyskomfort, frustracja, prowokacja czy też obecność przedmiotów kojarzonych z agresją), które addytywnie oddziałują

na bieżący stan wewnętrzny jednostki. Stan ten kształtowany jest przez sieć powiązanych ze sobą zmiennych: poznawczych (aktywowanie wrogich myśli, wspomnień, uruchomienie skryptów poznawczych), afektywnych (wzniecenie wrogości, gniewu) oraz pobudzenia (istotne jest tu zarówno fizjologiczne pobudzenie, jak i sposób jego spostrzegania/stopień uświadomienia).

Wzbudzenie jednego z elementów tej sieci zwiększa dostępność pozostałych – przykładowo czynniki sytuacyjne zmieniają szanse pojawienia się pewnych sposobów interpretacji napływających bodźców (np. nazbyt wysoka temperatura lub ból zwiększają prawdopodobieństwo aktywacji wrogich schematów poznawczych), oddziałują bezpośrednio na afekt (np. nieprzyjemnie wysoka temperatura wzbudza uczucie wrogości), mogą także oddziaływać na stopień pobudzenia organizmu (np. w warunkach wyższej temperatury przyspiesza akcja serca – takie wzbudzenie łatwo może podlegać transferowi pobudzenia, zwłaszcza przy niskim stopniu jego uświadomienia). Podobnie zmienne osobowościowe mogą oddziaływać na każdy z elementów sieci (np. osoby o wysokiej agresywności jako cesze osobowości mają większą dostępność agresywnych struktur poznawczych – częściej odnotowują agresywne myśli i uruchamiają skrypty poznawcze prowadzące do wrogiej percepcji osób i zdarzeń).

Wzbudzenie sieci zmiennych składających się na aktualny stan wewnętrzny jednostki podlega pierwotnej ocenie poznawczej. Na tym etapie jednostka automatycznie dokonuje wstępnej interpretacji zaistniałej sytuacji (np. jako krzywdzącej, intencjonalnej), korzystając z najbardziej dostępnych schematów. Ocenie podlega tu także sposób emocjonalnego przeżywania (np. przypisanie złości konkretnemu obiektowi). Pierwotna, natychmiastowa ocena poznawcza może prowadzić do impulsywnej reakcji behawioralnej (np. aktu agresji). Jeżeli jednostka dysponuje czasem i zasobami poznawczymi, a efekt dokonanej oceny jest dla niej istotny i niesatysfakcjonujący, może też dokonać bardziej świadomej, wtórnej oceny sytuacji. W tym miejscu możliwe jest poszerzenie perspektywy o dodatkowe informacje, ocenę własnych możliwości radzenia sobie, potencjalnych sposobów reakcji behawioralnych i ich konsekwencji, a także reinterpretacja wzbudzonego już afektu. Na tej podstawie jednostka dokonuje świadomego wyboru reakcji behawioralnej. Jeżeli efektem wtórnej oceny poznawczej jest np. przypisanie innej osobie wrogiej intencji, może ona prowadzić do podjętego z premedytacją agresywnego działania, które może wynikać zarówno z silnie wzburzonego afektu, jak również z chłodnej kalkulacji.

Koncepcja ta, integrując założenia wcześniejszych, pomniejszych teorii, przedstawia bardziej złożony, uogólniony model powstawania agresji. GAM podkreśla tu szczególną rolę struktur poznawczych (a zwłaszcza prostych i złożonych schematów percepcyjnych, schematów osobistych oraz skryptów behawioralnych), które w myśl jej założeń: powstają wskutek doświadczeń, wpływają wielopoziomowo na sposób percepcji sytuacji, mogą z czasem podlegać automatyzacji, mogą zawierać w sobie stany afektywne, przekonania oraz programy behawioralne lub być z nimi połączone. Model GAM objaśnia zarówno powstawanie jednorazowego epizodu agresji, jak i prezentuje jego wpływ na kontakty społeczne jednostki prowadzące do długofalowych zmian zachodzących w czynnikach sytuacyjnych i personologicznych, a tym samym – utrwalenia agresji i powstania jej kolejnych epizodów (Anderson, Bushman, 2002; Anderson i in., 2007).

3.3.4. Przestępczy styl myślenia

Pojęcie stylu poznawczego oznacza stosunkowo stałe różnice indywidualne w sposobie funkcjonowania psychicznego. Styl na ogólnym poziomie, poprzez kontrolę uwagi, myśli, emocji i motywów, łączy z sobą jakości poznawcze, emocjonalne oraz energetyczne, jest więc konstruktem znajdującym się na pograniczu osobowości oraz inteligencji (Strelau, 2013).

G. Walters wypracował teorię stylu myślenia przestępczego (ang. *Criminal Thinking Style*), który uznawany jest za istotny predyktor popełnienia pierwszego przestępstwa oraz powrotu do niego, czyli recydywy. Styl ten rozumiany jest zarówno jako proces myślenia, jak i jego aspekty treściowe, które prowadzą do podjęcia oraz podtrzymania zachowań związanych z powtarzającym się łamaniem prawa (Walters, Lowenkamp, 2016).

Opierając się na doniesieniach empirycznych, autor ten wskazuje, iż myślenie przestępcze ma charakter dymensjonalny, a więc wyróżnia się głównie ze względu ilościowego nasilenia, a nie jakościowej odmienności jego atrybutów. Badania pokazują, iż stanowi konstrukt wyższego rzędu, który przejawia się w dwóch niższych, związanych ze sobą czynnikach: myśleniu proaktywnym i reaktywnym. Pierwszy rodzaj myślenia charakteryzuje się planowanym, wykalkulowanym podejściem do przestępstwa, drugi natomiast – pochopnym oraz impulsywnym zaangażowaniem w tego rodzaju działania (Walters,

Hagman, Cohn, 2011; Walters, Lowenkamp, 2016). W obrębie stylu myślenia przestępczego Walters początkowo wyróżnił 8 wzorców poznawczych, dalsze analizy wykazały jednak, iż jeden z nich – sentymentalność – nie stanowi głównej cechy myślenia przestępczego, choć jest elementem tzw. przestępczego stylu życia (Walters, 2014; Walters i in., 2011). Aktualnie uznawane przez twórcę tej koncepcji wzorce poznawcze zostały wymienione i omówione w tabeli 2.

Tabela 2. Wzory poznawcze budujące styl myślenia przestępczego według Waltersa

Poznawcze wzory myślenia przestępczego	
Myślenie proaktywne	Myślenie reaktywne
Uśmierzenie (<i>mollification</i>) – polega na usprawiedliwianiu swojej odpowiedzialności poprzez próbę przerzucenia winy za swoje działania na czynniki zewnętrzne, np. dotyczące przeszłych doświadczeń. W myśleniu takiej osoby zaznaczają się przekonania o niesprawiedliwości świata, która w jej mniemaniu sankcjonuje podejmowane przez nią czyny.	Odcięcie (<i>cutoff</i>) – polega na poznawczym izolowaniu się i lekceważeniu konsekwencji swoich działań, co pozwala na niemyślenie o odpowiedzialności i ryzyku poniesienia kary za nie. Przejawia się wyrażaniem frustracji i zwrotów typu „Do diabła z tym!”.
Roszczeniowość (<i>entitlement</i>) – obejmuje przekonanie o szczególnym uprzywilejowaniu osoby, które sprawia, iż osoba ta czuje się upoważniona do przekraczania norm społecznych i prawnych ze względu na swoją wyjątkowość.	Indolencja poznawcza (<i>cognitive indolence</i>) – odnosi się do bierności i lenistwa przejawiających się w sferze myślenia i postępowaniu osób, które, kierowane znudzeniem i chęcią ograniczenia wysiłku, prowadzą do angażowania się w impulsywne, nieprzemysłane działania.
Zorientowanie na siłę (<i>power orientation</i>) – polega na dychotomicznym postrzeganiu ludzi jako słabych lub silnych oraz akceptacji dla poglądu, iż jednostki silne mogą wykorzystywać słabszych od siebie i ich kontrolować. Wiąże się z dążeniem do stosowania siły jako kompensacji swoich osobistych ograniczeń.	Brak ciągłości działania (<i>discontinuity</i>) – przejawia się w braku zdolności do utrzymania koncentracji, bycia konsekwentnym w działaniu, niskiej wytrwałości i tendencji do wycofywania się z podjętych zobowiązań.
Hiper optymizm (<i>superoptimism</i>) – przejawia się nadmierną pewnością siebie oraz przecenianiem swoich umiejętności czy też możliwości uniknięcia lub odroczenia konsekwencji swoich antyspołecznych działań.	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie prac: Rode (2013); Walters i in. (2011); Walters i Lowenkamp (2016).

Walters (2014) zaznacza, iż dotychczasowe badania nad konstruktem stylu myślenia przestępczego prowadzone były przy znacznej przewadze udziału mężczyzn, co stanowi pewne ograniczenie we wnioskowaniu o jego adekwatności dla popełniających przestępstwa kobiet. Nieliczne dotychczasowe analizy wskazują jednak, iż konstrukcja stylu myślenia przestępczego jest podobna u obu płci, a konstrukct ten stanowi ważny predyktor oceny ryzyka powtórnej przestępczości, zarówno wśród kobiet, jak i mężczyzn (Walters, Lowenkamp, 2016).

Rozdział II

Przekonania osadzonych kobiet a ich gotowość do agresji – badania własne

4. Problematyka badań własnych

4.1. Cel i pytania badawcze

Przedstawiony we wcześniejszych rozdziałach aktualny stan wiedzy na temat uwarunkowań zachowań agresywnych uzasadnia potrzebę podjęcia analiz mechanizmów ich wzbudzenia w populacji kobiet, ze szczególnym uwzględnieniem aspektów poznawczych oddziałujących na gotowość do agresji we wszystkich trzech jej formach, tj. emotogenno-impulsywnej, nawykowo-poznawczej i osobowościowo-immanentnej. Jak podkreślają Bennett i in. (2005), właściwości procesów poznawczych stanowią czynnik szczególnie związany z różnicami międzypłciowymi, który jest wciąż niewystarczająco zbadany w kontekście wpływu tych różnic na podejmowanie aktywności przestępczej przez przedstawicieli obu płci, zwłaszcza kobiet. Nadrzędnym celem badań własnych przedstawionych w monografii będzie właśnie analiza zależności pomiędzy przekonaniami kobiet popełniających przestępstwa z użyciem przemocy a ich gotowością do agresji, z podkreśleniem różnic nasilenia tych zmiennych zaobserwowanych w porównaniu z kobietami skazanymi za dokonanie przestępstw nienoszących znamion przemocy. Następnie za szczególnie istotne uznano wyodrębnienie czynników ryzyka oraz określenie mechanizmów ich wzajemnych oddziaływań kształtujących wysokie nasilenie poszczególnych mechanizmów gotowości do agresji kobiet osadzonych za popełnienie przestępstw związanych ze stosowaniem przemocy.

Budując model badawczy, autorka opierała się na podejściu regulacyjnej teorii osobowości. W nawiązaniu do niej wyodrębnione zostały dwa główne systemy:

sieć poznawcza i popędowo-emocjonalna. W obrębie sieci poznawczej autorka, nawiązując do koncepcji Becka (1991; 2000), Waltersa (2014; 2016) oraz Janoff-Bulman (1989), wyodrębniła trzy grupy przekonań: na temat świata i ludzi, na swój własny temat oraz dotyczące przeszłości, teraźniejszości i przyszłości. Koncentracja na treści tych właśnie grup przekonań wynika także z analizy dotychczasowych doniesień badawczych prezentowanych przez innych autorów. Jak wskazują Murdoch i in. (2010), kobiety osadzone za popełnienie przestępstw z użyciem przemocy często postrzegają świat w sposób negatywny – jako miejsce niesprawiedliwe i niebezpieczne, którego nieodzownym elementem jest doznawanie krzywdy. Zgodnie z doniesieniami tych autorów kobiety stosujące przemoc charakteryzują się także w dużym stopniu niską nadzieją na zmianę, koncentracją na teraźniejszości, posiadaniem negatywnych przekonań na temat innych ludzi, a siebie postrzegają jako bezwartościowe i bezradne wobec przykrych wydarzeń zachodzących w ich życiu, czemu towarzyszą utrzymujące się negatywne stany afektywne. Z drugiej jednak strony roszczeniowe postrzeganie siebie przez pryzmat własnej wyjątkowości i uprzywilejowania, a świata zewnętrznego jako zobligowanego do szczególnej troski o jednostkę uznawane jest za istotny element sprzyjający przestępczości (Champion, 2011; Rode, 2013; Walters, Lowenkamp, 2016). Badacze wciąż nie są zgodni co do roli samooceny w stosowaniu przemocy. Niektórzy uznają, iż to niska samoocena sprzyja zachowaniom agresywnym, inni zaś, iż raczej samoocena nieadekwatnie zawyżona przyczynia się do ich występowania (Baumeister, Boden, Smart, 1996; Bushman, Baumeister, Ryu, Begeer, West, 2009; Donnellan, Trzesniewski, Robins, Moffitt, Caspi, 2005; Kubacka-Jasiecka, 2006). Możliwe więc, iż samoocena w odmienny sposób powiązana jest z różnymi mechanizmami powodującymi zachowania agresywne, hipoteza ta wymaga jednak weryfikacji empirycznej. Badania prezentowane m.in. przez Gierowskiego, Cyboran i Porańską (2008), Giniego i Pozzoli (2006) oraz Reidy’ego, Sloan i Zeichnera (2009) wskazują, iż postrzeganie siebie przez pryzmat psychicznej męskości (a więc m.in. jako osoby pewnej siebie, sprytnej i dominującej) wiąże się z częstszym podejmowaniem działań agresywnych. W literaturze przedmiotu istnieją także doniesienia o związkach perspektyw postrzegania czasu z agresją, a zwłaszcza przeszłościowo-negatywnej, teraźniejszej fatalistycznej oraz teraźniejszej hedonistycznej orientacji temporalnej jako szczególnie wiążących się z silniejszą agresją, badania te prowadzone były jednak na próbach z populacji ogólnej i nie badały ewentualnych różnic międzypłciowych w tym zakresie (Boyd, Zimbardo, 2005; Stolarski, Zajenkowski, Zajenkowska,

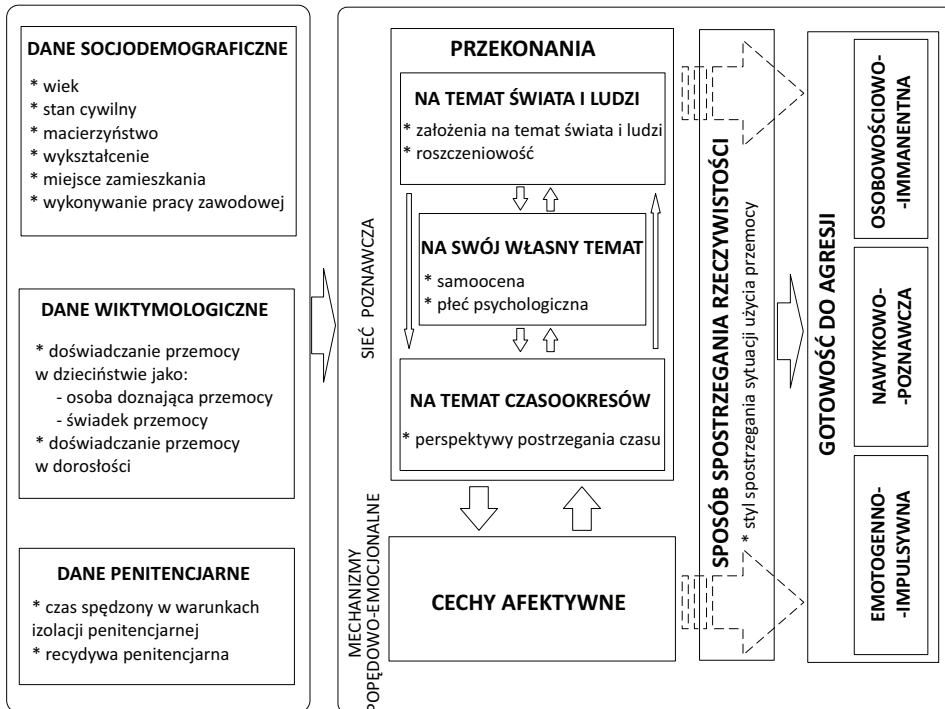
2016; Zimbardo, Boyd, 1999; 2013). W niniejszym badaniu postanowiono więc zweryfikować, w jakim stopniu przekonania te (a szczególnie: założenia o życzliwości świata i ludzi, przypadkowości, sensowności i sprawiedliwości zdarzeń, własnej wartości, a także przekonania kształtujące roszczeniowość, płęć psychologiczną oraz perspektywy postrzegania czasu) przyczyniają się do gotowości do agresji sprawczyń przemocy w Polsce oraz na które z mechanizmów gotowości do agresji szczególnie oddziałują.

Wcześniejsza wiktyimizacja, a zwłaszcza doświadczanie przemocy w okresie dzieciństwa, często wiąże się ze zwiększeniem ryzyka agresywnej przestępczości kobiet (Cauffman, 2008; Murdoch i in., 2010; Rode i in., 2015). Badania mające na celu opracowanie modelu czynników ryzyka przemocowej przestępczości kobiet prowadzone przez Murdoch i in. (2010) wykazały, iż osadzone były w okresie dzieciństwa narażone na przemoc nie tylko w środowisku rodzinnym, ale też w społeczności lokalnej – zarówno bezpośrednio jej doświadczając, jak i będąc jej świadkiem. Co więcej, jak zaznaczono już w rozdziale 3.1., negatywne doświadczenia życiowe wywierają bezpośredni wpływ na treść podstawowych przekonań jednostki (Catlin, Epstein, 1992; Corkalo Biruski, Ajdukovic, Löw Stanic, 2014; Janoff-Bulman, 1989). Dlatego też w niniejszej pracy w obszar zmiennych tworzących tło sytuacyjne włączono także wcześniejszą wiktyimizację w odniesieniu do doświadczeń z okresu dzieciństwa i dorosłości, zarówno w formie bezpośredniego doznawania przemocy, jak i jej obserwowania.

Kierując się doniesieniami wskazującymi na predyktywną rolę postaw wobec wystąpienia aktu przemocy (Pastwa-Wojciechowska, Kaźmierczak, Błażek, Besta, 2013), omówionymi w części teoretycznej koncepcjami regulacyjnej teorii osobowości (Reykowski, Kochańska, 1980), neoasocjacionizmu poznawczego (Berkowitz, 2012) oraz modelem będącym podstawą terapii racjonalno-emotywnego autorstwa Ellisa (Jakubowska, 2000; Popiel, Pragłowska, 2008), autorka niniejszej monografii zakłada istnienie wpływu przekonań na reakcje emocjonalne oraz sferę behawioralną. Należy tu jednak uwzględnić również relację odwrotną, tj. wpływ stanów emocjonalnych na dostępność poznawczą poszczególnych przekonań w treści pamięci roboczej, a także ich motywacyjną rolę w poczuciu gotowości do działania (Berkowitz, 2012; Izard, Ackerman, 2005).

Dodatkowo zdecydowano się na włączenie w obręb badanych zmiennych stylu spostrzegania sytuacji użycia przemocy jako czynnika łączącego w sobie aspekty poznawcze, emocjonalne i motywacyjne pozwalające odzwierciedlić aspekt wartościowania zjawiska przemocy przez osoby badane. Przypuszczalne

powiązania pomiędzy wszystkimi uwzględnionymi w badaniu zmiennymi przedstawiono na ogólnym modelu badawczym ukazanym na rysunku 4.

Rysunek 4. Ogólny model badawczy

Źródło: Opracowanie własne.

Model ten powstał w oparciu o analizę omówionych wcześniej koncepcji teoretycznych oraz przytoczone w niniejszej książce wyniki badań empirycznych.

Poruszany problem uwarunkowań gotowości do agresji kobiet osadzonych za popełnienie przestępstwa z użyciem przemocy został ujęty głównie w schemacie korelacyjno-regresyjnym, lecz ze względu na wątpliwości związane z zakłócającym wpływem samego przebywania w sytuacji izolacji penitencjarnej (w związku z stale odczuwaną deprywacją potrzeb i frustracją, które mogą przyczyniać się do deprecjonowania funkcji psychicznych oraz ich stopniowej dezorganizacji [Bałandynowicz, 2010] lub pojawianiem się typowych reakcji przystosowania się do sytuacji bycia uwięzioną [Boińska, 2016; Ciosek, 2001; Żukowska, 2016]) na przekonania i gotowość do agresji badanych zdecydowano się na wprowadzenie

grupy porównawczej i poprowadzenie wybranych aspektów badania zgodnie ze schematem *quasi*-eksperymentalnym. Podstawową grupę badaną stanowiło więc 96 kobiet osadzonych za popełnienie przestępstw z użyciem przemocy (grupa A), grupę porównawczą (grupa B) tworzyło natomiast 77 osadzonych za popełnienie przestępstw nienoszących znamion przemocy.

Postawiono następujące pytania badawcze:

1. Czy pomiędzy kobietami skazanymi za popełnienie przestępstwa z użyciem przemocy (grupa A) a innymi skazanymi (grupa B) zachodzą istotne różnice pod względem gotowości do agresji?
2. Czy istnieją, a jeżeli tak, to jak się przedstawiają związki pomiędzy przekonaniem badanych osadzonych za popełnienie przestępstwa z użyciem przemocy?
3. Czy istnieją, a jeżeli tak, to jak się przedstawiają związki pomiędzy przekonaniem a cechami afektywnymi kobiet osadzonych za popełnienie przestępstwa z użyciem przemocy?
4. Czy sposób spostrzegania sytuacji użycia przemocy wiąże się z gotowością do agresji u kobiet osadzonych za popełnienie przestępstwa z użyciem przemocy?
5. Czy wśród kobiet osadzonych za popełnienie przestępstwa z użyciem przemocy istnieją, a jeżeli tak, to jak się przedstawiają związki pomiędzy przekonaniem a gotowością do agresji w obrębie:
  - a. emotogenno-impulsywnej gotowości do agresji,
  - b. nawykowo-poznawczej gotowości do agresji,
  - c. osobowościowo-immanentnej gotowości do agresji?
6. Które czynniki zawarte w modelu badawczym warunkują wyższe nasilenie poszczególnych mechanizmów gotowości do agresji (emotogenno-impulsywnej, nawykowo-poznawczej i osobowościowo-immanentnej) kobiet osadzonych za popełnienie przestępstwa z użyciem przemocy?

Na podstawie powyższych pytań, dostępnych danych empirycznych oraz modelu badawczego wysunięto następujące hipotezy badawcze:

Hipoteza dotycząca różnic pomiędzy skazanymi za popełnienie przestępstwa z użyciem przemocy a innymi skazanymi pod względem gotowości do agresji:

- H1. Kobiety osadzone za popełnienie przestępstwa z użyciem przemocy cechują się wyższą gotowością do agresji od osadzonych z tytułu popełnienia innych przestępstw.

Hipotezy dotyczące związków pomiędzy przekonaniem wśród kobiet osadzonych za popełnienie przestępstwa z użyciem przemocy:

- H2. Istnieją zależności pomiędzy poszczególnymi przekonaniami badanych.
- H2a. Wyższe nasilenie aktywnej roszczeniowości związane jest z wyższą samooceną.
  - H2b. Wyższe nasilenie biernej roszczeniowości związane jest z niższą samooceną.
  - H2c. Wyższe nasilenie psychicznej męskości związane jest z silniejszą roszczeniowością aktywną.
  - H2d. Wyższe nasilenie psychicznej męskości związane jest z wyższą roszczeniowością odwetową.
  - H2e. Wyższe nasilenie psychicznej kobiecości związane jest z niższą roszczeniowością odwetową.
  - H2f. Wyższe nasilenie przeszłościowo-negatywnej perspektywy postrzegania czasu związane jest z niższą samooceną.
  - H2g. Wyższe nasilenie przeszłościowo-pozytywnej perspektywy postrzegania czasu związane jest z wyższą samooceną.
  - H2h. Wyższe nasilenie terażniejszej fatalistycznej perspektywy postrzegania czasu związane jest z niższą samooceną.
  - H2i. Niższe nasilenie przyszłej perspektywy postrzegania czasu związane jest z niższą samooceną.
  - H2j. Wyższe nasilenie przeszłościowo-negatywnej perspektywy postrzegania czasu związane jest z wyższą roszczeniowością odwetową.
  - H2k. Wyższe nasilenie przyszłej perspektywy postrzegania czasu związane jest z wyższą aktywną roszczeniowością.

Hipotezy dotyczące związków pomiędzy przekonaniami a cechami afektywnymi wśród kobiet osadzonych za popełnienie przestępstw z użyciem przemocy:

- H3. Istnieją zależności pomiędzy przekonaniami a cechami afektywnymi.
- H3a. Bardziej pozytywne założenia wobec świata i ludzi wiążą się z wyższym nasileniem pozytywnego afektu.
  - H3b. Bardziej negatywne założenia wobec świata i ludzi wiążą się z wyższym nasileniem negatywnego afektu.
  - H3c. Wyższe nasilenie aktywnej roszczeniowości wiąże się z wyższą afektywnością pozytywną.
  - H3d. Wyższe nasilenie przeszłościowo-negatywnej perspektywy postrzegania czasu wiąże się z wyższym nasileniem afektywności negatywnej.
  - H3e. Wyższe nasilenie przeszłościowo-pozytywnej perspektywy postrzegania czasu wiąże się z wyższym nasileniem afektywności pozytywnej.

- H3f. Wyższe nasilenie terażniejszej hedonistycznej perspektywy postrzegania czasu wiąże się z wyższym nasileniem afektywności pozytywnej.
- H3g. Wyższe nasilenie terażniejszej hedonistycznej perspektywy postrzegania czasu wiąże się z wyższym nasileniem afektywności negatywnej.
- H3h. Wyższe nasilenie terażniejszej fatalistycznej perspektywy postrzegania czasu wiąże się z wyższym nasileniem afektywności negatywnej.
- H3i. Wyższe nasilenie przyszłej perspektywy postrzegania czasu wiąże się z wyższym nasileniem afektywności pozytywnej.
- H3j. Wyższa samoocena związana jest z wyższą afektywnością pozytywną.
- H3k. Wyższa samoocena związana jest z niższą afektywnością negatywną.
- H4. Istnieją zależności pomiędzy stylem spostrzegania sytuacji użycia przemocy a nawykowo-poznawczą gotowością do agresji.

Hipotezy dotyczące związków pomiędzy przekonaniem a formami gotowości do agresji wśród kobiet osadzonych za popełnienie przestępstw z użyciem przemocy:

- H5. Istnieją zależności pomiędzy poszczególnymi przekonaniem a formami gotowości do agresji.
  - H5a. Im bardziej negatywne założenia wobec świata i ludzi, tym wyższe nasilenie nawykowo-poznawczej i osobowościowo-immanentnej gotowości do agresji.
  - H5b. Im wyższe nasilenie roszczeniowości odwetowej, tym większa gotowość do agresji.
  - H5c. Im wyższa samoocena, tym wyższa osobowościowo-immanentna gotowość do agresji.
  - H5d. Im wyższe nasilenie psychicznej męskości, tym wyższa gotowość do agresji.
  - H5e. Negatywne postrzeganie przeszłości związane jest z wyższą gotowością do agresji.
  - H5f. Przyszła perspektywa postrzegania czasu związana jest z niższą gotowością do agresji.
  - H5g. Teraźniejsze perspektywy postrzegania czasu związane są z wyższą gotowością do agresji.

Dotychczasowy stan wiedzy nie upoważnia do jednoznacznego sformułowania szczegółowych hipotez określających wszystkie zależności pomiędzy zmien-

nymi uwzględnionymi w badaniu. W obszarach, w których nie postawiono hipotez, prowadzone badania mają charakter eksploracyjny. Kierunek ewentualnych zależności zostanie określony na podstawie przeprowadzonych analiz.

4.2. Operacjonalizacja zmiennych

W zaprezentowanym na rysunku 4 modelu badawczym wyodrębniono trzy grupy zmiennych w obrębie sieci przekonań. Na przekonania na temat świata i ludzi składają się takie zmienne, jak założenia wobec świata i ludzi oraz roszczeniowość. Na przekonania na swój temat składają się samoocena oraz wymiary płci psychologicznej, przekonania na temat przeszłości, terażniejszości i przeszłości stanowią natomiast perspektywy postrzegania czasu. Sposób operacjonalizacji zmiennych został przedstawiony w tabeli 3.

Tabela 3. Operacjonalizacja zmiennych ujętych w modelu badawczym

Zmienna	Wskaźnik	Narzędzie pomiaru
1	2	3
Gotowość do agresji: <ul style="list-style-type: none"> • emotogenno-impulsywna (GEI) • nawykowo-poznawcza (GNP) • osobowościowo-immanentna (GOI) 	Suma punktów w skalach: <ul style="list-style-type: none"> • gotowość emotogenno-impulsywna • gotowość nawykowo-poznawcza • gotowość osobowościowo-immanentna 	<i>Inwentarz gotowości do agresji interpersonalnej</i> (IGAI; Frączek, Konopka, Smulczyk, 2008)
Założenia wobec świata i ludzi	Suma punktów w skalach: <ul style="list-style-type: none"> • życzliwość otaczającego świata • życzliwość ludzi • kontrola zdarzeń negatywnych • sprawiedliwość • przypadkowość • własna wartość • szczęście • kontrola własnego zachowania 	<i>Skala założeń wobec świata</i> – polska adaptacja <i>World Assumptions Scale</i> (Załoski, Gajdosz, 2012)
Roszczeniowość	Średnia punktów w skalach: <ul style="list-style-type: none"> • roszczeniowość bierna • roszczeniowość aktywna • roszczeniowość odwetowa 	<i>Kwestionariusz roszczeniowości</i> (Piotrowski, Żemojtel-Piotrowska, 2009)
Samoocena	Suma punktów w skali samooceny	<i>Polska adaptacja skali SES</i> M. Rosenberga (Dzwonkowska, Lachowicz-Tabaczek, Łąguna, 2008)

cd. tab. 3

1	2	3
Płeć psychologiczna	Suma punktów w skalach: <ul style="list-style-type: none"> • psychiczna kobiecość • psychiczna męskość 	<i>Inwentarz do oceny płci psychologicznej</i> (Kuczyńska, 1992)
Perspektywy postrzegania czasu	Średnia punktów w skalach perspektyw postrzegania czasu: <ul style="list-style-type: none"> • przeszłościowo-negatywna • przeszłościowo-pozytywna • terażniejsza fatalistyczna • terażniejsza hedonistyczna • przyszła 	<i>Kwestionariusz postrzegania czasu Zimbardo</i> (Zimbardo, Boyd, 2013)
Cechy afektywne	Suma punktów w skalach: <ul style="list-style-type: none"> • pozytywna uczuciowość (PU) • negatywna uczuciowość (NU) 	<i>Skala uczuć pozytywnych i negatywnych SUPIN</i> <i>Polska adaptacja skali PANAS D. Watsona i L.A. Clark</i> (Brzozowski, 2010)
Styl spostrzegania sytuacji użycia przemocy	Pierwotne wskaźniki właściwości strukturalnych spostrzegania – wyniki w skalach: <ul style="list-style-type: none"> • zróżnicowanie (Z) • artykulacja (A) • dodatni ładunek afektywny (Ł+) • ujemny ładunek afektywny (Ł-) Złożone wskaźniki właściwości strukturalnych spostrzegania – wyniki w skalach: <ul style="list-style-type: none"> • indeks redukcji (R) • indeks emocjonalności (E) • indeks inklinacji wartościującej (I) 	<i>„Koło” – Shalita</i> <i>kwestionariusz stylu spostrzegania w polskiej adaptacji Czapińskiego</i> (1985)
Dane socjodemograficzne	<ul style="list-style-type: none"> • wiek • stan cywilny • wykształcenie • macierzyństwo • miejsce zamieszkania • wykonywanie pracy zawodowej 	ankieta własna
Dane wiktymologiczne	<ul style="list-style-type: none"> • informacja o doświadczaniu przemocy w dzieciństwie • informacja o byciu świadkiem przemocy w dzieciństwie • informacja o doświadczaniu przemocy w dorosłości 	ankieta własna
Dane penitencjarne	<ul style="list-style-type: none"> • czas spędzony w zakładzie • wcześniejsze kary pozbawienia wolności i wyroki sądowe 	<ul style="list-style-type: none"> • ankieta własna • dokumentacja penitencjarna

Źródło: Opracowanie własne.

4.3. Organizacja i przebieg badań

Badaniem objęto 173 kobiety osadzone w zakładach karnych lub przebywające w areszcie śledczym. Spośród osadzonych wyodrębniono główną podgrupę badaną (grupa A, $n = 96$) oraz podgrupę porównawczą (grupa B, $n = 77$). Kryterium doboru do podgrupy badanej stanowił rodzaj popełnionego przestępstwa, ze względu na które badane zostały skazane. Zgodnie z definicją przestępstw z użyciem przemocy, Błachut i in. (2004, 266) (*przestępstwo godzące w sposób bezpośredni albo pośredni w takie dobra chronione przez prawo karne, jak życie, zdrowie czy nietykalność cielesna*) i ich czterema podkategoriami do grupy badanej mogły zostać zakwalifikowane skazane za popełnienie przestępstw wymienionych w tabeli 1 (zob. rozdział 2.3).

Do podgrupy porównawczej włączono osadzone skazane za popełnienie przestępstw, które nie nosiły znamion przemocy. Dobór do grup A i B przeprowadzono w porozumieniu z psychologiem więziennym i wychowawcą penitencjarnym na podstawie informacji o charakterze popełnionych czynów zawartych w aktach penitencjarnych.

Prace badawcze prowadzono w trzech zakładach karnych oraz jednym areszcie śledczym na terenie województw śląskiego, małopolskiego oraz lubuskiego. Rozpoczęcie badań poprzedzało przedstawienie planu badań oraz uzyskanie pisemnej zgody na ich przeprowadzenie dyrekcji wszystkich jednostek penitencjarnych, w których zrealizowano projekt. Osoby badane zostały poinformowane o celu i dobrowolności udziału w badaniu oraz zapewnione o jego pełnej anonimowości i możliwości rezygnacji z udziału w trakcie trwania badania. Procedura badawcza obejmowała pisemne wypełnienie kwestionariuszy oraz pytań ankiety przez osoby badane. Badanie realizowano w kilkusobowych podgrupach, dających możliwość prywatnego wypełniania kwestionariuszy każdej z uczestniczek przy osobnym stanowisku. Badanie odbywało się w obecności autorki pracy, która dokładnie przedstawiała instrukcje oraz odpowiadała na pytania każdej z grup. Czas wypełniania kwestionariuszy przez jedną osobę wynosił średnio od ok. 40 do 60 minut.

4.4. Metody badawcze

W celu pozyskania niezbędnych danych użyto następujących narzędzi badawczych:

- *Inwentarz gotowości do agresji interpersonalnej (IGAI)*,
- *Skala założeń wobec świata*,
- *Kwestionariusz roszczeniowości (S-R)*,
- *Kwestionariusz postrzegania czasu Zimbardo (The Zimbardo Time Perspective Inventory; ZTPI)*,
- *SES – Polska adaptacja skali SES M. Rosenberga*,
- *Inwentarz do oceny płci psychologicznej (IPP)*,
- *Skala uczuć pozytywnych i negatywnych SUPIN*. Polska adaptacja skali PANAS D. Watsona i L.A. Clark,
- „*Koło*” – *Shalita* kwestionariusz stylu spostrzegania w polskiej adaptacji J. Czapińskiego,
- ankieta własna.

Szczegółowy opis narzędzi przedstawiono poniżej. Wszystkie zastosowane metody badawcze zyskały akceptację Komisji Etyki na Wydziale Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach (opinia z dnia 10.03.2015 r.).

Inwentarz gotowości do agresji interpersonalnej (IGAI)

Do badania nasilenia gotowości do agresji wykorzystano *Inwentarz gotowości do agresji interpersonalnej (IGAI)* (Frączek, Konopka, Smulczyk, 2008). Narzędzie to składa się z 30 itemów, wobec których osoba badana ustosunkowuje się poprzez zakreślenie odpowiedzi twierdzącej lub przeczącej. Narzędzie to pozwala na określenie nasilenia trzech form gotowości do agresji, na każdą ze skal przypada 10 stwierdzeń:

- *Gotowość emotogenno-impulsywna (GEI)* – podskala ta pozwala określić nasilenie gotowości do agresji rozumianej jako „skłonność do reagowania złością na bodźce szkodliwe i frustrację oraz brak zdolności do adekwatnej kontroli emocjonalnej”.
- *Gotowość nawykowo-poznawcza (GNP)* – podskala ta pokazuje nasilenie gotowości do agresji rozumianej jako „specyficzne nawyki i skrypty/schematy zachowania się oraz przekonania osadzone w rolach społecznych, które mogą funkcjonować automatycznie w odpowiedzi na sytuację, ale kluczową rolę mają tutaj procesy i struktury poznawcze (m.in. percepcja społeczna, antycypacja, atrybucje itp.) oraz identyfikacja z rolą”.
- *Gotowość osobowościowo-immanentna (GOI)* – to skala mierząca gotowość rozumianą jako „stała, immanentna potrzeba „szkodzenia” innym, której sama realizacja, jak i obserwowanie efektów stanowi źródło pozytywnych

emocji (satysfakcji) u agresora; gotowość ta powiązana jest z potrzebą stymulacji, niską empatią i brakiem moralnego zaangażowania” (Frączek, Rutkowska, 2013).

Rzetelność określona współczynnikiem α Cronbacha w wersji oryginalnej pokazała zadowalającą spójność wewnętrzną testu, wyniosła ona bowiem 0,71 dla GEI, 0,79 dla GNP i 0,71 dla GOI. Również wiarygodność określona metodą test-retest potwierdziła dobrą rzetelność tego narzędzia (Frączek i in., 2016). Analiza zgromadzonych danych w niniejszym badaniu pokazała, iż współczynniki α Cronbacha dla skal IGAI wyniosły odpowiednio: gotowość emotogenno-impulsywna $\alpha = 0,81$, gotowość nawykowo-poznawcza $\alpha = 0,83$, gotowość osobowościowo-immanentna $\alpha = 0,78$, były więc nawet wyższe od uzyskanych przez autorów narzędzia podczas weryfikacji wartości psychometrycznych inwentarza.

Skala założeń wobec świata

W celu zbadania podstawowych przekonań na temat świata i ludzi zastosowano *Skalę założeń wobec świata* w polskiej adaptacji Załuskiego i Gajdosza (2012). Oryginalne narzędzie – *The World Assumptions Scale* – opracowane zostało przez Janoff-Bulman (1989) w celu pomiaru podstawowych schematów dotyczących siebie i świata, które obejmują trzy kategorie fundamentalnych schematów – przekonania o: dobroci otaczającego świata, sprawiedliwości i wytłumaczalności zjawisk zachodzących w życiu oraz wartościowości samego siebie.

Skala składa się z 32 itemów, wobec prawdziwości których badany ustosunkowuje się z użyciem 6-stopniowej skali od 1 (zdecydowanie się nie zgadzam) do 6 (zdecydowanie się zgadzam). Narzędzie to pozwala na wyodrębnienie 8 podskal:

- Życzliwość otaczającego świata – podskala ta pozwala określić stopień, w jakim osoba postrzega otaczający świat jako miejsce dobre, w którym rzadko zdarzają się nieszczęścia.
- Życzliwość ludzi – jest to podskala pokazująca, w jakim stopniu osoba postrzega ludzi jako zasadniczo dobrych, uprzejmych, pomocnych i opiekuńczych.
- Kontrola zdarzeń negatywnych – ta podskala pozwala na określenia stopnia wiary w to, iż ludzie mogą bezpośrednio kontrolować świat poprzez własne zachowanie, a tym samym – zmniejszać ryzyko pojawienia się negatywnych zdarzeń.

- Sprawiedliwość – podskala ta pokazuje, w jakim stopniu badany wierzy, iż moralny charakter jednostki wpływa na to, co jej się w życiu przydarza – innymi słowy, iż dobrych ludzi spotykają dobre zdarzenia, a osoby, które doświadczyły zdarzeń negatywnych, prawdopodobnie sobie na nie zasłużyły.
- Przypadkowość – ta podskala odzwierciedla stopień przekonania o braku możliwości zrozumienia sensu zachodzących zdarzeń, o tym, iż następują one losowo, nie podlegają kontroli i nic nie można zrobić, by uchronić się przed zdarzeniami negatywnymi.
- Własna wartość – jest to podskala ukazująca, w jakim stopniu jednostka myśli o sobie jako człowieku przyzwoitym, wartościowemu i moralnie dobrem.
- Szczęście – dzięki tej podskali możemy określić stopień, w jakim osoba badana uważa, iż sprzyja jej w życiu szczęście, które chroni ją przed negatywnymi zdarzeniami.
- Kontrola własnego zachowania – ta podskala odzwierciedla stopień, w jakim jednostka akceptuje swoje postępowanie, oceniając je jako ostrożne, rozsądne i właściwe.

Zgodnie z założeniami Janoff-Bulman (1989) podskale te można pogrupować w trzy bardziej ogólne czynniki: życzliwość (życzliwość otaczającego świata i życzliwość ludzi), sensowność i wytłumaczalność zdarzeń życiowych (kontrola zdarzeń negatywnych, sprawiedliwość i przypadkowość) oraz wartościowość człowieka (własna wartość, szczęście, kontrola własnego zachowania) (Załuski, Gajdosz, 2012).

Współczynniki rzetelności α Cronbacha w wersji oryginalnej mieściły się w przedziale od 0,60 do 0,83 (Kaler i in., 2008), uzyskane podczas adaptacji narzędzia wyniosły od 0,57 do 0,78 (Załuski, Gajdosz, 2012), w niniejszym badaniu natomiast zawierają się w przedziale 0,50–0,72.

Kwestionariusz roszczeniowości (S-R)

Do pomiaru postaw roszczeniowych rozumianych jako gotowość do wyśuwania żądań i koncentrowanie się na obronie własnych praw zastosowano *Kwestionariusz roszczeniowości* opracowany przez Piotrowskiego i Żemojtel-Piotrowską (2009). Narzędzie to składa się z 36 itemów, wobec których osoba badana ustosunkowuje się, używając 6-stopniowej skali od 1 (zdecydowanie tak) do 6 (zdecydowanie nie).

Narzędzie pozwala na wyodrębnienie trzech stosunkowo niezależnych od siebie rodzajów roszczeniowości:

- Roszczeniowość bierna – czyli ujmowanie świata w kategoriach obligacji, rozbudowanych oczekiwań wobec innych; przekonanie o tym, iż coś się jednostce należy od innych czy też państwa.
- Roszczeniowość aktywna – jest to podskala pokazująca tendencję do domagania się poszanowania własnych praw oraz żywienia przekonań o własnej wyjątkowości i uprzywilejowaniu.
- Roszczeniowość odwetowa – to podskala ukazująca stopień trudności w wybaczeniu krzywd oraz tendencji do angażowania się w działania odwetowe.

Określona przez autorów narzędzia rzetelność poszczególnych skal roszczeniowości wyrażona współczynnikiem α Cronbacha mieściła się w przedziale 0,82–0,87 (Piotrowski, Żemojtel-Piotrowska, 2009), w niniejszym badaniu była natomiast następująca: dla roszczeniowości aktywnej $\alpha = 0,89$, dla roszczeniowości biernej $\alpha = 0,93$, dla roszczeniowości odwetowej $\alpha = 0,78$.

Kwestionariusz postrzegania czasu Zimbardo (The Zimbardo Time Perspective Inventory; ZTPI)

Perspektywy postrzegania czasu to relatywnie stały sposób porządkowania osobistych doświadczeń składający się z elementów poznawczych, emocjonalnych i społecznych w odniesieniu do kategorii czasowych. Nasilenie orientacji temporalnych dotyczących przeszłości, teraźniejszości oraz przyszłości badano *Kwestionariuszem postrzegania czasu Zimbardo* (Zimbardo, Boyd, 1999; 2013). Narzędzie to składa się z 56 zdań, wobec prawdziwości których osoba badana ustosunkowuje się przy użyciu 5-stopniowej skali: od 1 (zupełnie nieprawdziwe) do 5 (bardzo prawdziwe). ZTPI pozwala na wyodrębnienie pięciu skal:

- Przeszłościowo-negatywna perspektywa postrzegania czasu (złożona z 10 itemów) – skala ta pozwala na określenie stopnia, w jakim osoba negatywnie, awersyjnie rekonstruuje swoją przeszłość.
- Przeszłościowo-pozytywna perspektywa postrzegania czasu (złożona z 9 itemów) – skala ta odzwierciedla stopień, w jakim osoba pozytywnie odbiera przeszłe doświadczenia i jest w stanie czerpać nawet z trudnych wydarzeń to, co najlepsze.
- Teraźniejsza hedonistyczna perspektywa postrzegania czasu (złożona z 15 itemów) – ta skala wskazuje na tendencję do koncentrowania się na sprawach bieżących, a zwłaszcza tych, które wiążą się z doznawaniem przyjemności, ekscytacją i pobudzeniem oraz unikaniem aktywności przykrych.

- Teraźniejsza fatalistyczna perspektywa postrzegania czasu (złożona z 9 itemów) – jest to skala pozwalająca określić, w jakim stopniu jednostka postrzega swoje życie jako coś, na co nie ma wpływu, wobec czego jest bezsilna i bezradna.
- Przyszła perspektywa postrzegania czasu (złożona z 13 itemów) – ta skala odzwierciedla stopień koncentracji na realizacji zamierzonych planów, terminowości i możliwości osiągnięcia sukcesu w przyszłości, nawet jeśli wymagałoby to pewnego poświęcenia.

Współczynnik α Cronbacha dla poszczególnych skal w wersji oryginalnej mieścił się w przedziale 0,74–0,82 (Zimbardo, Boyd, 1999), a w pomiarze dokonanym w tym badaniu zawierał się w przedziale 0,66–0,82.

SES – Polska adaptacja skali SES M. Rosenberga

Ogólny poziom samooceny, rozumianej jako przekonanie o własnej wartości, mierzono polską adaptacją *Rosenberg Self-Esteem Scale* (SES) opracowaną przez Dzwonkowską i in. (2008). Skala SES jest jednym z najczęściej stosowanych na świecie narzędzi do pomiaru samooceny, charakteryzuje się wysoką trafnością oraz rzetelnością. Narzędzie to składa się z 10 pozycji – twierdzeń na swój temat, wobec prawdziwości których osoba badana ustosunkowuje się przy użyciu 4-stopniowej skali: od 1 (zdecydowanie zgadzam się) do 4 (zdecydowanie się nie zgadzam).

Rzetelność skali SES w jej polskiej wersji dla grupy dorosłych wyniosła 0,82 (Łaguna, Lachowicz-Tabaczek, Dzwonkowska, 2007). Analiza zgromadzonych danych pokazała, iż w tym badaniu współczynnik α Cronbacha dla skali SES wyniósł 0,79, jest więc minimalnie niższy od uzyskanego w grupie normalizacyjnej narzędzia.

Skala uczuć pozytywnych i negatywnych SUPIN

Do pomiaru natężenia uczuć pozytywnych i negatywnych jako relatywnie stałych cech afektywnych zastosowano polską adaptację skali PANAS D. Watsona i L.A. Clark, opracowaną przez Brzozowskiego (2010) – wersję SUPIN C20. Narzędzie to składa się z 20 słów określających różne emocje i uczucia. Osoby badane mają za zadanie, posługując się 5-stopniową skalą od 1 (nieznacznie lub wcale) do 5 (bardzo silnie), określić, w jakim stopniu na ogół opisują one ich samopoczucie.

Narzędzie to pozwala na oszacowanie w dwóch odrębnych podskalach nasilenia cech afektywnych rozumianych jako niezależne od siebie wymiary uczu-

ciowości pozytywnej (PU) i uczuciowości negatywnej (NU). Rzetelność skali SUPIN dla tej wersji testu mieści się w przedziale 0,80–0,91 (Brzozowski, 2010), w niniejszym badaniu uzyskano podobną wartość współczynnika α Cronbacha: dla pozytywnej uczuciowości wyniósł 0,83, a dla negatywnej 0,85.

Inwentarz do oceny płci psychologicznej (IPP)

Do pomiaru wymiarów płci psychologicznej, rozumianych jako stopień gotowości do posługiwania się i utożsamiania z danym schematem płciowym, zastosowano *Inwentarz do oceny płci psychologicznej* autorstwa Kuczyńskiej (1992), przygotowany w oparciu o założenia teorii schematów płciowych S.L. Bem. Narzędzie to składa się z 35 pozycji określających różne cechy, osoba badana ma za zadanie określenie stopnia, w jakim charakterystyki te pasują do niej. Dokonuje tego, posługując się skalą od 1 (zupełnie taka nie jestem) do 5 (taka właśnie jestem). IPP pozwala na wyodrębnienie dwóch wymiarów płci psychologicznej: kobiecości oraz męskości.

Ze względu na zmiany zachodzące w obrębie treści stereotypów płciowych oraz aktualne doniesienia badawcze wskazujące na pewną dezaktualizację mającej miejsce ponad ćwierć wieku temu normalizacji inwentarza IPP zdecydowano się na przeprowadzenie analizy czynnikowej metodą składowych głównych w celu weryfikacji wartości psychometrycznej *Inwentarza* (Konopka, Frączek, 2013; Korzeń, 2006). Dzięki zastosowaniu wykresu „osypiska” wyodrębniono trzy główne składowe objaśniające 42,4% wariancji (czynnik I – 27,4%; czynnik II – 10,1%; czynnik III – 4,9%). Następnie przeprowadzono rotację Varimax. Najwyższe ładunki czynnika I utworzyło 15 cech stereotypowo przypisywanych kobietom: *uczuciowa* (0,83), *czuła* (0,82), *wrażliwa na potrzeby innych* (0,76), *delikatna* (0,75), *sympatyczna* (0,68), *zdolna do poświęceń* (0,66), *gospodarna* (0,66), *tolerancyjna* (0,66), *przyjacielska* (0,60), *wrażliwa* (0,58), *troskliwa* (0,58), *dbająca o swój wygląd* (0,52), *mająca poczucie estetyki* (0,50), *łagodna* (0,49), *angażująca się w sprawy innych* (0,42). W skali kobiecości znalazły się więc trzy cechy (*sympatyczna*, *tolerancyjna* i *przyjacielska*) uznawane przez Kuczyńską (1992) za neutralne. Analogiczne rezultaty uzyskali Konopka i Frączek (2013) w badaniu prowadzonym w grupie uczniów szkół średnich i policealnych oraz studentów uczelni wyższych. Z kolei uznawane przez autorkę narzędzia za stereotypowo kobiece cechy *gderliwa* (–0,03) i *naiwna* (0,21) uzyskały niski ładunek w czynniku I. Wyniki te wspierają hipotezę Korzeń (2006) o zmianie stereotypu kobiecości w tym obszarze.

Czynnik II stanowiły cechy stereotypowo przypisywane mężczyznom, najwyższe ładunki w nim osiągnęły: *pewna siebie* (0,72), *mająca siłę przebiccia* (0,61), *łatwo podejmująca decyzje* (0,61), *rywalizująca* (0,60), *mająca zdolność przekonywania* (0,60), *samowystarczalna* (0,60), *sprytna* (0,58), *nastawiona na sukces* (0,57), *eksperymentująca w życiu seksualnym* (0,55), *kokieteryjna* (0,53) i *dominująca* (0,43). W skali męskości znalazła się więc jedna cecha (*kokieteryjna*) włączona przez Kuczyńską do cech stereotypowo kobiecych. Podobny rezultat odnotowała w tym względzie Korzeń (2006): cecha *kokieteryjna* miała podobny ładunek w obu badanych czynnikach. Co ciekawe, analiza czynnikowa przeprowadzona przez tę autorkę odrębnie dla grupy kobiet i mężczyzn w rezultatach uzyskanych w grupie żeńskiej włączyła cechę *kokieteryjna* w czynnik cech stereotypowo męskich. W grupie męskiej cecha ta osiągnęła ładunki o podobnej wielkości w obu czynnikach. Możliwe więc, iż obecnie to kobiety stereotypowo oceniają mężczyzn jako bardziej kokieteryjnych, a obie płcie nie kojarzą już tej cechy jako typowo kobiecej.

Najwyższe ładunki w czynniku III osiągnęły określenia: *gderliwa* (-0,52) i *wiarygodna* (0,48). Czynnik ten powinny stanowić cechy płciowo neutralne, znalazła się w nim jednak cecha uznawana dotąd za stereotypowo kobiecą (Kuczyńska, 1992). Takie określenia, jak: *niezależna* (0,42; 0,37) i *arogancka* (0,44; -0,57) miały podobny ładunek w czynnikach II i III. Cechy: *odpowiedzialna* (0,43; 0,46) i *naiwna* (0,21; -0,27) uzyskały podobny ładunek w czynnikach I i III; cechy: *mająca dobrą kondycję fizyczną* (0,26; 0,31) oraz *z poczuciem humoru* (0,45; 0,38) osiągnęły zbliżone ładunki w czynnikach I i II, a cecha *otwarty na świat zdarzeń zewnętrznych* w podobnym stopniu łądowała wszystkie trzy czynniki (0,35; 0,49; 0,40).

Na podstawie analizy czynnikowej oraz rozwiązań przyjętych przez Konopkę i Frączka (2013) zdecydowano się na modyfikację skal kobiecości i męskości *Inwentarza do oceny płci psychologicznej*. W skład obu tych skal włączono jedynie te cechy, które oryginalnie zostały uznane przez Kuczyńską (1992) za kobiece lub męskie oraz w przeprowadzonej tu analizie specyficznie łądowały dany czynnik. W związku z tym w skali kobiecości znalazły się takie cechy, jak: *uczuciowa*, *czuła*, *wrażliwa na potrzeby innych*, *delikatna*, *zdolna do poświęceń*, *gospodarna*, *wrażliwa*, *troskliwa*, *dbająca o swój wygląd*, *mająca poczucie estetyki*, *łagodna* i *angażująca się w sprawy innych*. Do skali męskości włączono takie cechy, jak: *pewna siebie*, *mająca siłę przebiccia*, *łatwo podejmująca decyzje*, *rywalizująca*, *mająca zdolność przekonywania*, *samowystarczalna*, *sprytna*, *nastawiona na sukces*,

eksperymentująca w życiu seksualnym i dominująca. Współczynniki rzetelności dla α Cronbacha wyniosły odpowiednio 0,88 dla skali kobiecości i 0,82 dla skali męskości.

Na podstawie wartości median wyłoniono kryteria kwalifikacji osób badanych do podgrup cechujących się danym typem płci psychologicznej (tabela 4). Zastosowano tu procedurę klasyfikacji analogiczną do przyjętej przez Kuczyńską (1992).

Tabela 4. Określenie typu płci psychologicznej

Liczba punktów		Skala kobiecości	
		0–48	49–60
Skala męskości	0–33	Osoby nieokreślone seksualnie	Kobiece kobiety
	34–50	Męskie kobiety	Osoby androgyniczne

Źródło: Opracowanie własne.

„Koło” – Shalita kwestionariusz stylu spostrzegania

W celu pomiaru formalnych aspektów spostrzegania sytuacji stosowania przemocy zastosowano opracowaną przez Czapińskiego (1985) polską adaptację kwestionariusza *Perceptual Organization and Reduction Questionnaire* autorstwa B. Shalita. Narzędzie to ma na celu oszacowanie stopnia strukturalizacji sposobu spostrzegania wybranego obszaru rzeczywistości (tutaj: sytuacji użycia przemocy) oraz jakościową analizę treści spostrzeżeń odnoszących się do tego obszaru.

„Koło” ma formę pytania otwartego, które może podlegać dowolnym modyfikacjom, zależnie od potrzeb badawczych. W niniejszej pracy sformułowano je w następujący sposób: „Jakie czynniki Twoim zdaniem wpływają na użycie przemocy?”. W pierwszym etapie procedury badawczej zadaniem osoby badanej było wypisanie w obszarze specjalnego diagramu (tj. podzielonego na 12 segmentów koła) wszystkich czynników uznanych przez nią za ważne w kontekście tego pytania. Drugi etap procedury obejmował uszeregowanie (nadanie rang) wymienionych wcześniej czynników od najważniejszego do najmniej istotnego (dopuszczalne było nadanie tej samej rangi więcej niż jednemu czynnikowi). W końcu, w trzecim etapie, osoba badana proszona była o ocenę każdego z czynników w wymiarze wartościującym: czy i w jakim stopniu jest on pozytywny bądź negatywny. W tym celu zastosowana została skala 5-punktowa (od bardzo pozytywny [++], poprzez neutralny [0], do bardzo negatywny [--]).

„Kolo” pozwala na wyodrębnienie wskaźników pierwotnych i złożonych. Do grupy wskaźników pierwotnych należą:

- Zróznicowanie (Z) – nazywane też zakresem – liczba wymienionych czynników; wskaźnik pozwalający wyciągać wnioski dotyczące zdolności do analizy obszaru rzeczywistości, którego dotyczy badanie.
- Artykulacja (A) – liczba rang przypisanych czynnikom.
- Ładunek afektywny (Ł) – liczba przypisanych czynnikom plusów i minusów. Ponieważ osobna analiza ładunków, zależnie od ich kierunku afektywnego, daje większe możliwości interpretacji wyników (Pastwa-Wojciechowska, 2004), w badaniu tym posłużono się wyodrębnieniem ładunku dodatniego (Ł+) oraz ładunku ujemnego (Ł-).

Wskaźniki wtórne to:

- Indeks redukcji (R) – stopień ustrukturalizowania poznawczego i spójności reprezentacji danego obszaru rzeczywistości. Najwyższy stopień redukcji występuje, gdy osoba badana postrzega wszystkie wymienione czynniki jako równie ważne, najniższy stopień odzwierciedla natomiast sytuację, gdy liczba rang równa jest liczbie wymienionych czynników. Indeks redukcji obliczany jest według wzoru:

$$R = \frac{Z - (A - 1)}{Z}$$

- Indeks emocjonalności (E) – stopień nasycenia badanego obszaru rzeczywistości znaczeniem wartościującym. Wskaźnik ten odzwierciedla motywację badanego do angażowania się w działania w obrębie badanego obszaru rzeczywistości. Indeks ten wyraża się wzorem:

$$E = \frac{(\sum \text{Ł+}, \text{Ł-})}{Z}$$

- Indeks inklinacji wartościującej (I) – wskaźnik odzwierciedlający stopień odchylenia znaczenia wartościującego przyznawanego przez osobę badaną danemu obszarowi rzeczywistości w kierunku pozytywnym lub negatywnym, rozumiany też jako stopień zadowolenia płynącego z kontaktów z danym obszarem rzeczywistości. Indeks (I) obliczany jest według wzoru:

$$I = \sum \frac{l}{r}$$

gdzie: l = liczba znaków „+” lub „-”

r = ranga przypisana danemu znakowi.

Ankieta własna

W celu zgromadzenia informacji na temat danych socjodemograficznych, wiktymologicznych i penitencjarnych opracowano ankietę własną. Narzędzie składało się z 8 pytań zamkniętych, 10 pytań otwartych oraz tzw. metryczki. Pytania dotyczyły kwestii, takich jak wiek, stan cywilny, wykształcenie, doświadczenie macierzyństwa, miejsce zamieszkania i sytuacja zawodowa badanych przed osadzeniem w zakładzie karnym. W ankiecie zadano ponadto pytania dotyczące: doświadczania przemocy, zarówno w okresie dzieciństwa, jak i dorosłości, oraz charakteru relacji pomiędzy ewentualnym sprawcą przemocy a badaną, bycia świadkiem przemocy w okresie dzieciństwa wraz z określeniem relacji pomiędzy badaną a osobą doznającą przemocy i stosującą ją w tamtym czasie, czasu spędzonego w zakładzie karnym/areszcie śledczym oraz historii wcześniejszych pobytów w zakładach penitencjarnych, a także czynów, za popełnienie których badane zostały osadzone.

4.5. Metody statystycznej analizy danych

W pierwszej kolejności poddano analizie wyniki badanych zmiennych pod kątem statystyk opisowych, kształtu rozkładów oraz ich zgodności względem rozkładu normalnego. W tym celu, zależnie od liczebności grup, zastosowano test *W* Shapiro-Wilka lub Kołmogorowa-Smirnowa. Następnie sprawdzono założenie o jednorodności wariancji przy użyciu testu Levene'a.

Porównania międzygrupowe przeprowadzone zostały przy użyciu dobranych adekwatnie do spełniania kryteriów normalności rozkładu i jednorodności wariancji testów parametrycznych (test *t*) i nieparametrycznych (testy porządku rang dla różnic pomiędzy dwiema niezależnymi grupami [test *U* Manna-Whitneya] i więcej niż dwiema niezależnymi grupami [test Kruskala-Wallis]).

Do pomiaru współzmienności zmiennych zastosowano współczynnik korelacji liniowej *r* Pearsona, ze względu jednak na wrażliwość tego współczynnika na brak normalności w sytuacjach, gdy rozkład badanych zmiennych nie spełniał założeń rozkładu normalnego, obliczano współczynnik korelacji rangowej r_s Spearmana (Stanisz, 2006).

Ostatnią z przeprowadzonych analiz było opracowanie modeli empirycznych objaśniających mechanizm wpływu badanych zmiennych niezależnych na zmienne zależne. W tym celu zastosowano analizę równań strukturalnych.

Obliczenia w zakresie statystyk opisowych i różnic międzygrupowych zostały wykonane w pakietach statystycznych STATISTICA 12 i SPSS Statistic 24. Obliczenia w zakresie modelowania równań strukturalnych zostały wykonane przy użyciu programu SPSS AMOS 18.

5. Wyniki badań własnych oraz ich interpretacja

Rozdział ten złożony jest z czterech części. W pierwszej przedstawiono opis statystyczny badanych zmiennych z uwzględnieniem ich zróżnicowania w badanych podgrupach. W drugiej części zaprezentowano weryfikację hipotez dotyczących szczegółowych zależności pomiędzy zmiennymi zawartymi w modelu badawczym. W części trzeciej podjęto próbę określenia mechanizmów kształtujących wysokie nasilenie poszczególnych form gotowości do agresji u kobiet osadzonych za popełnienie przestępstw z użyciem przemocy. W części czwartej zaprezentowano zbiorcze podsumowanie wyników przedstawionych w tym rozdziale.

5.1. Opis statystyczny badanych zmiennych i porównanie grup

Badaniem objęto łącznie 173 kobiety przebywające w zakładach karnych lub areszcie śledczym. Podstawowa grupa badana (grupa A) liczyła 96 oskarżonych lub skazanych za popełnienie przestępstwa z użyciem przemocy, w grupie porównawczej (grupa B) znalazło się natomiast 77 kobiet skazanych za popełnienie przestępstwa nienoszącego znamion przemocy. Dobór do grupy badanej był celowy, główne kryterium stanowiło osadzenie w zakładzie karnym lub areszcie śledczym oraz informacja o charakterze popełnionego czynu przestępczego pochodząca z akt penitencjarnych.

W grupie A znalazły się przede wszystkim kobiety skazane za popełnienie czynów zabronionych zdefiniowanych w kodeksie karnym jako przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu (stanowiły one 46% przestępstw popełnianych w tej grupie – głównie art. 148 [zabójstwo – 41 osób] oraz art. 155 [nieumyślne spowodowanie śmierci], art. 156 i 157 [spowodowanie uszczerbku na zdrowiu], art. 158 [udział w bójce], art. 160 i 161 [narażenie człowieka na utratę życia lub zdrowia]); przestępstwa, które zawierają ustawowe znamiona przemocy (stanowiły 22% przestępstw popełnianych w tej grupie – głównie art. 280 [rozbój – 25 osób] oraz, w znacznie mniejszym stopniu, artykuły 191 [zmuszenie do określonego

zachowania], 224 [wymuszenie czynności urzędowych] i 282 [wymuszenie robót] i przestępstwa zawierające ustawowe znamiona fizycznego znęcania się (2% przestępstw – art. 207 kk [znęcanie się]). Ponadto, w związku z tym, iż niektóre badane karane były za naruszenie więcej niż jednego artykułu kodeksu karnego, w grupie tej znalazły się również skazane za popełnienie przestępstw przeciwko mieniu (stanowiły 14% grupy A), przeciwko działalności instytucji państwowych (6%), przeciwko wolności (4%) i innych (6%).

Z kolei w grupie B znalazły się przede wszystkim osadzone za popełnienie przestępstw przeciwko mieniu (79% wszystkich przestępstw w tej grupie – głównie artykuły 286 kk (oszustwo – 33 osoby) i 278 kk (kradzież – 18 osób)), przeciwko obrotowi gospodarczemu (4%), przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji (4%), przeciwko rodzinie i opiece (3%), skazane za posiadanie narkotyków (4%) oraz z tytułu popełnienia innych przestępstw (6%).

5.1.1. Charakterystyka osób badanych pod względem zmiennych socjodemograficznych

Średnia wieku osadzonych wynosiła 38,14 lat, najmłodsza z badanych miała 19, a najstarsza – 67 lat. Pomiędzy podgrupami A i B nie istnieją istotne statystycznie różnice pod względem wieku (w związku z brakiem normalności rozkładu w celu porównania pomiędzy sobą obu badanych podgrup zastosowano test *U* Manna-Whitneya, $U = 3668,5$; $p = 0,934$).

Dane socjodemograficzne, wiktymologiczne i penitencjarne są tu w większości zmiennymi jakościowymi, wyrażonymi w skali nominalnej bądź porządkowej. Procentowy rozkład przyjmowanych przez nie wartości został przedstawiony w tabelach 5 i 6.

Zdecydowana większość badanych ma wykształcenie niższe niż średnie (74,4%), przy czym badane z grupy A okazały się gorzej wykształcone od tych z grupy B. Analiza wyników testem rangowym *U* Manna-Whitneya wykazała, że różnice pomiędzy grupami są istotne statystycznie: $U = 2655,50$; $p = 0,001$ o małej¹ wielkości efektu ($r_{g\ Glassa} = -0,24$).

¹ Zgodnie z zaleceniem Kinga i Miniuma (2009) w pracy przyjęto interpretację zakresów wartości współczynnika $r_{g\ Glassa}$ analogiczną do r Pearsona; tj. <0,30 brak lub słaba korelacja; 0,30 – 0,50 umiarkowana korelacja; 0,50 – 0,70 silna korelacja; 0,70 – 1,00 bardzo silna korelacja (Bedyńska, Brzezicka, 2007).

Tabela 5. Charakterystyka osób badanych pod względem zmiennych socjodemograficznych

Zmienna	Grupa – razem (N = 173)		Grupa badana (A) (n = 96)		Grupa porównawcza (B) (n = 77)	
	n	% ^{a)}	n	% ^{a)}	n	% ^{a)}
Wykształcenie						
podstawowe	61	35,5	43	44,8	18	23,7
gimnazjalne	20	11,6	11	11,5	9	11,8
zawodowe	47	27,3	24	25,0	23	30,3
średnie	35	20,3	16	16,7	19	25,0
wyższe	9	5,2	2	2,1	7	9,2
Stan cywilny						
panna	66	38,6	42	44,2	24	31,6
związek nieformalny	13	7,6	8	8,4	5	6,6
mężatka	39	22,8	16	16,8	23	30,3
rozwódka	40	23,4	19	20,0	21	27,6
wdowa	13	7,6	10	10,5	3	3,9
macierzyństwo	130	77,4	68	73,1	62	82,7
Praca zawodowa						
pracująca	89	52,0	43	45,7	46	59,7
bezrobotna	68	39,8	40	42,6	28	36,4
rencistka	11	6,4	8	8,5	3	3,9
emerytka	3	1,8	3	3,2	–	–
Miejsce zamieszkania						
duże miasto	94	54,7	48	50,5	46	59,7
małe miasto	58	33,7	34	35,8	24	31,2
wieś	20	11,6	13	13,7	7	9,1

^{a)} Przedstawione dane opracowano bez wliczania braków danych.

Źródło: Opracowanie własne.

Większość osadzonych kobiet to osoby samotne (69,6%), pod tym względem pomiędzy grupami A i B nie ma istotnych różnic, $\chi^2 = 8,72$, $df = 4$, $p = 0,068$. Grupy nie różnią się też pod względem doświadczanego macierzyństwa ($\chi^2 = 2,16$, $df = 1$, $p = 0,141$). Test χ^2 Pearsona nie wykazał różnic pomiędzy obiema grupami także pod względem statusu zawodowego ($\chi^2 = 5,86$, $df = 3$, $p = 0,119$) oraz miejsca zamieszkania ($\chi^2 = 1,70$, $df = 2$, $p = 0,427$). Około połowa badanych przed osadzeniem w jednostce penitencjarnej była czynna zawodowo, w grupie A znalazło się jednak nieznacznie więcej osób bezrobotnych oraz przebywających na rencie lub emeryturze. Zdecydowana większość osadzonych pochodziła z dużych i małych miast.

5.1.2. Charakterystyka osób badanych pod względem zmiennych wiktymologicznych i penitencjarnych

Bezpośrednie doświadczanie przemocy w dzieciństwie i/lub bycie jej świadkiem, a także doznawanie jej w życiu dorosłym to czynniki istotnie różnicujące grupę kobiet osadzonych za popełnienie przestępstw z użyciem przemocy od pozostałych skazanych. Szczegółową charakterystykę grupy pod względem danych wiktymologicznych przedstawiono w tabeli 6.

Tabela 6. Charakterystyka osób badanych pod względem zmiennych wiktymologicznych

Zmienna	Grupa - razem (N = 173)		Grupa badana (A) (n = 96)		Grupa porównawcza (B) (n = 77)	
	n	% ^{a)}	n	% ^{a)}	n	% ^{a)}
Doświadczanie przemocy w dzieciństwie	43	25,4	35	38,0	8	10,4
Przemoc ze strony:						
rodzica	20	11,8	15	16,3	5	6,5
innego opiekuna	7	4,14	5	5,4	2	2,6
rodzeństwa	5	3,0	4	4,3	1	1,3
rówieśników	2	1,2	2	2,2	–	–
innej osoby	6	3,6	6	6,5	–	–
Bycie świadkiem przemocy w dzieciństwie	62	37,3	44	49,4	18	23,4
Doświadczanie przemocy w życiu dorosłym	71	42,3	54	58,1	17	22,7
Przemoc ze strony:						
partnera/męża	59	35,1	44	47,3	15	20
innego członka rodziny	5	3,0	4	4,3	1	1,3
innej osoby	5	3,0	4	4,3	1	1,3

^{a)} Przedstawione dane w przypadku każdej ze zmiennych opracowano bez wliczania braków danych.

Źródło: Opracowanie własne.

Co czwarta z osadzonych doświadczała w dzieciństwie przemocy, głównie ze strony któregoś z rodziców. Kobiety należące do grupy A doświadczyły jej istotnie częściej od tych z grupy B ($\chi^2 = 16,90$, $df = 1$, $p < 0,001$), współczynnik Φ Yule'a wskazał na przeciętną² siłę tej zależności ($\Phi = -0,32$). Badane z tej grupy

² W pracy przyjęto interpretację wartości wskaźnika Φ Yule'a za Kingiem i Miniumem (2009), tj. 0,10 = efekt mały; 0,30 = efekt przeciętny; 0,50 = efekt duży.

również częściej w dzieciństwie były świadkami stosowania przemocy wobec innych osób ($\chi^2 = 11,98$, $df = 1$, $p < 0,001$), siła tej zależności jest jednak niewielka ($\Phi = -0,27$). Osobami stosującymi przemoc w tych sytuacjach najczęściej byli ich opiekunowie płci męskiej (w 36,4% przypadków), poszkodowanymi natomiast były najczęściej matki badanych (w 36,4% przypadków), lecz aż 34,1% grupy osób będących w dzieciństwie świadkami przemocy odmówiło udzielenia informacji na temat tożsamości osób wtedy jej doznających. Niechęć do ujawnienia informacji na temat obserwowanej w przeszłości przemocy może być wynikiem dążenia do wyłączenia jej ze świadomości, tłumienia i unikania ponownego przeżywania przykrych wspomnień bądź też wciąż utrzymującej się lojalności wobec sprawcy przemocy domowej, często zabraniającego mówić dziecku o tym, co dzieje się w domu (zob. Herman, 2002; Kubacka-Jasiecka, 2004; Ney, 1992).

Wśród zmiennych wiktymologicznych największe różnice pomiędzy grupami A i B wystąpiły pod względem doświadczania przemocy w życiu dorosłym. Kobiety z grupy A doznawały jej zdecydowanie częściej ($\chi^2 = 21,32$, $df = 1$, $p < 0,001$), siła tej zależności jest przeciętna ($\Phi = 0,36$). Sprawcą aktów przemocy najczęściej byli ich życiowi partnerzy (tak było w 81,5% przypadków przemocy w grupie A i 88,3% w grupie B).

Uzyskane rezultaty odzwierciedlają omawiane w literaturze przedmiotu tendencje do powielania przez dzieci doznające w dzieciństwie przemocy podobnych zachowań w dorosłym życiu. Kobiety osadzone za popełnienie przestępstwa z użyciem przemocy same częściej doświadczały jej we wczesnych etapach życia lub też były jej świadkami, w życiu dorosłym natomiast często angażowały się w bliskie relacje z partnerami agresywnymi wobec nich. Taki wzorzec transgeneracyjnego przekazywania przemocy może wiązać się z modelowaniem zachowań agresywnych i brakiem dobrych wzorców radzenia sobie ze złością, jak również z wykształceniem się tendencji do naprzemiennej identyfikacji z ofiarą i sprawcą przemocy, co, poprzez utrzymywanie się stałego napięcia i wewnętrznego konfliktu, może prowadzić do odtwarzania traumatycznych relacji w życiu dorosłym (Habuz, 2011; Murdoch i in., 2010; Ney, 1992; Widera-Wysoczańska, 2010a).

Wcześniejsze konflikty z prawem (karane sędownie) występowały u 41,0% spośród osadzonych. Nie ma tu istotnych różnic międzygrupowych ($\chi^2 = 2,40$, $df = 1$, $p = 0,121$) – w grupie A osoby wcześniej karane liczyły 46,9%, w grupie B natomiast 35,1%. Pogłębiając te dane, należy wskazać, iż 32,9% wszystkich przebadanych kobiet stanowiły recydywistki penitencjarne – 37,0% grupy A oraz 33,3% grupy B. Średni czas spędzony w zakładzie karnym w grupie A wyniósł

38 miesięcy, a w grupie B – 15 miesięcy. Ze względu na brak normalności rozkładu zmiennej oraz niejednorodność wariancji w celu porównania obu grup zastosowano nieparametryczny test istotności różnic *U* Manna-Whitneya, który wykazał istotność różnicy ($U = 2034,50$; $p < 0,001$) na poziomie przeciętnej wielkości efektu ($r_{g\ Glassa} = 0,35$).

Zebrane w badaniu kwestionariuszowym wyniki dotyczące rozważanych w modelu zmiennych obejmujących przekonania, cechy afektywne, styl spostrzegania sytuacji użycia przemocy oraz gotowość do agresji przedstawiono w kolejnych podrozdziałach.

5.1.3. Przekonania na temat świata i ludzi

Zmienna „przekonania na temat świata i ludzi” wyrażona została za pomocą podskal wchodzących w skład *Skali założeń wobec świata* i *Kwestionariusza roszczeniowości*: życzliwość otaczającego świata, życzliwość ludzi, kontrola zdarzeń negatywnych, sprawiedliwość, przypadkowość, własna wartość, szczęście, kontrola własnego zachowania, roszczeniowość bierna, roszczeniowość aktywna i roszczeniowość odwetowa. Statystyki opisowe zmiennych dla obu grup przedstawiono w tabeli 7.

Tabela 7. Statystyki opisowe zmiennej przekonania na temat świata i ludzi w grupach A i B

Przekonania na temat świata i ludzi	Grupa badana (A)				Grupa porównawcza (B)			
	Min.	Max.	M	SD	Min.	Max.	M	SD
Życzliwość otaczającego świata	4	24	15,86	4,75	6	23	16,31	3,80
Życzliwość ludzi	6	22	14,66	3,16	6	21	14,97	2,83
Kontrola zdarzeń negatywnych	4	24	16,13	4,46	7	24	17,08	3,62
Sprawiedliwość	4	23	14,43	4,45	7	24	15,77	3,78
Przypadkowość	5	24	12,92	4,26	4	21	12,32	3,64
Własna wartość	4	24	14,81	3,98	7	24	16,65	3,95
Szczęście	4	24	12,48	4,43	6	22	14,82	3,81
Kontrola własnego zachowania	5	24	15,68	3,63	6	23	16,99	3,00
Roszczeniowość bierna	1,25	6,00	4,39	1,18	1,33	6	4,36	1,32
Roszczeniowość aktywna	1,17	6,00	4,14	0,98	1,42	5,67	4,00	1,02
Roszczeniowość odwetowa	1,42	5,25	3,21	0,85	1,17	4,83	3,03	0,83

Źródło: Opracowanie własne.

W celu porównania obu grup pod względem intensywności poszczególnych przekonań na temat świata i ludzi zastosowano test t dla prób niezależnych, a w przypadku skal niespełniających założeń stosowania testów parametrycznych użyto testu U Manna-Whitneya. Istotność różnic pomiędzy badanymi grupami przedstawiono w tabeli 8. Test t wskazał, iż grupy A i B różnią się między sobą pod względem przekonań dotyczących sprawiedliwości, własnej wartości, szczęścia oraz kontroli własnego zachowania. Zarówno wiara w sprawiedliwość, własną wartość, jak i kontrola własnego zachowania przyjmują istotnie niższe wartości w grupie A, wielkość tych efektów we wszystkich trzech przypadkach jest jednak mała. Osadzone z grupy A wykazują także słabsze przekonanie o własnym szczęściu, siła tego efektu jest przeciętna. Pod względem roszczeniowości nie ma istotnych różnic pomiędzy badanymi grupami.

Tabela 8. Porównanie grup A i B ze względu na przekonania na temat świata i ludzi

Przekonania na temat świata i ludzi	F	t	p	df	D_{Cohena}
Życzliwość otaczającego świata ^{a)}	1,90	3515,5 ^{b)}	0,581	–	–
Życzliwość ludzi	0,45	–0,66	0,509	171	–
Kontrola zdarzeń negatywnych	3,31	–1,52	0,131	171	–
Sprawiedliwość	3,51	–2,11	0,036	171	0,32
Przypadkowość ^{a)}	1,50	3373,0 ^{b)}	0,323	–	–
Własna wartość	0,07	–3,03	0,003	171	0,46
Szczęście	1,24	–3,68	0,0003	171	0,57
Kontrola własnego zachowania	2,32	–2,54	0,012	171	0,39
Roszczeniowość bierna ^{a)}	2,99	3517,0 ^{b)}	0,687	–	–
Roszczeniowość aktywna	0,62	0,88	0,378	170	–
Roszczeniowość odwetowa	0,12	1,39	0,168	170	–

^{a)} Ze względu na brak normalności rozkładu zmiennej zastosowano tu test rangowy U Manna-Whitneya.

^{b)} Przedstawiono wartość statystyki testu U Manna-Whitneya.

Adnotacja. Test Levene'a wskazał na jednorodność wariancji we wszystkich zmiennych przedstawionych w tabeli.

Źródło: Opracowanie własne.

5.1.4. Przekonania na swój temat

Zmienna „przekonania na swój temat” została wyrażona poprzez samoocenę mierzoną skalą Rosenberga oraz skale psychicznej kobiecości i męskości zawarte

w *Inwentarzu płci psychologicznej*. Charakterystyki opisowe zmiennych w obu grupach przedstawiono w tabeli 9.

Tabela 9. Statystyki opisowe zmiennej przekonania na swój temat w obu grupach

Przekonania na swój temat	Grupa badana (A)					Grupa porównawcza (B)				
	Min.	Max.	SD	M	M _u ^{a)}	Min.	Max.	SD	M	M _u ^{a)}
Samooceńca (SES)	15	40	4,09	26,19	–	18	39	4,46	28,05	–
Kobiecość (IPP)	12	60	8,32	46,49	3,87 ^{a)}	13	60	8,91	49,14	4,09 ^{a)}
Męskość (IPP)	13	49	7,72	32,28	3,23 ^{a)}	13	50	7,91	32,40	3,24 ^{a)}

^{a)} ze względu na nierówną ilość cech zaliczonych do skal kobiecości i męskości obliczono również średnie grup dla wskaźników wyliczonych poprzez uśrednienie pytań w celu porównania uzyskanych rezultatów pomiędzy sobą (zaleconą przez autorkę inwentarza IPP metodą obliczania wskaźników jest sumowanie pytań [Kuczyńska, 1992]).

Źródło: Opracowanie własne.

Badane grupy istotnie różnią się pod względem samooceny. Kobiety osadzone za popełnienie przestępstw z użyciem przemocy charakteryzują się niższą samooceną od pozostałych więźniarek – jak pokazuje wskaźnik D_{Cohena} , siła tego efektu jest niewielka.

W obu grupach średnie wyniki psychicznej kobiecości przeważają nad męskością, przy czym w grupie A różnica pomiędzy średnim nasileniem tych wymiarów jest nieco mniejsza. Porównując nasilenie psychicznej kobiecości i męskości w obu grupach, można zauważyć, iż kobiety osadzone za popełnienie przestępstw z użyciem przemocy charakteryzowały się istotnie niższym nasileniem psychicznej kobiecości od skazanych z grupy porównawczej, siła tego efektu jest jednak niewielka. Szczegółowe wyniki porównania obu grup pod względem przekonań na swój temat przedstawiono w tabeli 10.

W celu pogłębienia wiedzy na temat zróżnicowania osadzonych pod względem płci psychologicznej dokonano podziału badanych na podstawie kryteriów przedstawionych w tabeli 4 (zob. podrozdział 4.4). W całej badanej grupie znalazło się 56 kobiet nieokreślonych seksualnie (32,37%), 34 o kobiecej płci psychologicznej (19,65%), 31 o męskiej płci psychologicznej (17,92%) oraz 48 osób androgynicznych (27,75%). Rozkład typów płci psychologicznej w grupie A i B przedstawiono w tabeli 11.

Tabela 10. Porównanie grup A i B ze względu na przekonania na swój własny temat

Przekonania	<i>F</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>df</i>	<i>D_{Cohena}</i>
Samooceńca (SES)	1,43	-2,80	0,006	164	0,43
Kobiecość (IPP) ^{a)}	0,50	2714,00 ^{b)}	0,009	-	-0,20 ^{c)}
Męskość (IPP)	0,11	-0,10	0,922	167	-

^{a)} Ze względu na znaczne zaburzenie normalności rozkładu zmiennej w badanych grupach zastosowano tu test rangowy *U* Manna-Whitneya.

^{b)} Przedstawiono wartość statystyki testu *U* Manna-Whitneya.

^{c)} Przedstawiono wartość współczynnika r_g^{Glassa} .

Adnotacja. Test Levene'a wskazał na jednorodność wariancji we wszystkich przedstawionych w tabeli zmiennych.

Źródło: Opracowanie własne.

Tabela 11. Liczebność poszczególnych typów płci psychologicznej w grupie A i B

Płeć psychologiczna	Grupa badana (A)		Grupa porównawcza (B)	
	liczba	%	liczba	%
Osoby nieokreślone seksualnie	34	36,96	22	28,57
Kobieca płeć psychologiczna	16	17,39	18	23,38
Męska płeć psychologiczna	21	22,83	10	12,99
Osoby androgyniczne	21	22,83	27	35,06

Źródło: Opracowanie własne.

W grupie A znalazło się nieznacznie więcej osób nieokreślonych seksualnie i o męskiej płci psychologicznej oraz nieznacznie mniej osób androgynicznych i o kobiecej płci psychologicznej, różnice te nie osiągają jednak poziomu istotności statystycznej ($\chi^2 = 6,06$, $df = 3$, $p = 0,109$).

5.1.5. Przekonania na temat przeszłości, teraźniejszości i przyszłości

Przekonania na temat czasookresów wyrażone zostały poprzez skalę *Kwestionariusza postrzegania czasu Zimbardo*. Charakterystyki opisowe uzyskanych wyników w obu grupach przedstawiono w tabeli 12.

Tabela 12. Statystyki opisowe zmiennej przekonania na temat czasookresów w grupach A i B

Perspektywa postrzegania czasu	Grupa badana (A)				Grupa porównawcza (B)			
	Min.	Max.	M	SD	Min.	Max.	M	SD
Przeszłościowo-negatywna	1,90	5,00	3,81	0,71	2,00	5,00	3,51	0,72
Przeszłościowo-pozytywna	1,44	5,00	3,30	0,67	1,00	5,00	3,64	0,70
Teraźniejsza hedonistyczna	2,20	4,87	3,55	0,69	1,93	5,00	3,42	0,64
Teraźniejsza fatalistyczna	1,56	5,00	3,23	0,82	1,44	5,00	2,98	0,79
Przyszła	1,77	4,46	3,39	0,51	2,23	5,00	3,56	0,64

Źródło: Opracowanie własne.

W grupie A dominującymi orientacjami temporalnymi były perspektywa przeszłościowo-negatywna oraz teraźniejsza hedonistyczna. W grupie B natomiast dominowały perspektywy przeszłościowo-pozytywna i przyszła. Zgodnie z koncepcją Zimbardo i Boyda (2013) układ dominujących w grupie A orientacji temporalnych można uznać za mniej adaptacyjny. Wyższe nasilenie przeszłościowo-negatywnej oraz teraźniejszej hedonistycznej perspektywy postrzegania czasu wiąże się według tych autorów z większą tendencją do agresji, mniejszą stabilnością emocjonalną oraz niższą kontrolą impulsów. Dominacja tych orientacji u badanych z grupy A przypuszczalnie może być efektem ich wczesnych doświadczeń, które, jak wspomniano powyżej, często wiązały się z doznawaniem bądź byciem świadkiem przemocy. Badania prowadzone w nurcie teorii historii życia pokazują, iż wczesna ekspozycja na przemoc, a także zaniedbania oraz wiążące się z nimi poczucie zagrożenia kształtują przyjmowanie tzw. szybkiej strategii życiowej, która objawia się koncentracją na teraźniejszości, tendencją do podejmowania ryzyka i brakiem umiejętności odraczania gratyfikacji, co często prowadzi do zachowań agresywnych (Brumbach, Figueredo, Ellis, 2009; Kwiek, Florek, Piotrowski, 2016).

Porównanie obu grup ze względu na orientacje temporalne pokazało, iż kobiety osadzone za popełnienie przestępstw z użyciem przemocy bardziej negatywnie postrzegają swoją przeszłość i mniej koncentrują się na pozytywnych wspomnieniach, a patrząc na teraźniejszość, wykazują większą skłonność do poczucia bezradności i braku wpływu na swój los (uzyskane rezultaty charakteryzują się małą wielkością efektu). Ponieważ orientacje temporalne stanowią raczej stałą dyspozycję osobowości, uzyskane różnice mogą odzwierciedlać jeden z mechanizmów przyczyniających się do agresywnego zachowania badanych z grupy A. Jak wskazują Niewiadomska i Chwaszcz (2010) oraz Gulla, Tucholska

i Wysocka-Pleczyk (2015), retrospektywna ocena swoich osiągnięć istotnie wpływa na postrzeganie własnej skuteczności. U osób negatywnie postrzegających bieżącą sytuację i swoje możliwości radzenia sobie z nią narastają niepokój, napięcie i frustracja, które również zwiększają ryzyko reakcji agresywnych. Szczegółowe dane przedstawiono w tabeli 13.

Tabela 13. Porównanie grup A i B ze względu na przekonania na temat czasookresów

Perspektywy postrzegania czasu	<i>F</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>df</i>	<i>D_{Cohena}</i>
Przeszłościowo-negatywna	0,01	2,65	0,009	159	0,42
Przeszłościowo-pozytywna ^{a)}	0,06	2257,5 ^{b)}	0,001	–	–0,26 ^{c)}
Teraźniejsza hedonistyczna	0,74	1,23	0,220	159	–
Teraźniejsza fatalistyczna	0,29	2,03	0,045	159	0,32
Przyszła	3,77	–1,79	0,076	159	–

^{a)} Ze względu na brak normalności rozkładu zmiennej w grupie B zastosowano test rangowy *U* Manna-Whitneya.

^{b)} Przedstawiono wartość statystyki testu *U* Manna-Whitneya.

^{c)} Przedstawiono wartość współczynnika r_{Glassa} .

Adnotacja. Test Levene'a wskazał na jednorodność wariancji we wszystkich przedstawionych w tabeli zmiennych.

Źródło: Opracowanie własne.

5.1.6. Cechy afektywne

Zmienna „cechy afektywne” wyrażona została poprzez mierzone skalą SUPIN wymiary pozytywnej (PU) i negatywnej (NU) uczuciowości. Uzyskane wyniki pokazują, iż w obu badanych grupach zazwyczaj odczuwana uczuciowość pozytywna średnio przewyższała uczuciowość negatywną. Statystyki opisowe tej zmiennej przedstawiono w tabeli 14.

Tabela 14. Statystyki opisowe cech afektywnych w obu grupach

Cechy afektywne	Grupa badana (A)				Grupa porównawcza (B)			
	Min.	Max.	<i>SD</i>	M	Min.	Max.	<i>SD</i>	M
Pozytywna uczuciowość	15	50	7,39	32,30	18	44	6,11	31,60
Negatywna uczuciowość	13	50	8,36	27,61	10	45	7,44	23,69

Źródło: Opracowanie własne.

Badane grupy porównano pod względem nasilenia cech afektywnych. Istotne różnice wystąpiły jedynie pod względem emocjonalności negatywnej. Kobiety z grupy A miały większą tendencję do odczuwania negatywnej afektywności, siła efektu tej różnicy jest jednak niewielka ($r_{g\text{ Glassa}} = 0,23$). Szczegółowe dane przedstawiono w tabeli 15.

Tabela 15. Porównanie grup A i B ze względu na cechy afektywne

Cechy afektywne	<i>F</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>df</i>	Wielkość efektu
Uczucia pozytywne	1,81	0,66	0,51	164	–
Uczucia negatywne ^{a)}	1,65	2514 ^{b)}	0,003	–	0,23 ^{c)}

^{a)} Ze względu na brak normalności rozkładu zmiennej w grupie B zastosowano tu test rangowy *U* Manna-Whitneya.

^{b)} Przedstawiono wartość statystyki testu *U* Manna-Whitneya.

^{c)} Przedstawiono wartość współczynnika $r_{g\text{ Glassa}}$.

Adnotacja. Test Levene'a wskazał na jednorodność wariancji obu zmiennych.

Źródło: Opracowanie własne.

Wyższe nasilenie negatywnej emocjonalności u badanych z grupy A może być powiązane z częstszym doświadczaniem przez nie przemocy w dzieciństwie, a tym samym – z większą ekspozycją na chroniczny stres w przeszłości. Emocjonalność w rozumieniu Watsona (2000) jest charakterystyką względnie stałą, o silnym podłożu temperamentalnym. Jak wskazują m.in. McEwen (2012) i Del Giudice (2014), wczesne doświadczanie silnego stresu przyczynia się do neurobiologicznych reakcji mających na celu zwiększenie adaptacji jednostki do niesprzyjającego środowiska, ich długotrwałe utrzymywanie się może jednak kształtować utrwaloną tendencję do czujności, podwyższonego poziomu lęku oraz impulsywnego reagowania złością, co znajduje odzwierciedlenie w wysokim nasileniu emocjonalności negatywnej. Uzyskane tu wyniki są również zgodne z doniesieniami Murdoch i in. (2010; 2012), którzy także wykazali, iż kobiety osadzone za popełnienie przestępstw z użyciem przemocy przejawiają tendencję do przeżywania utrwalonych negatywnych stanów afektywnych.

5.1.7. Styl spostrzegania sytuacji użycia przemocy

Statystyki opisowe dla wskaźników przedstawiających styl spostrzegania sytuacji użycia przemocy przedstawiono w tabeli 16.

Tabela 16. Statystyki opisowe zmiennej „styl spostrzegania sytuacji użycia przemocy” w grupach A i B

Wskaźniki stylu spostrzegania	Grupa badana (A)				Grupa porównawcza (B)			
	Min.	Max.	M	SD	Min.	Max.	M	SD
Zróżnicowanie (Z)	1	12	5,41	2,98	1	12	5,32	2,49
Artykulacja (A)	1	12	4,41	3,04	1	12	3,97	2,72
Dodatni ładunek afektywny (Ł+)	0	10	0,71	1,94	0	6	0,53	1,42
Ujemny ładunek afektywny (Ł-)	0	20	4,94	4,46	0	17	4,49	4,32
Indeks redukcji (R)	0,08	1	0,43	0,31	0,08	1	0,48	0,33
Indeks emocjonalności (E)	0	2	1,01	0,63	0	2	0,98	0,74
Indeks inklinacji wartościującej (I)	-10	6,17	-2,18	2,66	-13	5	-2,24	2,83

Źródło: Opracowanie własne.

W obu grupach znacznie dominował negatywny ładunek afektywny w spostrzeganiu sytuacji stosowania przemocy. Koncentrowanie się na negatywnych aspektach tego typu działań może wiązać się z mniejszym poczuciem kontroli w tych sytuacjach i przypisywaniu odpowiedzialności za nie czynnikom zewnętrznym (Pastwa-Wojciechowska, 2004). Również średni indeks inklinacji wartościującej odzwierciedla bardziej negatywne znaczenie wartościujące przypisywane czynnikom wpływającym na stosowanie przemocy przez badane z grup A i B.

Pod względem indeksu emocjonalności w obu grupach nastąpiło znaczne zróżnicowanie wyników i pojawiły się szczególnie duże liczebności wartości skrajnych. Indeks ten pokazuje, na jakim aspekcie badanej rzeczywistości skupiają się osoby badane i czy dominuje u nich aspekt poznawczy czy też afektywny. Z założeń autora tego narzędzia wynika, iż osoby o wyższym wskaźniku emocjonalności wykazują silniejsze zaangażowanie i motywację do zmiany sytuacji objętej badaniem (Czapiński, 1985). Zwłaszcza w grupie B widoczne jest skrajne zróżnicowanie wyników pod tym względem.

Porównanie obu grup w obszarze wskaźników stylu spostrzegania sytuacji użycia przemocy nie wykazało istotnych różnic. Szczegółowe wyniki testu istotności różnic przedstawiono w tabeli 17.

Tabela 17. Porównanie grup A i B ze względu na styl spostrzegania sytuacji użycia przemocy

Wskaźniki stylu spostrzegania	<i>F</i>	<i>U</i>	<i>p</i>
Zróznicowanie (Z)	2,19	2572,5	0,754
Artykulacja (A)	0,65	2459,0	0,446
Dodatni ładunek afektywny (Ł+)	1,58	2630,0	0,899
Ujemny ładunek afektywny (Ł-)	0,02	2544,5	0,579
Indeks redukcji (R)	1,87	2416,5	0,354
Indeks emocjonalności (E)	4,52	2639,5	0,962
Indeks inklinacji wartościującej (I)	0,43	2724,0	0,983

Adnotacja. Test Levene'a wskazał na jednorodność wariancji większości zmiennych (poza indeksem emocjonalności) w obu grupach, ze względu jednak na brak normalności rozkładów porównania grup dokonano przy użyciu nieparametrycznego testu rangowego *U* Manna-Whitneya.

Źródło: Opracowanie własne.

5.1.8. Gotowość do agresji

Gotowość do agresji wyrażona została poprzez trzy odrębne, acz skorelowane ze sobą podskale inwentarza IGAI: emotogenno-impulsywną, nawykowo-poznawczą i osobowościowo-immanentną gotowość do agresji. Charakterystykę rozkładu grup A i B pod względem tych trzech zmiennych przedstawiono w tabeli 18.

Tabela 18. Statystyki opisowe form gotowości do agresji w obu grupach

Gotowość do agresji	Grupa badana (A)				Grupa porównawcza (B)			
	Min.	Max.	<i>M</i>	<i>SD</i>	Min.	Max.	<i>M</i>	<i>SD</i>
Emotogenno-impulsywna (GEI)	0	10	4,96	2,84	0	10	3,33	2,71
Nawykowo-poznawcza (GNP)	0	10	3,19	2,83	0	7	1,88	1,90
Osobowościowo-immanentna (GOI)	0	10	1,71	1,71	0	7	0,66	1,19

Źródło: Opracowanie własne.

Wśród osadzonych kobiet najbardziej nasiloną formą gotowości do agresji była gotowość emotogenno-impulsywna, średnia dla całej grupy wyniosła 4,21 punktów. Wartość średnia gotowości nawykowo-poznawczej wyniosła 2,60 punktów, a zatem najmniej nasiloną formą gotowości do agresji była gotowość osobowościowo-immanentna mająca średnią 1,24 punktów. Dane dotyczące porównania pomiędzy grupami A i B zostaną przedstawione w podrozdziale 5.2.1.

5.2. Analiza szczegółowych zależności pomiędzy zmiennymi

W tej części książki w pierwszej kolejności przedstawione zostanie porównanie pomiędzy grupą A i B pod względem nasilenia poszczególnych form gotowości do agresji. Ponieważ bezpośrednim celem przedstawionych badań jest pogłębienie wiedzy na temat związków pomiędzy przekonaniami a gotowością do agresji wśród kobiet osadzonych za popełnienie przestępstwa z użyciem przemocy, analizy przedstawione w dalszej części prowadzono już tylko w obrębie podstawowej grupy badanej (grupa A). Analizy te obejmują kolejno: badanie zależności występujących wewnątrz sieci poznawczej w obszarze relacji pomiędzy poszczególnymi grupami przekonań badanych (tj. pomiędzy przekonaniami na temat świata i ludzi, na swój własny temat oraz przekonaniami na temat przyszłości, teraźniejszości i przeszłości), następnie badanie zależności pomiędzy przekonaniami a cechami afektywnymi, w dalszej kolejności zależności pomiędzy stylem spostrzegania sytuacji użycia przemocy a gotowością do agresji i w końcu relacje pomiędzy przekonaniami a emotogenno-impulsywną, nawykowo-poznawczą i osobowościowo-immanentną gotowością do agresji.

5.2.1. Porównanie grup osadzonych zależnie od charakteru popełnionego czynu pod względem nasilenia gotowości do agresji

W celu weryfikacji hipotezy o wyższym nasileniu gotowości do agresji w grupie A (hipoteza H1) zastosowano nieparametryczny test porządku rang dla różnic pomiędzy dwiema niezależnymi grupami. Następnie określono wielkość uzyskanego efektu za pomocą rangowego współczynnika korelacji dwuseryjnej Glassa (King, Minium, 2009).

Dane dotyczące porównania pomiędzy grupami A i B zawiera tabela 19. Na poziomie istotnym statystycznie ($p < 0,001$) grupy te różnią się pod względem wszystkich form gotowości do agresji – osadzone skazane za popełnienie przestępstwa z użyciem przemocy (grupa A) charakteryzują się wyższym nasileniem emotogenno-impulsywnej, nawykowo-poznawczej i osobowościowo-immanentnej gotowości do agresji. Uzyskane wyniki pozwalają na potwierdzenie postawionej hipotezy H1. Jak wskazuje współczynnik r_g Glassa, zaistniałe różnice międzygrupowe cechują się niską wielkością efektu.

Tabela 19. Porównanie grup A i B pod względem poszczególnych form gotowości do agresji

Gotowość do agresji	<i>F</i>	<i>U</i>	<i>Z</i>	<i>p</i>	r_g <i>Glassa</i>
Emotogenno-impulsywna (GEI)	0,24	2445,0	3,66	0,0003	0,28
Nawykowo-poznawcza (GNP)	13,80	2635,5	3,09	0,0020	0,24
Osobowościowo-immanentna (GOI)	19,95	2482,5	3,76	0,0002	0,29

Adnotacja. Ze względu na brak normalności rozkładów oraz niejednorodność wariancji zmiennych GNP i GOI w obu grupach zastosowano nieparametryczny test rangowy *U* Manna-Whitneya.

Źródło: Opracowanie własne.

Wyższe nasilenie gotowości do agresji we wszystkich jej formach w grupie A dodatkowo potwierdza zasadność przyjętego w tej pracy ograniczenia dalszych analiz do wyników uzyskanych tylko w obrębie grupy osadzonych za popełnienie przestępstwa z użyciem przemocy.

5.2.2. Struktura sieci poznawczej – wzajemne relacje pomiędzy przekonaniami osadzonych kobiet

W tej części monografii poszukiwano odpowiedzi na pytanie (PB2): *Czy istnieją i jak się przedstawiają związki pomiędzy przekonaniami badanych osadzonych za popełnienie przestępstw z użyciem przemocy?*

W pierwszej kolejności poddano weryfikacji hipotezy dotyczące relacji pomiędzy przekonaniami na temat świata i ludzi a przekonaniami na swój temat, następnie pomiędzy przekonaniami na swój temat a orientacjami temporalnymi i wreszcie pomiędzy przekonaniami na temat świata i ludzi a perspektywami postrzegania czasu. W tym celu zastosowano analizę współczynników korelacji *r* Pearsona oraz, w przypadku zmiennych, których rozkład nie spełniał założenia o normalności, współczynnik korelacji porządku rang r_s Spearmana.

5.2.2.1. Relacja pomiędzy przekonaniami na temat świata i ludzi a przekonaniami na swój temat

Przeprowadzone obliczenia wykazują obecność istotnych zależności pomiędzy wybranymi założeniami wobec świata a samooceną oraz wymiarami psychicznej kobiecości i męskości. Szczegółowe dane dotyczące współczynników korelacji pomiędzy tymi zmiennymi zamieszczono w tabeli 20.

Tabela 20. Korelacje pomiędzy założeniami wobec świata, roszczeniowością a samooceną i płcią psychiczną

Przekonania na temat świata i ludzi	Samoocena	Kobiecość ^{a)}	Męskość
Życzliwość otaczającego świata ^{a)}	0,30**	0,13	-0,09
Życzliwość ludzi	0,35**	-0,14	0,03
Kontrola zdarzeń negatywnych	0,00	0,24*	0,12
Sprawiedliwość	0,03	0,27**	0,11
Przypadkowość ^{a)}	0,06	-0,16	-0,01
Własna wartość	0,42***	-0,05	0,10
Szczęście	0,30**	0,15	0,30**
Kontrola własnego zachowania	0,02	0,16	0,06
Roszczeniowość bierna ^{a)}	0,05	0,19	-0,08
Roszczeniowość aktywna	0,18	0,20	0,14
Roszczeniowość odwetowa	0,01	-0,07	0,24*

^{a)} ze względu na brak normalności rozkładu zmiennej zastosowano współczynnik korelacji r_s Spearmana.

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

Adnotacja. W tabeli przedstawiono współczynnik korelacji liniowej r Pearsona.

Źródło: Opracowanie własne.

Przedstawione wyniki pokazują, iż wraz ze wzrostem samooceny osadzonych wzrasta siła ich przekonania o życzliwości otaczającego świata, życzliwości ludzi oraz szczęściu i własnej wartości. Zależności te mają umiarkowaną siłę. Uzyskane rezultaty w dużym stopniu replikują przedstawione przez Kalera i in. (2008) współczynniki korelacji *Skali założeń wobec świata ze Skalą SES* Rosenberga, jednak autorzy ci w badaniu prowadzonym wśród studentów, którzy doświadczyli trudnych wydarzeń życiowych, wykazali związek samooceny również ze skalą kontroli własnego zachowania, co nie znalazło potwierdzenia w badanej tu grupie. Możliwe, iż wśród osadzonych za popełnienie przestępstw z użyciem przemocy relacja ta nie występuje ze względu na przestępcze doświadczenia badanych. Zmienna kontrola własnego zachowania wiąże się z pozytywną oceną własnego postępowania i postrzeganiem go jako słusznego i ostrożnego (Janoff-Bulman, 1989). Możliwe więc, iż świadomość dokonanych czynów sprawia, że samoocena w tej grupie nie wykazuje związku z przekonaniem o słuszności swojego postępowania. Taką interpretację wspie-

rają również doniesienia Janoff-Bulman (1989), która wskazuje, iż po doświadczeniu traumatycznym obwinianie siebie jedynie w obrębie behawioralnym jest w pełni adaptacyjne, gdyż pozwala na przyjęcie założenia o możliwości modyfikacji swoich przyszłych działań i – tym samym – zachowanie pozytywnego obrazu siebie oraz wiary w sprawiedliwość świata. Rozdzielenie ogólnej samooceny od moralnej oceny swojego postępowania u sprawczyń może więc stanowić adaptacyjny mechanizm radzenia sobie ze świadomością popełnionych przestępstw.

W odniesieniu do wymiarów płci psychologicznej zaobserwowano, iż wraz ze zwiększeniem spontanicznej gotowości do posługiwania się w odniesieniu do siebie i świata wymiarem kobiecości wzrasta przekonanie o możliwości kontroli zdarzeń negatywnych oraz sprawiedliwości, zależności te są jednak słabe. Psychologiczna kobiecość zawiera w sobie koncentrację na relacjach międzyludzkich, empatię i zdolność do poświęceń, możliwe więc, iż postrzeganie siebie przez jej pryzmat sprzyja percepcji świata jako miejsca sprawiedliwego, w którym możliwe jest przeciwdziałanie złym wydarzeniom. Wraz z większym nasileniem psychologicznej męskości wzrastało natomiast przekonanie o własnym szczęściu – zależność ta ma umiarkowaną siłę. Jak wykazali Gierowski i in. (2008), to właśnie psychologiczna męskość związana jest z poczuciem własnej zaradności i ogólnym poczuciem koherencji u nieletnich dziewcząt i chłopców. Przypisywanie sobie przez osadzone kobiety typowo męskich cech (m.in. *mająca siłę przebicia, samowystarczalna, sprytna* czy *nastawiona na sukces*) może więc przyczyniać się do postrzegania siebie jako osoby doświadczającej w życiu szczęścia, m.in. ze względu na ich bardziej proaktywny, sprzyjający podejmowaniu działań charakter. Postrzeganie siebie poprzez pryzmat męskości może prowadzić do wystąpienia efektu samospełniającego się proroctwa i tym samym zwiększać szanse na odniesienie sukcesu. Pozostałe zależności pomiędzy założeniami wobec świata a samooceną oraz wymiarami psychologicznej męskości i kobiecości nie osiągają progu istotności statystycznej.

W przypadku roszczeniowości jedyną istotną zależnością okazał się wprost proporcjonalny związek o słabej sile pomiędzy psychiczną męskością a roszczeniowością odwetową, który potwierdza założenie przedstawione w hipotezie H2d. Jak wskazują Żemojtel-Piotrowska i Piotrowski (2011), ta forma roszczeniowości w największym stopniu uwarunkowana jest osobowościowo, wiąże się z odczuwaniem złości, skłonnością do odwetu i koncentracją na doznanych krzywdach.

Wykazana korelacja może oznaczać, iż postrzeganie siebie jako bardziej męskich, dominujących i rywalizujących w sytuacjach doznawania krzywdy dodaje kobietom odwagi do podejmowania działań w kierunku wzięcia za nie rewanzu. Takie rozumienie tej zależności znajduje częściowo potwierdzenie w wynikach badań Mandal (2004), która wykazała, iż kobiety charakteryzujące się wyższym nasileniem męskiej tożsamości będące w związkach małżeńskich z uzależnionymi od alkoholu mężczyznami częściej odczuwały w relacji z nimi złość, przejawiały zachowania agresywne i częściej wszczywały kłótnie w związku z upijaniem się mężów.

W niniejszym badaniu zakładano również istnienie ujemnego związku pomiędzy wiążącą się z koncentracją na relacjach międzyludzkich skalą psychicznej kobiecości a roszczeniowością odwetową (H2e). Hipoteza ta nie znalazła jednak empirycznego potwierdzenia. W przeprowadzonym badaniu uzyskano jedynie nieznaczną korelację, która nie jest istotna statystycznie.

Przedstawione wyniki w pewnym stopniu potwierdzają postawione hipotezy o związku aktywnej roszczeniowości z wyższą samooceną (H2a) i wyższą psychologiczną męskością (H2c), gdyż uzyskane korelacje wykazują zakładany kierunek, kolejno: $r = 0,18$; $r = 0,14$, nie przekraczają jednak progu istotności statystycznej. Potwierdzenia nie znalazła natomiast hipoteza o związku biernej roszczeniowości z niższą samooceną (H2b), uzyskany rezultat wskazuje na brak zależności pomiędzy tymi zmiennymi. Piotrowski i Żemojtel-Piotrowska (2009) wykazują, iż wzrost wiary w obligacje wiąże się ze spadkiem dobrostanu i samooceny. Jak podkreśla Żukowska (2016), samo przebywanie w zakładzie karnym, w którym jednostka musi podporządkować się narzuconym przez państwo regułom, w pełni uzależniona jest od funkcjonowania systemu penitencjarnego i podlega pełnej opiece ze strony instytucji, może wpływać na utrwalenie postawy bierności i pasywności, a w efekcie – zwiększenie biernej roszczeniowości (jak wykazano w rozdziale 5.1.3 to właśnie bierna roszczeniowość jest dominująca w obu grupach osadzonych kobiet). Możliwe więc, iż w przypadku osób osadzonych w zakładach karnych wiara w obligację instytucji wobec jednostki wiąże się z adaptacją do sytuacji i nie ma związku z obniżeniem samooceny i dobrostanu, jak to jest w przypadku populacji ogólnej.

W celu pogłębienia wiedzy na temat relacji samej płci psychologicznej z omawianymi założeniami wobec świata dokonano w ich obszarze porównania pomiędzy podgrupami wyłonionymi ze względu na płć psychologiczną. Szczegółowe dane przedstawiono w tabelach 21–23.

Tabela 21. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji ANOVA dla zmiennych wchodzących w skład Skali założeń wobec świata w odniesieniu do typów płci psychologicznej

Typ płci psychologicznej	Życzliwość otaczającego świata (N = 92)			Życzliwość ludzi (N = 92)			Kontrola zdarzeń negatywnych (N = 92)					
	M	SD	F	p	M	SD	F	p	M	SD	F	p
1 – osoby nieokreślone seksualnie	15,66 (n=34)	3,99			15,06	2,85			14,79 (n=34)	4,96		
2 – osoby określone seksualnie: kobieca płeć psychologiczna	17,53 (n=16)	5,28	1,377	0, 256	15,25	3,40	0,582	0,628	15,66 (n=16)	3,99	2,781	0,046
3 – osoby krzyżowo określone seksual- nie: męska płeć psychologiczna	14,36 (n=21)	5,55	$df=3$		14,43	3,42			16,29 (n=21)	3,82	$df=3$	
4 – osoby androgyniczne	16,05 (n=21)	4,65			14,12	3,32			18,21 (n=21)	3,86		
Test RIR Tukeya ($p < 0,05$)			-				-				1-4	
współczynnik Omega kwadrat ω^{2a}			0,013				0,014				0,060	

^{a)} współczynnik Omega-kwadrat – miara wielkości efektu dedykowana jednoczynnikowej ANOVA (wielkość wartości ω^2 należy interpretować w sposób: 0,01 = efekt mały; 0,06 = efekt przeciętny; 0,14 = efekt duży (King, Miniium, 2009, 505)).

Źródło: Opracowanie własne.

Tabela 22. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji ANOVA dla zmiennych wchodzących w skład Skali Zatożeń wobec świata w odniesieniu do typów płci psychologicznej (cd.)

Typ płci psychologicznej	Sprawiedliwość (N = 92)			Przyradkowość (N = 92)			Własna wartość (N = 92)			
	M	SD	F	M	SD	F	M	SD	F	p
1 – osoby nieokreślone seksualnie	13,26 (n=34)	4,10		12,75 (n=34)	3,93		14,22 (n=34)	3,34		
2 – osoby określone seksualnie: kobieca płeć psychologiczna	15,81 (n=16)	4,28	3,589 df=3	12,31 (n=16)	3,16	0,652 df=3	15,19 (n=16)	4,95	0,586 df=3	0,626
3 – osoby krzyżowo określone seksual- nie: męska płeć psychologiczna	13,07 (n=21)	3,84		13,93 (n=21)	4,30		15,57 (n=21)	4,41		
4 – osoby androgyniczne	16,43 (n=21)	5,02		12,31 (n=21)	5,33		14,50 (n=21)	3,75		
Test RIR Tukeya ($p < 0,05$)	1-4			-			-			
współczynnik Omega-kwadrat ω^2	0,087			0,012			0,014			

Typ płci psychologicznej	Szczęście (N = 92)			Kontrola własnego zachowania (N = 92)			
	M	SD	F	M	SD	F	p
1 – osoby nieokreślone seksualnie	11,24 (n=34)	4,13		14,75	3,33		
2 – osoby określone seksualnie: kobieca płeć psychologiczna	11,38 (n=16)	5,11	3,815 df=3	16,81	4,07	1,846 df=3	0,145
3 – osoby krzyżowo określone seksualnie: męska płeć psycholo- giczna	12,60 (n=21)	4,43		15,95	3,78		
4 – osoby androgyniczne	15,05 (n=21)	3,70		16,57	2,86		
Test RIR Tukeya ($p < 0,05$)	1-4			-			
współczynnik Omega-kwadrat ω^2	0,095			0,029			

Źródło: Opracowanie własne.

Tabela 23. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji ANOVA dla typów roszczeniowości w odniesieniu do typów płci psychologicznej

Typ płci psychologicznej	Roszczeniowość bierna (N = 92)			Roszczeniowość aktywna (N = 92)			Roszczeniowość odwetowa (N = 92)			
	M	SD	p	M	SD	F	M	SD	F	p
1 – osoby nieokreślone seksualnie	4,33 (n=34)	1,08		3,95 (n=34)	0,72		3,18 (n=34)	0,84		
2 – osoby określone seksualnie: kobieca płeć psychologiczna	4,91 (n=16)	0,84	0,275	4,28 (n=16)	0,69	0,989 df=3	2,80 (n=16)	0,98	2,118 df=3	0,104
3 – osoby krzyżowo określone seksual- nie: męska płeć psychologiczna	4,21 (n=21)	1,39	0,275	4,05 (n=21)	1,17	0,402	3,35 (n=21)	0,78		
4 – osoby androgyniczne	4,24 (n=21)	1,38		4,39 (n=21)	1,33		3,46 (n=21)	0,79		
Test RIR Tukeya ($p < 0,05$)	-			-			-			
współczynnik Omega-kwadrat ω^2	0,011			0,000			0,038			

Źródło: Opracowanie własne.

Uzyskane rezultaty wskazują, iż istotne statystycznie różnice pod względem założeń o możliwości kontroli zdarzeń negatywnych, sprawiedliwości i szczęściu wystąpiły pomiędzy grupą osadzonych o nieokreślonej płci psychologicznej a osobami androgynicznymi. W świetle tych wyników osoby nieokreślone seksualnie jawią się jako żywiące najmniej adaptacyjne przekonania powiązane z poczuciem bezradności wobec negatywnych wydarzeń, ich nieuchronnością oraz brakiem sprawiedliwości w otaczającym świecie. Uzyskane rezultaty korespondują z doniesieniami Majewskiej (2007), z których wynika, iż osoby nieokreślone seksualnie są najmniej otwarte na doświadczenia i wykazują najmniejsze zdolności przystosowawcze. Rezultaty te są zbieżne również z postulatami Kelly'ego i Worell (1977) wskazującymi nieokreśloność płciową jako najmniej adaptacyjny spośród wszystkich typów płci psychologicznej, natomiast androgynię – jako dającą najszerszy wachlarz dyspozycji przystosowawczych ze względu na obecność różnorodnych cech umożliwiających jednostce zarówno niezależność, jak i wrażliwość oraz opiekuńczość wobec innych.

5.2.2.2. Relacja pomiędzy przekonaniami na swój temat a orientacjami temporalnymi

Wyniki analizy współczynników korelacji pomiędzy poszczególnymi perspektywami postrzegania czasu a samooceną i wymiarami płci psychologicznej przedstawiono w tabeli 24.

Tabela 24. Zależności pomiędzy orientacjami temporalnymi a samooceną i płcią psychologiczną

Perspektywy postrzegania czasu	Samoocena	Kobiecość ^{a)}	Męskość
Przeszłościowo-negatywna	-0,39***	0,14	0,02
Przeszłościowo-pozytywna	0,35**	0,19	0,11
Teraźniejsza hedonistyczna	-0,06	0,18	0,33**
Teraźniejsza fatalistyczna	-0,34**	0,08	0,19
Przyszła	0,17	0,21	0,18

^{a)} Ze względu na brak normalności rozkładu zmiennej zastosowano współczynnik korelacji porządku rang r_s Spearmana

* $p < 0,05$;   ** $p < 0,01$;   *** $p < 0,001$.

Adnotacja. W tabeli przedstawiono współczynnik korelacji liniowej r Pearsona.

Źródło: Opracowanie własne.

Wykazano istnienie odwrotnie proporcjonalnej zależności pomiędzy samooceną a przeszłościowo-negatywną i terażniejszą fatalistyczną orientacją temporalną oraz wprost proporcjonalną zależność pomiędzy samooceną a przeszłościowo-pozytywną orientacją. Związki te mają umiarkowaną siłę. Przedstawione wyniki potwierdzają postawione hipotezy H2f, H2g i H2h, hipoteza o dodatnim związku przyszłej orientacji temporalnej z samooceną (H2i) znalazła natomiast potwierdzenie jedynie na poziomie nieistotnej statystycznie tendencji. Tym samym uzyskane rezultaty badawcze potwierdzają założenia Zimbardo i Boyda (2013) również w kontekście prezentowanej grupy badanej i pokazują, iż ocena swoich wspomnień (pozytywne vs negatywne) istotnie wiąże się z aktualnym poziomem samoakceptacji.

W odniesieniu do wymiarów płci psychologicznej obserwuje się, iż, wraz ze zwiększeniem gotowości do posługiwania się w odniesieniu do siebie i świata wymiarem męskości, rośnie również terażniejsza hedonistyczna perspektywa postrzegania czasu. Relacja ta ma umiarkowaną siłę. Możliwe, iż wynika ona z samej natury hedonizmu, rozumianego jako aktywne poszukiwanie przyjemności, stymulacji, a nawet ryzyka. Wykazana zależność może być efektem odmiennej socjalizacji kobiet i mężczyzn. Tradycyjnie chłopcy wychowywani są w większym przyzwoleniu na zachowania gwałtówne i brawurowe, a w wychowaniu dziewczynek większy nacisk kładziony jest na ich grzeczność, uprzejmość i dobre relacje interpersonalne (Bem, 2000). Utożsamianie się przez osadzone kobiety z cechami stereotypowo uznawanymi za męskie może pozwalać im na swobodniejsze angażowanie się w aktywności mające na celu maksymalizację odczuwanej przyjemności, w tym poszukiwanie krótkoterminowych gratyfikacji, co może wiązać się także z ich większą impulsywnością. Podobne wyniki przedstawili Özkan i Lajunen (2005), wykazując, iż podejmowanie ryzykownych zachowań przez kierowców (m.in. szybka i ryzykowna jazda, wykroczenia drogowe) związane jest właśnie z wymiarem psychicznej męskości. Wysoki układ tych cech u niektórych z badanych prawdopodobnie może więc sprzyjać angażowaniu się przez nie w działania impulsywne, w tym również agresywne.

Pozostałe zależności pomiędzy przekonaniami na swój temat a orientacjami temporalnymi nie osiągnęły progu istotności statystycznej.

W tabeli 25 przedstawiono porównanie podgrup wyłonionych na podstawie płci psychologicznej pod względem orientacji temporalnych. Uzyskane rezultaty wskazują, iż osadzone za popełnienie przestępstw z użyciem przemocy

Tabela 25. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji ANOVA dla orientacji temporalnych w odniesieniu do typów płci psychologicznej

Typ płci psychologicznej	Terazniejsza hedonistyczna perspektywa postrzegania czasu (N=85)				Terazniejsza fatalistyczna perspektywa postrzegania czasu (N=85)				Przyszła perspektywa postrzegania czasu (N=85)			
	M	SD	F	p	M	SD	F	p	M	SD	F	p
	1 – osoby nieokreślone seksualnie	3,28 (n=32)	0,62			3,12 (n=32)	0,90			3,36 (n=32)	0,54	
2 – osoby określone seksualnie: kobieca płć psychologiczna	3,38 (n=16)	0,62	5,534 df=3	0,002	2,91 (n=16)	0,69	3,035 df=3	0,034	3,44 (n=16)	0,60	0,465 df=3	0,707
3 – osoby krzyżowo określone seksualnie: męska płć psychologiczna	3,84 (n=18)	0,72			3,27 (n=18)	0,75			3,34 (n=18)	0,47		
4 – osoby androgyniczne	3,91 (n=19)	0,60			3,67 (n=19)	0,73			3,51 (n=19)	0,41		
Test RIR Tukeya $p < 0,05$	1-3; 1-4				2-4				-			
współczynnik Omega-kwadrat ω^2	0,166				0,074				0,020			

Typ płci psychologicznej	Przeszłościowo-negatywna perspektywa postrzegania czasu (N = 85)				Przeszłościowo-pozytywna perspektywa postrzegania czasu (N = 85)				
	M	SD	F	p	M	SD	F	p	
	1 – osoby nieokreślone seksualnie	3,68 (n=32)	0,74			3,20 (n=32)	0,73		
2 – osoby określone seksualnie: kobieca płć psychologiczna	3,84 (n=16)	0,70	0,915 df=3	0,437	3,42 (n=16)	0,56	0,446 df=3	0,721	
3 – osoby krzyżowo określone seksualnie: męska płć psychologiczna	3,80 (n=18)	0,69			3,35 (n=18)	0,61			
4 – osoby androgyniczne	4,02 (n=19)	0,73			3,33 (n=19)	0,74			
Test RIR Tukeya $p < 0,05$	-				-				
współczynnik Omega-kwadrat ω^2	0,003				0,020				

Źródło: Opracowanie własne.

o męskiej i androgynicznej płci psychologicznej wykazują wyższą terażniejszo-hedonistyczną orientację temporalną od tych o nieokreślonej płci psychologicznej. Różnica ta prawdopodobnie wynika z wysokiego nasycenia psychologiczną męskością w obu tych grupach, której zależność z terażniejszo-hedonistyczną perspektywą omówiono powyżej. Skazane o androgynicznej płci psychologicznej wykazują również wyższe nasilenie terażniejszej fatalistycznej orientacji temporalnej od osadzonych o określonej, kobiecej płci psychologicznej.

5.2.2.3. Relacja pomiędzy przekonaniem na temat świata i ludzi a perspektywami postrzegania czasu

Przeprowadzone obliczenia wskazały na obecność istotnej zależności pomiędzy poszczególnymi orientacjami temporalnymi a roszczeniowością jedynie w przypadku jej aktywnej formy. Wraz ze wzrostem roszczeniowości aktywnej wyższe nasilenie przyjmowały orientacje terażniejsze, zarówno hedonistyczna, jak i fatalistyczna, obie te zależności charakteryzują się jednak niewielką siłą. Najbardziej wyrazista zależność, o umiarkowanej sile, została zaobserwowana pomiędzy roszczeniowością aktywną a przyszłą perspektywą postrzegania czasu, co potwierdza postawioną hipotezę H2k. Ten dodatni związek wskazuje, że przyjmowanie dalszego horyzontu temporalnego, a zatem też dostrzeganie długofalowych konsekwencji swoich działań, współwystępuje z przekonaniem o byciu uprawnioną do domagania się respektowania swoich racji i może ułatwiać podejmowanie w związku z tym aktywnych działań mających na celu egzekwowanie swoich praw.

Hipoteza o istnieniu zależności pomiędzy przeszłościowo-negatywną perspektywą postrzegania czasu a roszczeniowością odwetową (H2j) nie znalazła potwierdzenia w wynikach badań własnych. Okazuje się więc, iż koncentracja na przykrych wspomnieniach nie musi iść w parze z trudnością w wybaczeniu doznanych krzywd i aktywnym dążeniem do odwetu, prawdopodobnie zamiast tego negatywne myśli i emocje kierowane są wtedy przeciwko sobie i/lub generalizowane na ogół ludzkości, co w pewnym stopniu odzwierciedlają ujemne korelacje z przekonaniem o życzliwości ludzi oraz własnej wartościowości. Szczegółowe wyniki korelacji pomiędzy roszczeniowością i założeniami wobec świata a perspektywami postrzegania czasu zamieszczono w tabeli 26.

Tabela 26. Zależności pomiędzy orientacjami temporalnymi a założeniami wobec świata i roszczeniowością

Przekonania na temat świata i ludzi	Przeszłościowo-negatywna	Przeszłościowo-pozytywna	Przyszła	Teraźniejsza hedonistyczna	Teraźniejsza fatalistyczna
Życzliwość otaczającego świata ^{a)}	-0,06	0,38***	0,27*	0,03	-0,01
Życzliwość ludzi	-0,22*	0,21*	0,12	-0,13	-0,27*
Kontrola zdarzeń negatywnych	0,11	0,28*	0,06	0,17	0,17
Sprawiedliwość	0,16	0,31**	0,19	0,22*	0,35**
Przypadkowość ^{a)}	-0,13	-0,20	-0,28*	-0,08	-0,07
Własna wartość	-0,25*	0,14	0,19	-0,04	-0,26*
Szczęście	-0,10	0,29**	0,16	0,23*	0,20
Kontrola własnego zachowania	0,23*	0,28**	0,24*	0,36**	0,32**
Roszczeniowość bierna ^{a)}	0,15	0,04	0,12	0,07	-0,06
Roszczeniowość aktywna	0,14	0,20	0,30**	0,24*	0,28**
Roszczeniowość odwetowa	0,08	-0,15	0,13	0,18	0,06

^{a)} Ze względu na brak normalności rozkładu zmiennej zastosowano współczynnik korelacji porządku rang r_s Spearmana

* $p < 0,05$;   ** $p < 0,01$;   *** $p < 0,001$.

Adnotacja. W tabeli przedstawiono współczynnik korelacji liniowej r Pearsona.

Źródło: Opracowanie własne.

Jak wynika z przeprowadzonych analiz, pomiędzy orientacjami temporalnymi a grupą przekonań dotyczącą świata i ludzi w grupie A wystąpiły liczne zależności, najważniejsze z nich zostały omówione poniżej.

Przeszłościowo-pozytywna perspektywa postrzegania czasu powiązana była dodatkowo z przekonaniami o życzliwości otaczającego świata, sprawiedliwości, szczęściu oraz możliwości kontroli zdarzeń negatywnych oraz własnego zachowania. Zależności te cechują się słabą lub umiarkowaną siłą. Uzyskane rezultaty pokazują, iż pozytywne postrzeganie przeszłości w największym stopniu powiązane jest z oceną świata jako miejsca sprzyjającego jednostce, bezpiecznego i sprawiedliwego, jej negatywny obraz współwystępuje natomiast głównie z przekonaniami o złowroziej naturze innych ludzi oraz niską oceną własnej wartościowości jako człowieka.

W przypadku przyszłej orientacji temporalnej wystąpił wprost proporcjonalny związek z przekonaniem o życzliwości ludzi i możliwości kontroli własnego zachowania oraz odwrotnie proporcjonalny z założeniem o przypadkowości zdarzeń. Siła tych zależności była jednak niska. Oznacza to, iż poczucie sensowności doświadczanych zdarzeń oraz możliwości wywierania na nie wpływu sprzyja przyjmowaniu dłuższego horyzontu czasowego i planowaniu przyszłych działań. Z kolei terażniejsza hedonistyczna perspektywa postrzegania czasu wiązała się dodatnio przede wszystkim z przekonaniem o możliwości kontroli własnego zachowania, jego słuszności i adekwatności (zależność o umiarkowanej sile) oraz, w mniejszym stopniu, z przekonaniem o własnym szczęściu i sprawiedliwości świata. Orientacja terażniejsza fatalistyczna wykazała dodatnią zależność o umiarkowanej sile z założeniami o sprawiedliwości oraz kontroli własnego zachowania, a ujemną o słabej sile z przekonaniem o życzliwości ludzi oraz własnej wartości. Oznacza to, iż postrzeganie innych osób jako wrogich i niesprzyjających, a siebie przez pryzmat niskiej wartościowości, jako człowieka niezastługującego na lepszy los, idzie w parze z tendencją do niedostrzegania możliwości wywierania wpływu na swoje życie. Ta płynąca z fatalizmu gotowość do oddania odpowiedzialności za swój los wiąże się, jak się okazuje, z pozytywną oceną podejmowanych przez siebie działań, co odzwierciedla tylko, jak głęboko zakorzenione są tu przekonania o niemożności sterowania własnym losem i wyuczona bezradność osób przejawiających tę orientację temporalną. Kobiety te, nie wierząc, iż ich odmienne działania mogłyby coś zmienić, uznają swój dotychczasowy sposób postępowania za właściwy. Przekonania te prawdopodobnie mają tutaj wspólne źródła, których należy upatrywać w licznych doświadczeniach wiktyimizacji badanych, zarówno w okresie dzieciństwa, jak i dorosłości. Jak wykazano w podrozdziale 5.1.2, większość kobiet z grupy A doświadczyła przemocy ze strony bliskich sobie osób. Wpływ tego typu doświadczeń na postrzeganie siebie i wykształcenie wyuczonej bezradności jest szeroko omawiany w literaturze przedmiotu (m.in. Bargai, Ben-Shakhar, Shalev, 2007; Hołyst, 2009; Miller, 2006).

Pozostałe zależności pomiędzy założeniami wobec świata a orientacjami temporalnymi były bardzo słabe lub też nie osiągały progu istotności statystycznej.

5.2.3. Przekonania a cechy afektywne

W tym podrozdziale przedstawiono analizy mające na celu znalezienie odpowiedzi na pytanie (PB3): *Czy istnieją i jak się przedstawiają związki pomiędzy przekonaniami a cechami afektywnymi kobiet osadzonych za popełnienie przestępstw z użyciem przemocy?*

Podobnie jak w rozdziale poprzednim w celu określenia związków pomiędzy zmiennymi oraz ich nasilenia zastosowano analizę współczynników korelacji r Pearsona oraz, w uzasadnionych przypadkach, współczynnik korelacji porządku rang r_s Spearmana.

Wykazano, iż większe nasilenie przekonania o własnym szczęściu wiąże się umiarkowanie z wyższym nasileniem pozytywnej uczuciowości rozumianej jako względnie stała cecha afektywna. Cecha ta wiąże się także dodatnio z przekonaniami o własnej wartościowości i kontroli swojego zachowania, siła tych zależności jest jednak niewielka. Wyniki te częściowo potwierdzają postawioną hipotezę o dodatnim związku pozytywnych założeń na temat świata i ludzi a uczuciowością pozytywną (H3a), ale tylko w obrębie przekonań kształtujących dobre zdanie o sobie. Założenia o dobroci otaczającego świata oraz sprawiedliwości i wytłumaczalności zjawisk zachodzących w życiu okazały się niepowiązane z uczuciowością pozytywną. Co ciekawe, analizy wykazały, iż przekonanie o kontroli własnego zachowania współwystępuje z wyższym nasileniem uczuciowości negatywnej, podobnie jak założenia o możliwości kontroli zdarzeń negatywnych i sprawiedliwości. Uzyskane rezultaty są zaskakujące w obliczu przedstawionych tu założeń teoretycznych (na podstawie których sformułowano hipotezę H3b) oraz doniesień z badań empirycznych (m.in. Tomich i Helgeson; 2002), które wskazują na ujemną korelację tych zmiennych. Możliwe więc, iż na kierunek omawianych zależności wpływa specyfika badanej grupy. Sprawczynie przestępstw z użyciem przemocy mogą doświadczać bardziej negatywnych emocji, jeżeli przeświadczone są o możliwości przeciwdziałania przykrym zdarzeniom, kontroli własnego działania i sprawiedliwości świata, ze względu na świadomość wyrządzonych krzywd, co musiałoby wiązać się z obniżeniem wiary we własną dobroć i prawość jako człowieka (jak wskazano w rozdziale 5.1.3, badane z grupy A wykazują istotnie niższe przekonanie o swojej wartościowości od osadzonych z grupy B). Uczuciowość negatywna najsilniej związana jest właśnie z niższym przekonaniem o własnej wartościowości, zależność

ta przejawia umiarkowaną siłę i znajduje potwierdzenie również w ujemnej zależności między uczuciowością negatywną a samooceną (zob. tabela 29). Szczegółowe wyniki analizy współczynników korelacji pomiędzy cechami afektywnymi a założeniami wobec świata i roszczeniowością przedstawiono w tabeli 27.

Tabela 27. Zależności pomiędzy założeniami wobec świata oraz roszczeniowością a cechami afektywnymi

Przekonania na temat świata i ludzi	Uczucia Pozytywne (PU)	Uczucia Negatywne (NU) ^{a)}
Życzliwość otaczającego świata ^{a)}	0,04	0,01
Życzliwość ludzi	-0,01	-0,16
Kontrola zdarzeń negatywnych	0,06	0,29**
Sprawiedliwość	0,05	0,22*
Przypadkowość ^{a)}	-0,03	-0,15
Własna wartość	0,21*	-0,40***
Szczęście	0,31**	0,01
Kontrola własnego zachowania	0,25*	0,31**
Roszczeniowość bierna ^{a)}	-0,03	-0,01
Roszczeniowość aktywna	0,14	0,17
Roszczeniowość odwetowa	0,15	0,10

^{a)} Ze względu na brak normalności rozkładu zmiennej zastosowano współczynnik korelacji porządku rang r_s Spearmana

* $p < 0,05$;   ** $p < 0,01$;   *** $p < 0,001$.

Adnotacja. W tabeli przedstawiono współczynnik korelacji liniowej r Pearsona.

Źródło: Opracowanie własne.

Pozostałe uzyskane zależności między założeniami wobec świata a cechami afektywnymi były bardzo słabe lub też nie przekroczyły progu istotności statystycznej. Przeprowadzone analizy nie wykazały również istotnych związków pomiędzy trzema rodzajami roszczeniowości a cechami afektywnymi, tym samym hipoteza o związku aktywnej roszczeniowości z afektywnością pozytywną (H3c) nie znalazła potwierdzenia w wynikach badań.

W dalszej kolejności badano zależności pomiędzy orientacjami temporalnymi a cechami afektywnymi. Uzyskane rezultaty przedstawiono w tabeli 28.

Tabela 28. Zależności pomiędzy orientacjami temporalnymi a cechami afektywnymi

Perspektywy postrzegania czasu	Uczucia pozytywne (PU)	Uczucia negatywne (NU) ^{a)}
Przeszłościowo-negatywna	0,12	0,35**
Przeszłościowo-pozytywna	0,07	-0,04
Teraźniejsza hedonistyczna	0,30**	0,21
Teraźniejsza fatalistyczna	0,10	0,42***
Przyszła	0,33**	0,15

^{a)} Ze względu na brak normalności rozkładu zmiennej zastosowano współczynnik korelacji porządku rang r_s Spearmana

* $p < 0,05$;   ** $p < 0,01$;   *** $p < 0,001$.

Adnotacja. W tabeli przedstawiono współczynnik korelacji liniowej r Pearsona.

Źródło: Opracowanie własne.

Obserwuje się wprost proporcjonalną zależność o umiarkowanej sile uczuciowości pozytywnej z terażniejszą hedonistyczną oraz przyszłą perspektywą postrzegania czasu, co potwierdza postawione hipotezy H3f i H3i. Nie wykazano natomiast zakładanego związku przeszłościowo-pozytywnej orientacji temporalnej z afektywnością pozytywną (H3e). Wykazano umiarkowanie silny, dodatni związek uczuciowości negatywnej z nasileniem przeszłościowo-negatywnej oraz terażniejszej fatalistycznej orientacji temporalnej. Wyniki te potwierdzają postawione hipotezy H3d i H3h, zakładana w hipotezie H3g relacja terażniejszej hedonistycznej orientacji z wyższą tendencją do przejawiania negatywnej uczuciowości znalazła natomiast potwierdzenie jedynie na poziomie nieistotnej statystycznie tendencji ($r = 0,21$). Przedstawione tu wyniki w większości potwierdzają doniesienia prezentowane m.in. przez Boniwell i Zimbardo (2007), Boyda i Zimbardo (2005), Desmyter i De Raedta (2012) na temat związków orientacji temporalnych z afektywnym aspektem dobrostanu psychicznego.

Ostatnią z grup przekonań badanych w kontekście zależności z cechami afektywnymi były wymiary płci psychologicznej oraz samoocena. Wyniki korelacji pomiędzy tymi zmiennymi przedstawiono w tabeli 29.

Samoocena wykazała dodatni związek z relatywnie stałą tendencją do przeżywania uczuć pozytywnych oraz ujemny z tendencją do przeżywania uczuć negatywnych. Uzyskane rezultaty potwierdzają postawione hipotezy H3j i H3k, siła tych zależności jest niewielka. Ukazane korelacje potwierdzają przedstawione w literaturze przedmiotu związki samooceny z cechami afektywnymi, w tym silniejszą odwrotnie proporcjonalną zależność samooceny z afektywnością negatywną (w literaturze polskiej omawiane m.in. przez Lachowicz-Tabaczek i Śniecińską [2008]; Łagunę i Bąka [2007]).

Tabela 29. Zależności pomiędzy przekonaniem na swój temat a cechami afektywnymi

Przekonania na swój temat	Uczucia pozytywne (PU)	Uczucia negatywne (NU) ^{a)}
Samooceana	0,26*	-0,30**
Kobiecość ^{a)}	0,26*	0,18
Męskość	0,52***	0,09

a) Ze względu na brak normalności rozkładu zmiennej zastosowano współczynnik korelacji r_s Spearmana

* $p < 0,05$;   ** $p < 0,01$;   *** $p < 0,001$.

Adnotacja. W tabeli przedstawiono współczynnik korelacji liniowej r Pearsona.

Źródło: Opracowanie własne.

Uczuciowość negatywna nie wykazała związków z wymiarami płci psychologicznej. Uczuciowość pozytywna natomiast przejawia silną, dodatnią korelację z wymiarem psychicznej męskości i słabszą, również dodatnią, korelację z psychiczną kobiecością. Dodatni związek z oboma wymiarami płci psychologicznej może oznaczać, iż sama gotowość do posługiwania się wymiarem płci w odniesieniu do siebie i świata sprzyja odczuwaniu pozytywnych emocji. W celu pogłębienia wiedzy w tym obszarze dokonano dodatkowo porównania pod względem uczuciowości pomiędzy podgrupami wyłonionymi na podstawie płci psychologicznej, a uzyskane rezultaty przedstawiono w tabeli 30.

Osoby androgyniczne oraz krzyżowo określone płciowo wykazują istotnie wyższe nasilenie uczuciowości pozytywnej od grupy nieokreślonej seksualnie. Oznacza to, iż również pod względem funkcjonowania emocjonalnego osoby androgyniczne wykazują najlepsze przystosowanie, jednostki nieokreślone seksualnie przejawiają natomiast największą spośród wszystkich typów płci psychologicznej skłonność do popadania w apatię, najrzadziej odczuwają pełnię energii i zaangażowania.

5.2.4. Styl spostrzegania a gotowość do agresji

W podrozdziale tym przedstawiono próbę odpowiedzi na pytanie (PB4): *Czy sposób spostrzegania sytuacji użycia przemocy wiąże się z gotowością do agresji u kobiet osadzonych za popełnienie przestępstw z użyciem przemocy?* W tym celu zastosowano analizę korelacyjną z użyciem współczynnika r_s Spearmana. Uzyskane współczynniki korelacji zostały zaprezentowane w tabeli 31.

Tabela 30. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji ANOVA dla cech afektywnych w odniesieniu do typów płci psychologicznej

Typ płci psychologicznej	Pozytywna uczuciowość (PU) (N = 89)				Negatywna uczuciowość (NU) (N = 89)			
	M	SD	F	p	M	SD	F	p
1 – osoby nieokreślone seksualnie	28,10 (n=31)	7,70			26,84 (n=31)	8,21		
2 – osoby określone seksualnie: kobieca płć psychologiczna	31,19 (n=16)	6,09	8,679 df=3	<0,001	27,31 (n=16)	7,60	0,909 df=3	0,440
3 – osoby krzyżowo określone seksualnie: męska płć psychologiczna	34,90 (n=21)	5,24			26,38 (n=21)	7,51		
4 – osoby androgyniczne	36,76 (n=21)	6,32			30,19 (n=21)	9,88		
Test RIR Tukeya ($p < 0,05$)	1-3; 1-4							
współczynnik Omega-kwadrat ω^2	0,268							

Źródło: Opracowanie własne.

Tabela 31. Zależności pomiędzy właściwościami stylu spostrzegania a gotowością do agresji

Wskaźniki stylu spostrzegania	Gotowość do agresji		
	GEI	GNP	GOI
Zróżnicowanie (Z)	0,02	0,16	0,13
Artykulacja (A)	0,16	0,20	0,09
Dodatni ładunek afektywny (Ł+)	0,11	0,42***	0,17
Ujemny ładunek afektywny (Ł-)	-0,08	-0,17	-0,12
Indeks redukcji (R)	-0,15	-0,17	-0,05
Indeks emocjonalności (E)	-0,06	-0,15	-0,16
Indeks inklinacji wartościującej (I)	0,11	0,32**	0,22*

* $p < 0,05$;   ** $p < 0,01$;   *** $p < 0,001$.

Źródło: Opracowanie własne.

Przeprowadzona analiza nie wykazała istotnych związków pomiędzy żadnym ze wskaźników stylu spostrzegania sytuacji użycia przemocy a emotogenno-impulsywną gotowością do agresji (GEI). Formalne aspekty spostrzegania sytuacji użycia przemocy, zgodnie z postawioną hipotezą H4, okazały się natomiast powiązane z gotowością nawykowo-poznawczą (GNP). Dodatkowo istotna, jednak słaba zależność wystąpiła pomiędzy indeksem inklinacji wartościującej a osobowościowo-immanentną gotowością do agresji (GOI).

Rozpatrując poszczególne wskaźniki stylu spostrzegania sytuacji użycia przemocy, można zauważyć, że im wyższy dodatni ładunek afektywny oraz powiązany z nim indeks inklinacji wartościującej, tym wyższa nawykowo-poznawcza gotowość do agresji. Intensywność tych zależności osiąga umiarkowane nasilenie. Wyniki te mogą oznaczać, że kobiety o wyższym nasileniu nawykowo-poznawczej gotowości do agresji nie tylko uznają zachowania agresywne za dopuszczalne w pewnych sytuacjach, ale też bardziej koncentrują się na korzyściach płynących ze stosowania przemocy, co może wiązać się z niższą umiejętnością przewidywania jej negatywnych konsekwencji. Korelacje wskaźnika inklinacji wartościującej z GNP i GOI odzwierciedlają ponadto wyższy stopień satysfakcji czerpanej z obcowania z sytuacjami użycia przemocy przez osadzone o wyższym nasileniu nawykowo-poznawczej i osobowościowo-immanentnej gotowości do agresji.

5.2.5. Przekonania a gotowość do agresji

W tym podrozdziale zaprezentowano analizy mające na celu odpowiedź na pytania badawcze PB5a–c związane z występowaniem oraz charakterem zależności pomiędzy przekonaniem a formami gotowości do agresji. Uzyskane wyniki dotyczące nasilenia emotogenno-impulsywnej, nawykowo-poznawczej oraz osobowościowo-immanentnej gotowości do agresji, a także poszczególnych przekonań ujętych w modelu badawczym w grupie sieci poznawczej (rysunek 4) poddane zostały analizie korelacyjnej z zastosowaniem współczynnika r_s Spearmana.

W pierwszej kolejności badano związki między gotowością do agresji a grupą przekonań na temat świata i ludzi. Uzyskane rezultaty przedstawiono w tabeli 32.

Tabela 32. Zależności pomiędzy założeniami wobec świata i roszczeniowością a gotowością do agresji

Przekonania na temat świata i ludzi	Gotowość do agresji		
	GEI	GNP	GOI
Życzliwość otaczającego świata	-0,09	-0,12	-0,22*
Życzliwość ludzi	-0,06	-0,07	-0,01
Kontrola zdarzeń negatywnych	0,18	-0,07	-0,06
Sprawiedliwość	0,09	0,06	0,05
Przypadkowość	0,07	0,01	0,04
Własna wartość	-0,16	0,01	-0,15
Szczęście	-0,04	0,28**	0,21*
Kontrola własnego zachowania	-0,12	0,15	-0,01
Roszczeniowość bierna	-0,01	-0,09	-0,05
Roszczeniowość aktywna	0,15	0,34**	0,27**
Roszczeniowość odwetowa	0,26*	0,33**	0,37***

* $p < 0,05$;   ** $p < 0,01$;   *** $p < 0,001$.

Źródło: Opracowanie własne.

Badania nie wykazały istotnych zależności pomiędzy emotogenno-impulsywną gotowością do agresji a przekonaniem wchodzącymi w skład założeń wobec świata. W przypadku nawykowo-poznawczej gotowości do agresji zaobserwowano jedynie dodatnią korelację o niskiej sile związku z założeniem

o szczęściu jednostki. Gotowość osobowościowo-immanentna z kolei wykazała odwrotnie proporcjonalny związek z przekonaniem o życzliwości otaczającego świata oraz wprost proporcjonalny z przekonaniem o własnym szczęściu. Obie te korelacje charakteryzują się jednak niewielką siłą zależności. Pozostałe relacje pomiędzy założeniami wobec świata a formami gotowości do agresji nie wykazały istotnych statystycznie związków.

Zgodnie z założeniami teoretycznymi omawianych form gotowości do agresji mechanizm emotogenno-impulsywny okazał się niezwiązany bezpośrednio z przekonaniem na temat świata i ludzi żywionymi przez kobiety osadzone za popełnienie przestępstw z użyciem przemocy, co potwierdza ograniczenie roli procesów poznawczych w mechanizmie wzbudzania tej formy gotowości do agresji. Zaskakujący natomiast jest brak związków pomiędzy założeniami a nawykowo-poznawczą gotowością do agresji. Zgodnie z teoriami społeczno-poznawczymi zachowania agresywne, kształtujące się w procesie społecznego uczenia się, są efektem interakcji pomiędzy utrwalonymi treściami poznawczymi, również skryptami i normatywnymi przekonaniem na temat agresji oraz bieżącymi procesami przetwarzania napływających informacji (np. poprzez wrogą atrybucję). Uzyskane tu wyniki pokazują jednak, iż negatywne przekonania na temat świata i ludzi nie są związane z wyższym nasileniem nawykowo-poznawczej gotowości do agresji. Oznacza to, iż normatywna akceptacja zachowań agresywnych oraz ich nawykowe stosowanie nie muszą być związane z negatywnymi przekonaniem o wrogości innych ludzi czy też braku sprawiedliwości i bezpieczeństwa otaczającego świata. Przeciwnie, okazuje się, iż nawykowo-poznawcza gotowość do agresji idzie w parze z postrzeganiem siebie jako osoby, której sprzyja w życiu szczęście. Tym samym uzyskane wyniki w większości nie potwierdzają postawionej hipotezy o ujemnym związku założeń wobec świata i ludzi a GNP (H5a).

Ujemna korelacja pomiędzy założeniem o życzliwości otaczającego świata a GOI oznacza, iż spostrzegany brak poczucia bezpieczeństwa i oparcia w otoczeniu sprzyja kierowaniu się gotowością do agresji, pełną wrogości oraz tendencji do czerpania satysfakcji z zadawanego innym cierpienia. Negatywne przekonania na temat świata i ludzi powiązane są więc jedynie z osobowościowo-immanentnym mechanizmem gotowości do agresji.

Analizując zależności między gotowością do agresji a formami roszczeniowości, zaobserwowano, iż roszczeniowość w różnym stopniu związana jest z mechanizmami gotowości do podejmowania agresji interpersonalnej (tabela 32).

Największy zakres związków odnotowano w przypadku roszczeniowości odwetowej, która dodatnio koreluje ze wszystkimi formami gotowości do agresji. Najsilniejszą zależność wykazano w przypadku gotowości osobowościowo-immanentnej ($r = 0,37$), co potwierdza hipotezę H5b. Trudności w wybaczeniu doznanych krzywd sprzyjają więc zachowaniom agresywnym sterowanym różnymi mechanizmami, najsilniej jednak wiążą się z zakorzenioną w osobowości skłonnością do czerpania satysfakcji emocjonalnej z ich podejmowania. Może to oznaczać, iż pamięć o przeżytych przykrościach i chęć wzięcia za nie odwetu wiąże się nie tylko z normatywnym dawaniem przyzwolenia na agresję stosowaną w tym przypadku jako zemsta (GNP), ale też, w myśl założeń Baumeistera i in. (1996), jest powiązana z poczuciem zagrożenia dla swej samooceny i popycha jednostkę ku działaniom agresywnym, które, dzięki zademonstrowaniu swojej siły i przewagi, mogą stanowić wzmocnienie dla zagrożonego poczucia własnej wartości.

Zaobserwowano również, że wyższe nasilenie aktywnej roszczeniowości wiąże się z silniejszą gotowością nawykowo-poznawczą oraz (w mniejszym stopniu) z gotowością osobowościowo-immanentną. Oznacza to, iż ta powiązana z narcyzmem skłonność do postrzegania siebie jako osoby szczególnie uprawnionej, która powinna domagać się respektowania swoich praw, w największym stopniu łączy się z akceptacją zachowań agresywnych oraz postrzeganiem ich jako niezbędnych i skutecznych metod działania w pewnych sytuacjach.

W przypadku roszczeniowości biernej nie wystąpiły istotne statystycznie związki z gotowością do agresji.

Następnie analizie poddano zależności pomiędzy przekonaniami na swój temat a formami gotowości do agresji. Uzyskane współczynniki korelacji zamieszczono w tabeli 33.

Tabela 33. Zależności pomiędzy samooceną i płcią psychologiczną a gotowością do agresji

Zmienna	Gotowość do agresji		
	GEI	GNP	GOI
Samooceana	-0,23**	-0,03	-0,15
Kobiecość	-0,05	-0,01	0,06
Męskość	0,32**	0,47***	0,49***

* $p < 0,05$;   ** $p < 0,01$;   *** $p < 0,001$.

Źródło: Opracowanie własne.

Przeprowadzona analiza statystyczna wykazała jedynie słabą korelację pomiędzy samooceną a emotogenno-impulsywną gotowością do agresji. Tym samym mówiąca o dodatnim związku samooceny z GOI hipoteza H5c nie znalazła potwierdzenia w uzyskanych wynikach. Prawdopodobnie oznacza to, iż, zgodnie z tezą Baumeistera, to nie jedynie poziom samooceny, ale również jej nieadekwatność, sztywność i chwiejność mogą być powiązane z większym ryzykiem celowego podejmowania agresji interpersonalnej, która dostarcza jednostce stymulacji oraz sprzyja zachowaniu/ochronie dobrego obrazu siebie (Baumeister i in., 1996; Bushman i in., 2009).

W przypadku wymiarów płci psychologicznej zaobserwowano istotne powiązanie psychicznej męskości z wyższym nasileniem wszystkich trzech form gotowości do agresji. Relacje te charakteryzują się umiarkowaną siłą, przy czym największy związek wystąpił w przypadku gotowości osobowościowo-immanentnej ($r = 0,49$). Psychologiczna kobiecość natomiast nie wykazała związków z żadną z form gotowości do agresji. Uzyskane tu wyniki potwierdzają postawioną hipotezę H5d i są spójne z wcześniejszymi doniesieniami innych autorów, którzy wykazali dodatni związek psychologicznej męskości z agresywnością oraz brak takich zależności w przypadku psychologicznej kobiecości (zob. Gini, Pozzoli, 2006; Reidy i in., 2009).

W celu pogłębienia wiedzy na temat relacji między płcią psychologiczną a gotowością do agresji w dalszej kolejności przeprowadzono porównanie poziomów gotowości emotogenno-impulsywnej (GEI), nawykowo-poznawczej (GNP) i osobowościowo-immanentnej (GOI) w czterech podgrupach wyodrębnionych na podstawie określenia płci psychologicznej, tj.: osoby nieokreślone seksualnie, osoby o określonej kobiecej płci psychologicznej, osoby o określonej męskiej płci psychologicznej i osoby androgyniczne. Ze względu na brak jednorodności wariancji porównania dokonano, korzystając z nieparametrycznego testu porządku rang dla różnic między trzema lub więcej grupami – testu Kruskala-Wallisa (King, Minium, 2009).

W pierwszej kolejności dokonano porównania nasilenia gotowości emotogenno-impulsywnej (wyniki przedstawiono w tabeli 34), następnie gotowości nawykowo-poznawczej (tabela 35) i wreszcie gotowości osobowościowo-immanentnej (tabela 36).

Przeprowadzona analiza wykazała istnienie istotnych różnic pod względem nasilenia gotowości emotogenno-impulsywnej pomiędzy podgrupami o różnej płci psychologicznej, uzyskany efekt charakteryzuje się jednak bardzo niewielką siłą.

Tabela 34. Emotogenno-impulsywna gotowość do agresji w podgrupach wg typu płci psychologicznej

Płeć psychologiczna	M	SD	df	H	p	$E_R^{2a)}$
Osoby nieokreślone seksualnie	4,44	2,48	3	13,03	0,005	0,15
Kobieca płeć psychologiczna	3,13	2,66				
Męska płeć psychologiczna	5,95	2,65				
Osoby androgyniczne	6,08	2,90				

a) E_R^2 – współczynnik Epsilon-kwadrat – miara wielkości efektu dedykowana testowi istotności różnic Kruskala-Wallis (E_R^2 przyjmuje wartości z przedziału $<0,1>$) (King, Minium, 2009).

Źródło: Opracowanie własne.

Badane o określonej kobiecej płci psychologicznej wykazywały najniższe nasilenie GEI, najwyższą gotowością emotogenno-impulsywną charakteryzowały się natomiast podgrupy o określonej męskiej płci psychologicznej i osoby androgyniczne. Rozpatrując szczegółowo porównania wielokrotne (dwustronne) pod względem nasilenia GEI, wykazano obecność istotnych różnic pomiędzy określoną kobiecą płcią psychologiczną a określoną męską płcią psychologiczną ($p = 0,02$) i osobami androgynicznymi ($p = 0,01$).

Frączek i in. (2013) podkreślają, iż kobiety wykazują wyższe nasilenie emotogenno-impulsywnej gotowości do agresji niż mężczyźni, co według tych autorów może być związane z uwarunkowaniami temperamentalnymi – wyższą reaktywnością emocjonalną kobiet (Konopka, Frączek, 2013) oraz częstszym i głębszym przeżywaniem przez nie negatywnych emocji (Frączek i in., 2016). Wykazane tu zróżnicowanie nasilenia GEI pośród kobiet o różnej płci psychologicznej może oznaczać, iż postrzeganie siebie przez pryzmat płci psychologicznej wpływa również na sposób percepcji własnego pobudzenia emocjonalnego i – w przypadku androgynii oraz psychicznej męskości – ułatwia jego rozpoznanie i ekspresję w kierunku zachowań agresywnych, które stereotypowo przypisywane są właśnie mężczyznom. Możliwe więc, iż postrzeganie siebie przez pryzmat stereotypu kobiecości, zawierającego w sobie m.in. cechy takie, jak wrażliwość i łagodność, wiąże się z wykształceniem większej kontroli impulsów agresywnych i powstrzymania się przed ich ekspresją, gdyż takie zachowanie byłoby sprzeczne z posiadanym wyobrażeniem na swój temat. Zamiast tego kobiece kobiety mogą poszukiwać bardziej akceptowanych społecznie metod rozładowania odczuwanego pobudzenia (Kogut, Langley, Neal, 1992). Jak wykazały w klasycznym już eksperymencie Bem i Lenney (1976), osoby o określonej płci psychologicznej od-

czuwają większy dyskomfort w sytuacjach, gdy podejmują zachowania sprzeczne ze swoją płcią psychologiczną. Taki sposób postępowania stanowi zagrożenie dla ich poczucia własnej atrakcyjności, są zatem wewnętrznie motywowane do tego, by ich unikać.

Tabela 35. Nawykowo-poznawcza gotowość do agresji w podgrupach według typu płci psychologicznej

Płeć psychologiczna	M	SD	df	H	p	E_R^2
Osoby nieokreślone seksualnie	2,25	2,37	3	13,72	0,003	0,16
Kobieca płeć psychologiczna	1,81	1,47				
Męska płeć psychologiczna	4,35	3,04				
Osoby androgyniczne	4,55	3,33				

Źródło: Opracowanie własne.

Badanie wykazało istnienie istotnych różnic, również pod względem nasilenia nawykowo-poznawczej gotowości do agresji, siła uzyskanego efektu była jednak niewielka. Także w tym przypadku najniższą gotowość do agresji wykazały badane o określonej kobiecej płci psychologicznej, najwyższe nasilenie GNP wystąpiło natomiast wśród osób androgynicznych. Szczegółowe porównania wielokrotne (dwustronne) tej zmiennej wykazały obecność istotnych różnic pomiędzy osobami o określonej, kobiecej płci psychologicznej i nieokreślonymi seksualnie a męską płcią psychologiczną i osobami androgynicznymi. Podobne rezultaty uzyskali również Konopka i Frączek (2013) w badaniu na próbie z populacji ogólnej, wykazując istotnie wyższe nasilenie GNP wśród kobiet charakteryzujących się psychiczną męskością w porównaniu do tych o kobiecej płci psychologicznej. Przedstawione wyniki potwierdzają więc tezę, iż kształtująca się w toku socjalizacji psychiczna męskość może iść w parze z wykształceniem się postawy akceptacji dla zachowań agresywnych podejmowanych w związku z pełnieniem określonych ról społecznych bądź też ze względu na ich instrumentalną skuteczność, psychiczna kobiecość może natomiast chronić przed wykształceniem się tej formy gotowości do agresji ze względu na jej rozbieżność z koncentrującym się na podtrzymaniu relacji interpersonalnych aktywnym stereotypem kobiecości.

Najniższe nasilenie osobowościowo-immanentnej gotowości do agresji wystąpiło w podgrupie osadzonych o określonej kobiecej płci psychologicznej, a najwyższe w podgrupie osób androgynicznych (tabela 36). Dokładne

porównania wielokrotne pod względem nasilenia GOI wykazały obecność istotnych różnic o niewielkiej sile efektu pomiędzy grupą o określonej kobiecej płci psychologicznej a osobami androgynicznymi ($p = 0,031$), a także między osobami nieokreślonymi seksualnie a osobami androgynicznymi ($p = 0,011$).

Tabela 36. Osobowościowo-immanentna gotowość do agresji w podgrupach według typu płci psychologicznej

Płeć psychologiczna	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>df</i>	<i>H</i>	<i>p</i>	E_r^2
Osoby nieokreślone seksualnie	1,07	1,78	3	16,15	0,001	0,18
Kobieca płeć psychologiczna	0,88	1,22				
Męska płeć psychologiczna	2,43	2,27				
Osoby androgyniczne	2,98	2,79				

Źródło: Opracowanie własne.

Podobne wyniki przedstawili Konopka i Frączek (2013), wykazując, iż najniższe nasilenie gotowości osobowościowo-immanentnej występuje u osób o określonej, kobiecej płci psychologicznej, jednak w badaniu tych autorów najwyższe nasilenie GOI wystąpiło u osób o męskiej płci psychologicznej.

Podsumowując, wśród kobiet osadzonych za popełnienie przestępstw z użyciem przemocy określona kobieca płeć psychologiczna w najmniejszym stopniu wiąże się z gotowością do agresji we wszystkich trzech mechanizmach jej wzbudzenia, a najwyższe jej nasilenie wykazują kobiety męskie i androgyniczne. O ile wysokie nasilenie gotowości do agresji w przypadku męskiej płci psychologicznej jest zrozumiałe ze względu na charakter obecnego w naszej kulturze stereotypu męskości, o tyle wysokie nasilenie gotowości do agresji wśród osób androgynicznych, w świetle mówiącej o ich najlepszym przystosowaniu społecznym teorii Bem (2000), staje się mniej oczywiste. Jak wskazują Konopka i Frączek (2013), konsekwencją przyjęcia tej teorii byłoby uznanie, iż zachowania agresywne sterowane nie tylko nawykowo-poznawczą, ale też emotogenno-impulsywną i osobowościowo-immanentną gotowością do agresji w niektórych sytuacjach pełnią funkcję adaptacyjną.

W dalszej kolejności analizie poddano zależności pomiędzy przekonaniem na temat przyszłości, terażniejszości i przeszłości a formami gotowości do agresji. Uzyskane współczynniki korelacji zamieszczono w tabeli 37.

Tabela 37. Zależności pomiędzy orientacjami temporalnymi a gotowością do agresji

Perspektywy postrzegania czasu	Gotowość do agresji		
	GEI	GNP	GOI
Przeszłościowo-negatywna	0,32**	0,13	0,10
Przeszłościowo-pozytywna	-0,25*	-0,13	-0,07
Teraźniejsza hedonistyczna	0,48***	0,47***	0,34**
Teraźniejsza fatalistyczna	0,36**	0,31**	0,30**
Przyszła	-0,03	-0,06	-0,08

* $p < 0,05$;   ** $p < 0,01$;   *** $p < 0,001$.

Źródło: Opracowanie własne.

Wykazano istnienie wprost proporcjonalnych zależności o umiarkowanej sile związku pomiędzy emotogenno-impulsywną gotowością do agresji a przeszłościowo-negatywną, terażniejszą hedonistyczną oraz terażniejszą fatalistyczną perspektywą postrzegania czasu. Zaobserwowano ponadto ujemną, słabą korelację pomiędzy GEI a orientacją przeszłościowo-pozytywną.

W przypadku nawykowo-poznawczej i osobowościowo-immanentnej gotowości do agresji wykazano istotne dodatnie powiązania tylko z terażniejszymi perspektywami postrzegania czasu (hedonistyczną i fatalistyczną). Wszystkie te zależności cechują się umiarkowaną siłą związku.

Przyszła perspektywa postrzegania czasu nie wykazała żadnych istotnych związków z nasileniem trzech form gotowości do agresji, a zatem hipoteza H5f nie znalazła potwierdzenia w uzyskanych rezultatach badawczych.

Przedstawione wyniki pozwalają na potwierdzenie hipotezy H5e zakładającej istnienie związku negatywnego postrzegania przeszłości z wyższą gotowością do agresji, relacja ta jednak ogranicza się jedynie do mechanizmu gotowości emotogenno-impulsywnej. Koncentracja na negatywnych doświadczeniach z przeszłości związana jest z utrwaloną tendencją do przeżywania negatywnej afektywności, co może przekładać się na większą skłonność do odczuwania zagrożenia i drażliwości, a tym samym – przyczyniać się do silnych reakcji emocjonalnych. Uzyskane tu wyniki potwierdzają założenia Stolarskiego i in. (2016), którzy postulowali, iż przeszłościowo-negatywna orientacja temporalna, ze względu na swoje powiązania z pasywnością i depresyjnością, związana jest głównie z emocjonalnymi mechanizmami agresji (tendencją do reagowania gniewem i wrogością), proaktywne podejmowanie zachowań agresywnych jest natomiast związane z nią w zdecydowanie mniejszym stopniu. Przeszłościowo-

-pozytywna orientacja temporalna wykazuje ujemną korelację z nasileniem gotowości do agresji emotogenno-impulsywnej. Jak wskazali Stolarski i in. (2016), ta perspektywa postrzegania czasu wiąże się z wyższą inteligencją emocjonalną oraz empatią i prawdopodobnie zwiększa umiejętność radzenia sobie z impulsami emocjonalnymi związanymi z negatywnymi doświadczeniami z przeszłości poprzez przeformułowanie ich znaczenia dla jednostki. Można więc przypuszczać, iż osoby wykazujące niższe nasilenie tej orientacji temporalnej gorzej radzą sobie z poznawczą reinterpretacją negatywnych zdarzeń i w związku z tym przejawiają wyższą skłonność do impulsywnych reakcji emocjonalnych.

Koncentracja na terażniejszości wykazała natomiast dodatnie związki ze wszystkimi trzema formami gotowości do agresji, co potwierdza postawioną hipotezę H5g, przy czym warto podkreślić, iż najsilniej wiąże się ona również z emotogenno-impulsywną gotowością do agresji.

5.2.6. Cechy afektywne a gotowość do agresji

W tym podrozdziale zaprezentowano analizy dotyczące zależności pomiędzy cechami afektywnymi a formami gotowości do agresji. W celu określenia ich charakteru i nasilenia zastosowano analizę korelacyjną z użyciem współczynnika r_s Spearmana. Uzyskane rezultaty przedstawia tabela 38.

Tabela 38. Zależności pomiędzy cechami afektywnymi a gotowością do agresji

Zmienna	Gotowość do agresji		
	GEI	GNP	GOI
Uczucia pozytywne (PU)	0,19*	0,32**	0,28**
Uczucia negatywne (NU)	0,20*	0,17*	0,26*

* $p < 0,05$;   ** $p < 0,01$.

Źródło: Opracowanie własne.

Analiza wykazała, iż u kobiet osadzonych za popełnienie przestępstw z użyciem przemocy zarówno negatywna, jak i pozytywna uczuciowość wiążą się dodatnio z wszystkimi trzema formami gotowości do agresji, przy czym uczuciowość pozytywna najsilniej związana jest z gotowością nawykowo-poznawczą, a uczuciowość negatywna – z gotowością osobowościowo-immanentną.

Co ciekawe, mimo iż emotogenno-impulsywna gotowość do agresji wykazuje silne związki z reaktywnością emocjonalną i perseweratywnością (Smulczyk, Tłuściak-Deliowska, 2012), to w przeprowadzonym badaniu okazała się w zbliżonym, bardzo niskim stopniu powiązana zarówno z pozytywną, jak i negatywną uczuciowością. Podobną relację cech afektywnych z impulsywnością rozumianą jako cecha osobowości wykazali Salavera, Usán, Antoñanzas, Teruel i Lucha (2017). Wyniki te pokazują, iż GEI związane jest z brakiem umiejętności kontrolowania negatywnych emocji, nie musi jednak oznaczać ich długotrwałego utrzymywania się.

Wywodzący się z potrzeby silnej stymulacji, niskiej empatii oraz czerpania satysfakcji z dokonywanych czynów agresywnych mechanizm osobowościowo-immanentnej gotowości do agresji w dużym nasileniu jest charakterystyczny również dla psychopatii (Frączek, 2002b). Badania Gullhaugen i Nøttestada (2012) prowadzone w grupie skazanych mężczyzn, którzy przejawiali wysokie nasilenie cech psychopatycznych, pokazały, iż osoby te wykazują duże nasilenie stałej negatywnej afektywności i wysoką zmienność w afektywności pozytywnej. Uzyskane tu wyniki mogą więc odzwierciedlać dużą chwiejność emocjonalną osób wykazujących osobowościowe uwarunkowanie zachowań agresywnych.

5.2.7. Wybrane dane socjodemograficzne, wiktymologiczne i penitencjarne a gotowość do agresji

W tym podrozdziale zaprezentowano analizy zależności pomiędzy najważniejszymi zmiennymi spośród danych socjodemograficznych, wiktymologicznych i penitencjarnych a formami gotowości do agresji.

W celu określenia współzmienności wieku z nasileniem poszczególnych form gotowości do agresji zastosowano współczynnik korelacji r Pearsona. Analiza ta wykazała, iż zmienna „wiek” wykazuje ujemną korelację ze wszystkimi mechanizmami gotowości do agresji, przy czym najsilniej powiązana jest z GEI, a najsłabiej z GNP.

Młodszy wiek niesie z sobą mniejszą dojrzałość układu nerwowego, a co za tym idzie – niższą umiejętność kontroli emocjonalnej. Uzyskane tu wyniki pokazały, iż wśród skazanych kobiet wiąże się on z wyższym nasileniem emotogenno-impulsywnej gotowości do agresji ($r = -0,47$). Wyniki te są zgodne z doniesieniami innych autorów. Prowadzone dotąd badania wykazały, iż zdolność

kontroli impulsów kształtuje się wraz z wiekiem, a jej rozwój kontynuowany jest jeszcze w okresie wczesnej dorosłości (zob. m.in.: Galvan, Hare, Voss, Glover, Casey, 2007; Steinberg i in., 2008).

Im młodszy wiek osadzonych kobiet, tym większe nasilenie również osobowościowo-immanentnej gotowości do agresji ($r = -0,41$). Prawdopodobnie związek ten wynika z podstawowej funkcji zachowań agresywnych aktywizowanego mechanizmem osobowościowo-immanentnym. Jak wskazują Dominiak-Kochanek i in. (2015), agresywne działanie podejmowane jest tutaj ze względu na możliwość podniesienia samooceny lub też podtrzymania dotychczasowego obrazu własnej osoby. Zgodnie z hipotezą Baumeistera do zachowań agresywnych może popychać nie tyle niska samoocena, co poczucie jej zagrożenia u osób o samoocenie niestabilnej, niepewnej i zależnej od opinii innych (Baumeister i in., 1996; Bushman i in., 2009). Badania nad stabilnością samooceny w ciągu życia pokazują, iż jej związek z wiekiem jest krzywoliniowy – wzrasta od wieku dziecięcego poprzez adolescencję, osiągając najwyższe nasilenie w okresie dorosłości, po czym od wieku średniego (ok. 40–48 r.ż.) do podeszłego zaczyna nieco spadać (Trzesniewski, Donnellan, Robins, 2003; Kuster, Orth, 2013). Jak pokazały miary asymetrii rozkładu, w grupie A znalazło się wiele kobiet poniżej średniej wieku wynoszącej 38,3 lat (74% grupy to osoby poniżej 48 r.ż.), a więc większość badanych prawdopodobnie znalazła się w okresie zwiększającej się stabilności ich samooceny. Tym samym, przyjmując tezę Baumeistera, ryzyko ich zachowań agresywnych spada ze względu na ograniczanie się ilości sytuacji mogących wzbudzić osobowościowo-immanentny mechanizm gotowości do agresji.

W celu sprawdzenia, czy istnieją i jak się przedstawiają związki pomiędzy doświadczeniami wiktymologicznymi a nasileniem poszczególnych form gotowości do agresji, dokonano porównania ich nasilenia pomiędzy podgrupami wyłonionymi na podstawie tychże doświadczeń. Wykazano, iż zarówno bezpośrednie doświadczenie przemocy w dzieciństwie, jak i bycie jej świadkiem, istotnie różnicowały grupę badaną pod względem nasilenia emotogenno-impulsywnej gotowości do agresji. Test istotności różnic *U* Manna-Whitneya wykazał, iż różnica pomiędzy osadzonymi, które w dzieciństwie doświadczyły przemocy bądź były jej świadkiem, a tymi, które jej nie doznawały, jest istotna statystycznie i w obu przypadkach wykazuje małą wielkość efektu. Kobiety mające w swej przeszłości wczesne doświadczenia przemocy przejawiały wyższe wyniki w skali GEI (tabela 39).

Tabela 39. Wyniki porównań międzygrupowych dla gotowości do agresji w odniesieniu do doświadczeń wiktymologicznych

Wiktymizacja	GEI						GNP						GOI					
	M	U	Z	p	r_g Glasser		M	U	Z	p	r_g Glasser		M	U	Z	p	r_g Glasser	
Doświadczenie bezpośredniej przemocy w dzieciństwie (N = 35)	5,87	703,0	-2,14	0,03	0,23	3,80	722,5	-2,00	0,05	-0,22	2,34	663,0	-2,56	0,01	-0,27			
Brak doświadczeń bezpośredniej przemocy w dzieciństwie (N = 55)	4,45					2,71					1,30							
Bycie świadkiem przemocy w dzieciństwie (N = 44)	5,63	701,5	-2,08	0,04	-0,22	3,35	785,5	-1,37	0,17	-	1,74	853,0	-0,81	0,42	-			
Niebycie świadkiem przemocy w dzieciństwie (N = 43)	4,30					2,92					1,57							
Doświadczenie przemocy w dorosłości (N = 54)	5,05	936,5	0,50	0,61	-	3,12	982,5	-0,13	0,90	-	1,54	834,0	-1,37	0,17	-			
Brak doświadczenia przemocy w dorosłości (N = 37)	4,76					3,12					1,88							

Źródło: Opracowanie własne.

Podobnie jak w przypadku GEI, bezpośrednie doświadczanie przemocy w dzieciństwie istotnie różnicowało badaną grupę również pod względem nasilenia GNP i GOI. Kobiety dotknięte przemocą w dzieciństwie przejawiały tu wyższe wyniki w skalach nawykowo-poznawczej i osobowościowo-immanentnej gotowości do agresji, siła tych efektów w obu przypadkach jest jednak niska.

Związek historii wczesnych doświadczeń przemocy z wyższym nasileniem GNP u osadzonych za popełnienie przestępstw z jej użyciem można zrozumieć, powołując się na teorię społecznego uczenia się Bandury (2007). Osoba doświadczająca przemocy ze strony opiekuna uczy się, iż zachowanie agresywne w pewnych sytuacjach jest czymś naturalnym. Przemoc wobec dzieci często pojawia się w kontekście karania ich za niegrzeczne zachowanie oraz prób podporządkowania sobie podopiecznych przez opiekuna. W tych sytuacjach dziecko uczy się instrumentalnej wartości agresji: widzi, iż poprzez jej użycie można wpłynąć na drugą osobę i wymusić na niej oczekiwany przez siebie sposób zachowania. Liczne badania prowadzone w tym obszarze potwierdziły, iż osoby, które doświadczały nadużyć w dzieciństwie, jako dorośli często uznają kary fizyczne za skuteczną i właściwą metodę wychowawczą, a same wykazują wyższą gotowość do stosowania zachowań agresywnych wobec własnych dzieci i partnerów (m.in. Bower-Russa, Knutson, Winebarger, 2001; Gershoff, 2002). Badania przeprowadzone przez Dominiak-Kochanek, Konopkę, Rutkowską, Frączka i Ramirezę (2016) wykazały, iż samo stosowanie kar cielesnych przez rodziców pośrednio zwiększa moralne przyzwolenie dla ekstremalnie agresywnych zachowań obserwowane w dorosłym życiu ich dziecka. Dominiak-Kochanek (2017), przedstawiając związki pomiędzy metodami wychowawczymi stosowanymi przez rodziców a wzorcami gotowości do agresji ich dorosłych dzieci, również wykazała, iż GNP powiązana jest ze stosowaniem kar fizycznych oraz agresją psychiczną.

Uzyskane wyniki prezentujące związek doświadczania przemocy w okresie dzieciństwa z wyższym nasileniem GOI także znajdują potwierdzenie w badaniach prowadzonych przez Dominiak-Kochanek (2017), Dominiak-Kochanek i Frączka (2014) oraz Dominiak-Kochanek i in. (2015). Autorzy ci wykazali, iż szczególnie istotne dla kształtowania tego mechanizmu gotowości do agresji są kary fizyczne wymierzane przez ojców oraz psychiczna agresja ze strony matek.

5.3. Model empiryczny i jego statystyczna weryfikacja

Przedstawione uprzednio analizy obejmowały charakterystykę wzajemnych zależności pomiędzy poszczególnymi grupami zmiennych ujętych w ogólnym modelu badawczym (rysunek 4). Uzyskane w ten sposób dane pozwoliły na przeprowadzenie weryfikacji części postawionych hipotez badawczych i pozwoliły na wyciągnięcie licznych, interesujących wniosków. W tej części pracy podjęta zostanie próba określenia, które z zawartych w modelu badawczym zmiennych wyjaśniają ryzyko występowania wysokiego nasilenia gotowości do agresji we wszystkich jej formach. W modelu uwarunkowań poszczególnych form gotowości do agresji uwzględniono możliwość występowania bardziej złożonych, mediowanych zależności pomiędzy zmiennymi. Dlatego też w tej części monografii przedstawione zostaną analizy mające na celu znalezienie odpowiedzi na pytanie badawcze PB6: *Które czynniki zawarte w modelu badawczym warunkują wyższe nasilenie poszczególnych mechanizmów gotowości do agresji (emotogenno-impulsywnej, nawykowo-poznawczej i osobowościowo-immanentnej) kobiet osadzonych za popełnienie przestępstwa z użyciem przemocy?* W tym celu przeprowadzona została analiza równań strukturalnych, w wyniku której opracowano trzy modele ścieżek obrazujące szczegółowe zależności pomiędzy zmiennymi wywierającymi istotny wpływ na kształtowanie emotogenno-impulsywnej, nawykowo-poznawczej i osobowościowo-immanentnej gotowości do agresji kobiet osadzonych za popełnienie przestępstw z użyciem przemocy.

Opracowanie modeli empirycznych rozpoczęto od ograniczenia liczby zmiennych wchodzących w skład grupy przekonań na temat świata i ludzi. Ze względu na wewnętrzne korelacje występujące pomiędzy poszczególnymi wskaźnikami *Skali założeń wobec świata* zdecydowano o posłużeniu się sugerowanym przez Janoff-Bulman (1989) modelem trójczynnikiem obejmującym: życzliwość otaczającego świata i ludzi (1), sensowność i wytłumaczalność zdarzeń życiowych (2) oraz wartościowość człowieka (3). Ze względu na wysoką korelację pomiędzy wyodrębnioną w ten sposób grupą przekonań o wartościowości człowieka a mierzoną skalą SES samoocena postanowiono ponadto wykluczyć z analiz grupę przekonań o wartościowości człowieka, by uniknąć redundancji danych. Ze względu na założenia teoretyczne koncepcji uznano, iż samoocena stanowi bardziej istotną zmienną w omawianych modelach empirycznych.

Kolejny etap pracy stanowiło określenie listy zmiennych endogenicznych i egzogenicznych. W analizie równań strukturalnych zmiennymi egzogenicznymi są zmienne występujące jedynie w roli zmiennych niezależnych, tj. takich, których źródła leżą w czynnikach znajdujących się poza modelem (Cwalina, 2000). Według poznawczych teorii osobowości sieć przekonań na temat siebie samego oraz otaczającego świata i ludzi kształtuje się już we wczesnych etapach życia, wraz z nabywanymi doświadczeniami i postępującą socjalizacją. W związku z powyższym nadano im status zmiennych egzogenicznych. Do tej grupy zmiennych zaliczono również wiek oraz formalne wskaźniki stylu spostrzegania sytuacji użycia przemocy.

Orientacje temporalne to grupa przekonań kształtująca się w toku życia, na ich rozwój wpływ wywiera wiele czynników, m.in.: kultura, edukacja, religia i klasa społeczna (Boniwell, Zimbardo, 2007), w związku z czym zmienne te wydają się wtórne m.in. wobec ukształtowanych we wcześniejszych etapach życia przekonań na temat świata, ludzi i siebie samego – a zatem w niniejszym modelu pełnią funkcję zmiennych endogenicznych, czyli zależnych od innych zmiennych ujętych w modelu (Cwalina, 2000). Status zmiennych endogenicznych uzyskały również: roszczeniowość, cechy afektywne oraz, oczywiście, formy gotowości do agresji.

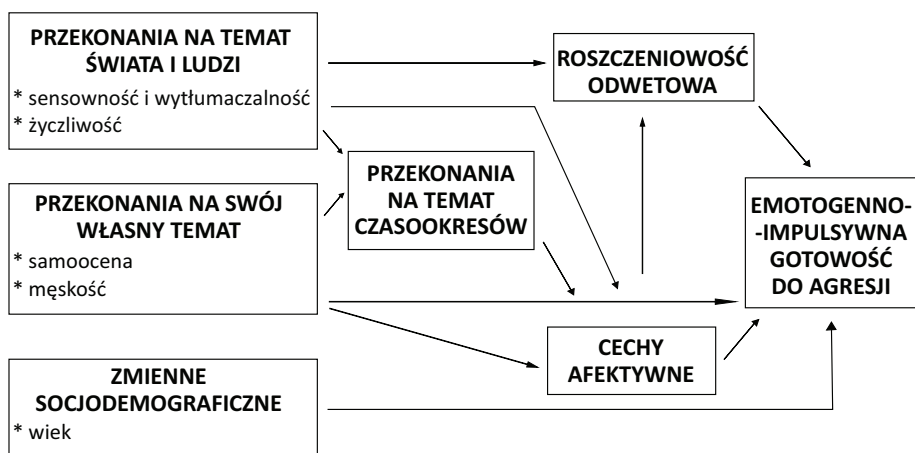
Zadaniem planowanych analiz było określenie mechanizmów warunkujących nasilenie poszczególnych form gotowości do agresji, w związku z czym, podejmując próbę ich wyjaśnienia, opracowano 3 modele (odrębnie dla każdej z form gotowości do agresji) hipotetycznych zależności pomiędzy zmiennymi, które następnie poddano weryfikacji za pomocą analizy ścieżek. W pierwszej kolejności przedstawiony zostanie model gotowości emotogenno-impulsywnej, następnie nawykowo-poznawczej i jako ostatni – model gotowości osobowościowo-immanentnej.

5.3.1. Model uwarunkowań emotogenno-impulsywnej gotowości do agresji

Celem pracy zaprezentowanej w tym podrozdziale była weryfikacja modelu teoretycznego przedstawionego na rysunku 4, doprecyzowanego o szczegółowe uwarunkowania mechanizmu emotogenno-impulsywnej gotowości do agresji. Poszukiwano tu odpowiedzi na pytanie: *Jakie czynniki warunkują wyższe nasilenie emotogenno-impulsywnej gotowości do agresji?*

Oczekiwano, że przekonania dotyczące życzliwości świata i ludzi oraz założenia o sensowności i wytłumaczalności zdarzeń będą wywierały, zapośredniczony poprzez orientacje temporalne, roszczeniowość i cechy afektywne, wpływ na GEI. Zakładano ponadto, iż przekonania na swój temat mogą wywierać zarówno pośredni, jak i bezpośredni wpływ na nasilenie tej zmiennej. Ze względu na silne, omówione w rozdziale 5.2.7. powiązania GEI z wiekiem badanych zdecydowano się na modyfikację modelu wyjściowego poprzez włączenie do obszaru zmiennych objaśniających również wiek. Oczekiwano także, iż roszczeniowość odwetowa i cechy afektywne będą wywierać bezpośredni wpływ na nasilenie emotogenno-impulsywnej gotowości do agresji. Na rysunku 8 zamieszczono model hipotetycznych uwarunkowań emotogenno-impulsywnej gotowości do agresji, uwzględniający układ ścieżek przewidywany na podstawie założeń teoretycznych oraz omawianych w poprzednich rozdziałach wyników badań korelacyjnych.

Rysunek 5. Model uwarunkowań emotogenno-impulsywnej gotowości do agresji – model testowany

Źródło: Opracowanie własne.

Poszukiwanie zależności pomiędzy tymi zmiennymi w efekcie pozwoliło na wygenerowanie modelu ścieżkowego przedstawionego na rysunku 6.

Uzyskany model cechuje się dobrymi wskaźnikami dopasowania (RMSEA = 0,049³; CFI = 0,990⁴) pozwalającymi uznać, iż dobrze przystaje do danych empirycznych. Model umożliwia wyjaśnienie 31,5% wariacji emotogenno-impulsywnej gotowości do agresji.

Biorąc pod uwagę całkowity wpływ poszczególnych zmiennych na GEI, można powiedzieć, iż najważniejszymi determinantami emotogenno-impulsywnej gotowości do agresji okazały się kolejno: wysoka terażniejsza hedonistyczna perspektywa postrzegania czasu (0,40), młody wiek (-0,34), niska samoocena (-0,22) i psychologiczna męskość (0,12).

Szczegółowo analizując uzyskane ścieżki, można zauważyć, iż bezpośredni, istotny wpływ na GEI wykazały jedynie takie zmienne, jak: terażniejsza hedonistyczna perspektywa postrzegania czasu (0,40), wiek (-0,30) i samoocena (-0,25). Ponadto, w mniejszym stopniu, wiek wpływa na emotogenno-impulsywną gotowość do agresji również pośrednio przez terażniejszą hedonistyczną orientację temporalną. Jedynie pośredni, mediowany przez terażniejszą hedonistyczną perspektywę postrzegania czasu wpływ na GEI wywiera natomiast psychologiczna męskość.

Szczegółowy obraz wpływu uwzględnionych w modelu zmiennych na emotogenno-impulsywną gotowość do agresji pokazuje tabela 40.

Wykazane efekty przyczynowe pozwalają wnioskować, iż terażniejsza hedonistyczna perspektywa postrzegania czasu bezpośrednio zwiększa ryzyko wysokiej emotogenno-impulsywnej gotowości do agresji. Orientacja ta wiąże się ze skłonnością do wyrażania przekonań o ulotności życia, które przekładają się na tendencję do angażowania się w czynności zapewniające jak największą dozę wrażeń i przyjemności. Osoby, u których orientacja ta była dominująca przez większość życia, mogły nie mieć wystarczającej motywacji do kształtowania w sobie umiejętności powstrzymywania impulsów i odraczania gratyfikacji. Dążenie do natychmiastowego zaspokajania potrzeb bez podejmowania refleksji nad konsekwencjami swoich działań mogło prowadzić u nich do ograniczenia repertuaru dostępnych strategii postępowania w sytuacjach silnego

---

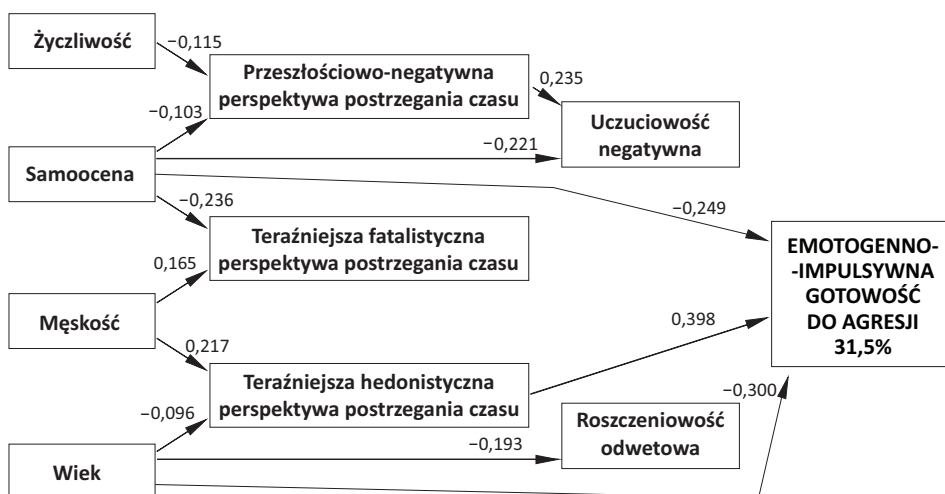
³ RMSEA – pierwiastek średniego kwadratu błędu aproksymacji – wskaźnik dopasowania modelu teoretycznego do danych. Wartości tego wskaźnika należy interpretować następująco: <0,05 dobre dopasowanie modelu; <0,06 – 0,08> umiarkowane dopasowanie, RMSEA > 0,10 zdecydowanie niewystarczające dopasowanie modelu do danych (Konarski, 2009).

⁴ CFI – względny indeks dopasowania – kolejny wskaźnik dopasowania modelu teoretycznego do danych, dopuszczalne wartości mieszczą się w przedziale <0, 1> (Konarski, 2009).

pobudzenia, ze względu na niewielkie umiejętności rozwiązywania problemów i poszukiwania rozstrzygnięć najbardziej korzystnych w dłuższej perspektywie czasowej.

Model ścieżek pokazuje, iż terażniejsza hedonistyczna orientacja temporalna wpływa na omawiany efekt jedynie bezpośrednio, a zatem związki orientacji temporalnych z emocjonalnością okazały się nieistotne dla gotowości do reagowania agresją emotogenno-impulsywną. Co więcej, terażniejsza fatalistyczna i przeszłościowo-negatywna perspektywa postrzegania czasu, które w badaniu korelacyjnym istotnie współwystępowały z GEI, de facto nie wywierają bezpośredniego, przyczynowego wpływu na jej nasilenie.

Omówiony już w rozdziale 5.2.7. związek GEI z wiekiem znalazł potwierdzenie w przeprowadzonej tu analizie efektów przyczynowych. Młodszy wiek badanych, prawdopodobnie poprzez związek z biologicznymi uwarunkowaniami temperamentalnymi (reaktywnością emocjonalną i impulsywnością) oraz dynamiką rozwoju emocjonalnego, przyczynia się do wyższej gotowości reagowania agresją kierowaną gniewnymi emocjami i niską umiejętnością samokontroli.

Rysunek 6. Ścieżkowy model uwarunkowań emotogenno-impulsywnej gotowości do agresji.

$Chi = 16,92$; $df = 12$; $p < 0,05$; $RMSEA = 0,049$; $CFI = 0,990$

- przedstawiono wartości standaryzowanych współczynników ścieżkowych,
- dla czytelności wykresu zaprezentowano jedynie istotne ścieżki oraz pominięto oznaczenia graficzne reszt,
- wskaźniki procentowe oznaczają procent wyjaśnionej wariancji.

Źródło: Opracowanie własne.

Tabela 40. Uwarunkowania powstania emotogenno-impulsywnej gotowości do agresji. Efekty przyczynowe

Efekt całkowity:	Zmienne wpływające:							Ter_fatal.	Przesz_neg.
	Wiek	Męskość	Samocena	Życzliwość	Ter_hed.	Ter_fatal.	Przesz_neg.		
Ter_hed.	-,096	,217	,000	-,045	,000	,000	,000	,000	
Ter_fatal.	,000	,165	-,236	,000	,000	,000	,000	,000	
Przesz_neg.	,000	,000	-,103	-,115	,000	,000	,000	,000	
Roszcz_ odwet.	-,193	,111	,000	-,107	,000	,000	,000	,000	
NU	,016	-,002	-,293	-,052	-,165	-,204	,235	,235	
GEI	-,338	,115	-,217	-,066	,398	-,180	,106	,106	
Efekt bezpośredni:									
Ter_hed.	-,096	,217	,000	-,045	,000	,000	,000	,000	
Ter_fatal.	,000	,165	-,236	,000	,000	,000	,000	,000	
Przesz_neg.	,000	,000	-,103	-,115	,000	,000	,000	,000	
Roszcz_ odwet.	-,193	,111	,000	-,107	,000	,000	,000	,000	
NU	,000	,000	-,221	-,033	-,165	-,204	,235	,235	
GEI	-,300	,059	-,249	-,036	,398	-,180	,106	,106	
Efekt pośredni:									
Ter_hed.	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	
Ter_fatal.	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	
Przesz_neg.	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	
Roszcz_ odwet.	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	
NU	,016	-,002	-,072	-,020	,000	,000	,000	,000	
GEI	-,038	,057	,031	-,030	,000	,000	,000	,000	

Źródło: Opracowanie własne.

Zaobserwowano ponadto pośredni wpływ wieku na terażniejszą hedonistyczną orientację temporalną. Okazuje się, iż młodszy wiek przyczynia się również do wyższego nasilenia tej zmiennej. Na korelacyjny, ujemny związek o niewielkiej sile ($r = -0,10$) wieku z terażniejszą hedonistyczną perspektywą postrzegania czasu wskazywali już Zimbardo i Boyd (1999). Autorzy ci podkreślają, iż relacja owa może wynikać z wpływu społecznych oczekiwań wobec jednostki. Oczekuje się, by w procesie dorastania dominujący w okresie dzieciństwa i adolescencji hedonizm zastępowany był we wczesnej dorosłości i wieku średnim orientacją bardziej ukierunkowaną na przyszłość (zob. Zimbardo, Boyd, 2013).

Zmienną, której bezpośredni wpływ na nasilenie emotogenno-impulsywnej gotowości do agresji jest również zauważalna, to samoocena badanych ($-0,25$). Wykazany wpływ należy interpretować następująco: im osadzona jest bardziej niezadowolona z siebie, odrzuca własne Ja, tym łatwiej przychodzą jej impulsywne, reaktywne wybuchy agresji wobec innych w sytuacjach odczuwania frustracji lub interpretowanych jako zagrożenie. Wpływ ten można wytłumaczyć, powołując się na doniesienia Campbell i Lavalley (1993), które mówią o większej wrażliwości osób przejawiających niską samoocenę na płynące z otoczenia informacje na ich temat oraz większą reaktywność wobec otaczającego środowiska społecznego. Tym samym osoby o niskiej samoocenie, będąc bardziej uważne i podejrzliwe wobec otoczenia, w sytuacjach interpersonalnych prawdopodobnie częściej interpretują napływające informacje jako zagrażające, przez co są bardziej drażliwe.

Przyglądając się wpływowi psychicznej męskości na GEI, można dostrzec, iż zmienna ta nie jest bezpośrednio związana z emotogenno-impulsywnym mechanizmem gotowości do agresji, jedyny istotny wpływ, jaki wywiera, zapośredniczony jest poprzez terażniejszą hedonistyczną orientację temporalną.

Należy zauważyć, iż wbrew wcześniejszym przewidywaniom zmienne „uczuciowość negatywna” i „roszczeniowość odwetowa” okazały się nie mieć żadnego wpływu na nasilenie emotogenno-impulsywnej gotowości do agresji. W uzyskanym modelu przyjęły one charakter zmiennych objaśnianych.

Podsumowując, trzeba wskazać, że czynnikami warunkującymi wysoką emotogenno-impulsywną gotowość do agresji są przede wszystkim: terażniejsza hedonistyczna orientacja temporalna, młody wiek oraz niska samoocena. Uzyskany model pozwala na objaśnienie jedynie 31,5% wariancji głównej

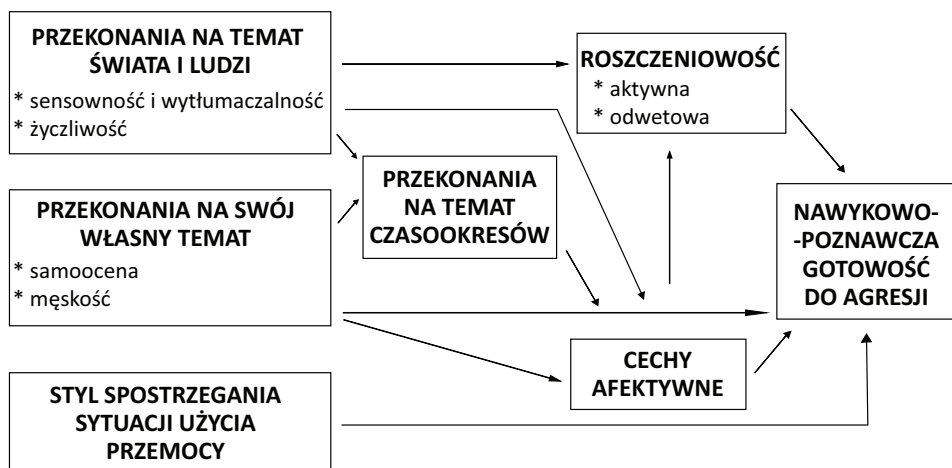
zmiennej objaśnianej, co pokazuje, iż uwzględnione w modelu badawczym zmienne nie kontrolują w większym stopniu emotogenno-impulsywnej gotowości do agresji. Pozostałych uwarunkowań tej zmiennej należy poszukiwać w innych czynnikach, prawdopodobnie biologicznych i temperamentalnych.

5.3.2. Model uwarunkowań nawykowo-poznawczej gotowości do agresji

W tym podrozdziale podjęto próbę weryfikacji modelu teoretycznego (rysunek 4) dostosowanego do szczegółowych uwarunkowań nawykowo-poznawczego mechanizmu gotowości do agresji. Celem przeprowadzenia analiz przedstawionych w tym podrozdziale była odpowiedź na pytanie: *Jakie czynniki warunkują wyższe nasilenie nawykowo-poznawczej gotowości do agresji?*

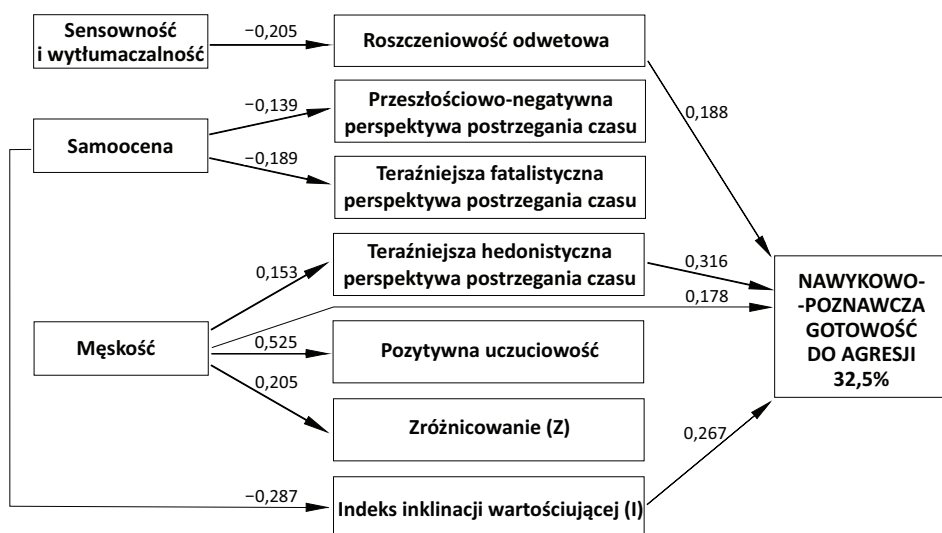
Na podstawie założeń teoretycznych i omówionych w poprzednich rozdziałach rezultatów badawczych oczekiwano, iż przekonania na temat świata i ludzi będą wywierać mediowany przez orientacje temporalne, cechy afektywne i roszczeniowość wpływ na nasilenie GNP. Spodziewano się również, iż przekonania na swój temat mogą wywierać zarówno bezpośredni, jak i mediowany przez orientacje temporalne i cechy afektywne wpływ na nasilenie zmiennej objaśnianej. Zakładano ponadto, że cechy afektywne będą wiązać się z GNP zarówno bezpośrednio, jak i pośrednio, poprzez roszczeniowość. Oczekiwano także, iż styl spostrzegania sytuacji użycia przemocy będzie wywierać bezpośredni wpływ na nasilenie nawykowo-poznawczej gotowości do agresji. Model hipotetycznych uwarunkowań zmiennej GNP zamieszczono na rysunku 7.

Przeprowadzone procedury modelowania równań strukturalnych pozwoliły na wygenerowanie modelu ścieżkowego zaprezentowanego na rysunku 8.

Rysunek 7. Model uwarunkowań nawykowo-poznawczej gotowości do agresji – model testowany

Źródło: Opracowanie własne.

Rysunek 8. Uwarunkowania powstania nawykowo-poznawczej gotowości do agresji

$Chi = 32,44$; $df = 25$; $p < 0,05$; $RMSEA = 0,042$; $CFI = 0,986$

- przedstawiono wartości standaryzowanych współczynników ścieżkowych,
- dla czytelności wykresu zaprezentowano jedynie istotne ścieżki oraz pominięto oznaczenia graficzne reszt,
- wskaźniki procentowe oznaczają procent wyjaśnionej wariancji.

Źródło: Opracowanie własne.

Tabela 41. Uwarunkowania powstania nawykowo-poznaczej gotowości do agresji. Efekty przyczynowe

Zmienne zależne Efekt całkowity:	Zmienne wpływające									
	Męskość	Samooceana	Sens. wytl.	Z	I	PU	Roszcz._ odwet.	Ter_hed.	Ter_fatal.	Przesz_neg.
Z	,205	,074	-,107	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
I	,128	-,287	-,036	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
PU	,525	,099	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
Roszcz_ odwet.	,000	,000	-,205	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
Ter_hed.	,153	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
Ter_fatal.	,000	-,189	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
Przesz_neg.	,000	-,139	-,045	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
GNP	,338	-,060	-,045	,028	,267	,136	,188	,316	,095	-,140
Efekt bezpośredni:										
Z	,205	,074	-,107	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
I	,128	-,287	-,036	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
PU	,525	,099	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
Roszcz_ odwet.	,000	,000	-,205	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
Ter_hed.	,153	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
Ter_fatal.	,000	-,189	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
Przesz_neg.	,000	-,139	-,045	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
GNP	,178	,000	,000	,028	,267	,136	,188	,316	,095	-,140
Efekt pośredni:										
Z	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
I	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
PU	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
Roszcz_ odwet.	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
Ter_hed.	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
Ter_fatal.	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
Przesz_neg.	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
GNP	,160	-,060	-,045	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000

Źródło: Opracowanie własne.

Uzyskany model charakteryzuje się wskaźnikami dopasowania (RMSEA = 0,042; CFI = 0,986) pozwalającymi uznać go za dobrze przystający do danych empirycznych. Model umożliwia wyjaśnienie 32,5% wariacji nawykowo-poznawczej gotowości do agresji. Szczegółowe informacje dotyczące efektów całkowitych, bezpośrednich i pośrednich wpływów zawartych w modelu zmiennych na nawykowo-poznawczą gotowość do agresji przedstawiono w tabeli 41.

Wnioskując na podstawie całkowitego wpływu poszczególnych zmiennych, można uznać, iż największy wpływ na nawykowo-poznawczą gotowość do agresji wywierają kolejno: psychologiczna męskość (0,34), wysoka terażniejsza hedonistyczna perspektywa postrzegania czasu (0,32), indeks inklinacji wartościującej (0,27) i roszczeniowość odwetowa (0,19).

Dane pokazują, iż bezpośredni, istotny wpływ na GNP wykazały takie zmienne, jak: terażniejsza hedonistyczna perspektywa postrzegania czasu (0,32), roszczeniowość odwetowa (0,19) oraz indeks inklinacji wartościującej (0,27) – wpływ tych zmiennych w całości stanowi efekt bezpośredni. Psychologiczna męskość oddziałuje ponadto na nawykowo-poznawczą gotowość do agresji, zarówno w sposób bezpośredni (0,18), jak i pośredni – przez terażniejszą hedonistyczną orientację temporalną. Zmienną, która wywiera jedynie pośredni wpływ na GNP, okazała się samoocena, która oddziałuje na tę zmienną poprzez indeks inklinacji wartościującej czynniki wpływające na stosowanie przemocy.

Analiza efektów przyczynowych pokazuje, iż wymiar psychicznej męskości najbardziej rzutuje na powstawanie wysokiej nawykowo-poznawczej gotowości do agresji. Uzyskane tu dopasowanie modelu do danych pozwala sądzić, iż związek tych dwóch zmiennych ma charakter przyczynowo-skutkowy. Postrzeganie siebie i otoczenia poprzez pryzmat psychicznej męskości przyczynia się do wyższej normatywnej akceptacji agresji, włączania jej jako jednego z nieodzownych elementów podejmowania pewnych ról społecznych i nawykowej, wynikającej z agresywnych skryptów poznawczych gotowości do zachowań agresywnych. Wpływ psychicznej męskości na GNP można zrozumieć, odwołując się do mechanizmu socjalizacji, który polega na uwewnętrznieniu zarówno stereotypów płciowych, jak i, w dłuższej perspektywie czasowej, wykształceniu się nawykowo-poznawczej gotowości do agresji (Konopka, Frączek, 2013). Sam stereotyp męskości obecny w naszej kulturze zawiera w sobie elementy społecznej dominacji, pewności siebie i rywalizacji, często też wiązany jest z siłą fizyczną i agresywnością (Cohn, Zeichner, 2006; Mandal, 2004). Tym samym w procesie socjalizacji, przyswajając sobie stereotyp męskości, jednostka internalizuje

również tolerancję dla zachowań agresywnych w sytuacjach wymagających podkreślenia swojej siły, dominacji i władzy. Posługiwanie się wymiarem męskości w postrzeganiu siebie i otoczenia idzie w parze z normatywną akceptacją zachowań agresywnych, która stanowi podstawę nawykowo-poznawczej gotowości do agresji. Ponadto, jak wykazali Thomas i Levant (2012), wysoka akceptacja męskich norm kulturowych nasila relację pomiędzy modelującym zachowania agresywne wpływem środowiska a poziomem przejawianej przez jednostkę agresywności. Wysokie nasilenie psychicznej męskości u badanych kobiet może więc popychać je w pewnych sytuacjach do instrumentalnego stosowania zachowań agresywnych, np. dla manifestacji lub podtrzymania swojej dominacji w grupie społecznej.

Analiza danych zawartych w tabeli 41 pozwala zauważyć, iż psychiczna męskość wpływa na nasilenie GNP niemalże w tym samym stopniu pośrednio, poprzez dodatni wpływ na terażniejszą hedonistyczną orientację temporalną. Nawykowe koncentrowanie się na hedonistycznych aspektach terażniejszości okazało się głównym, uwzględnionym w modelu czynnikiem, który bezpośrednio kształtuje GNP. Można więc wnioskować, iż poszukiwanie natychmiastowych korzyści i maksymalizowanie przyjemności, wraz z ograniczeniem perspektywy czasowej do „tu i teraz”, sprzyja postrzeganiu agresji jako instrumentalnego narzędzia umożliwiającego w pewnych sytuacjach realizację swoich celów. Teraźniejsza orientacja temporalna sprawia, iż potencjalne korzyści płynące z takich zachowań wydają się bliższe i bardziej atrakcyjne. Także wyższy indeks inklinacji wartościującej sytuacji użycia przemocy przyczynia się do zwiększenia GNP, co łącznie pokazuje, iż osobom, którym łatwiej jest zawęzić perspektywę poznawczą do poszukiwania korzyści i natychmiastowych przyjemności z pomijaniem i minimalizowaniem negatywnych aspektów rzeczywistości, łatwiej przychodzi akceptowanie oraz nawykowe stosowanie zachowań agresywnych. Podobne wyniki przedstawili Jochemczyk, Pietrzak, Stolarski i Markiewicz (2017), którzy wykazali, iż terażniejsza hedonistyczna orientacja temporalna stanowi ważny predyktor podejmowania instrumentalnych zachowań ryzykownych, co prawdopodobnie wiąże się z przecenianiem wartości potencjalnych korzyści i pomijaniem możliwych negatywnych konsekwencji takich działań.

Nawykowo-poznawcza gotowość do agresji kształtowana jest również przez poziom roszczeniowości odwetowej. Ta forma roszczeniowości oznacza reagowanie poczuciem krzywdy w sytuacjach, gdy interesy jednostki zostały naruszone.

Żemojtel-Piotrowska i Piotrowski (2011) wskazują na cechy narcystyczne i możliwość niższego uspołecznienia osób wykazujących jej wysokie nasilenie. Pamięć o krzywdach i trudności w ich wybaczeniu oraz związana z nimi złość można więc uznać za czynniki ułatwiające jednostce uznanie agresji wobec drugiej osoby za uprawnioną i sprawiedliwą w sytuacjach umożliwiających wzięcie odwetu za doznane przykrości. Takie spojrzenie wspierają prowadzone przez Championa (2011) badania nad konstruktem roszczeniowości kryminalnej, pokrewnym roszczeniowości odwetowej. Autor ten wykazał, iż jednostki narcystycznie postrzegające siebie jako szczególnie uprawnione, zasługujące na szczególne traktowanie, lekceważą prawa i uczucia innych osób, często żywią przekonania o tym, iż mają prawo użyć przemocy, gdy ktoś utrudnia im realizację ich celów. Zaprezentowany model ścieżek pokazuje, iż przekonania o sensowności i wyłumaczalności zdarzeń chronią przed rozwinięciem się roszczeniowości odwetowej i pośrednio osłabiają nawykowo-poznawczą gotowość do agresji.

Przystosowanie osoby badanej do obcowania z sytuacjami, w których używana jest przemoc, odzwierciedlane przez wysoki indeks inklinacji wartościującej (I), również pozwala z pewną dokładnością przewidywać wysokość nawykowo-poznawczej gotowości do agresji. Im inklinacja wartościująca wobec sytuacji stosowania przemocy jest wyższa, tym osoba bardziej koncentruje się na potencjalnych korzyściach płynących z jej podejmowania. Wyższa inklinacja wartościująca w spostrzeganiu sytuacji użycia przemocy może tu oznaczać także mniejszą zdolność jednostki do dostrzegania negatywnych motywów z nią związanych i przewidywania negatywnych skutków płynących z podejmowania takich zachowań. Koncentrowanie się na pozytywnych czynnikach związanych z przemocą wskazuje na większą łatwość angażowania się w takie działania i czerpanie z nich różnego rodzaju korzyści, w tym również satysfakcji emocjonalnej.

Należy zaznaczyć, iż wbrew przyjętym założeniom okazało się, iż zmienne „przeszłościowo-negatywna orientacja temporalna” i „teraźniejsza fatalistyczna orientacja temporalna”, „pozytywna uczuciowość” oraz „zróznicowanie spostrzegania sytuacji użycia przemocy” nie wywierają istotnego wpływu na nasilenie nawykowo-poznawczej gotowości do agresji. W modelu tym przyjęły one charakter zmiennych objaśnianych. Ze względu na brak istotnego wpływu na zmienność GNP poza ostatecznym modelem znalazła się ponadto roszczeniowość aktywna.

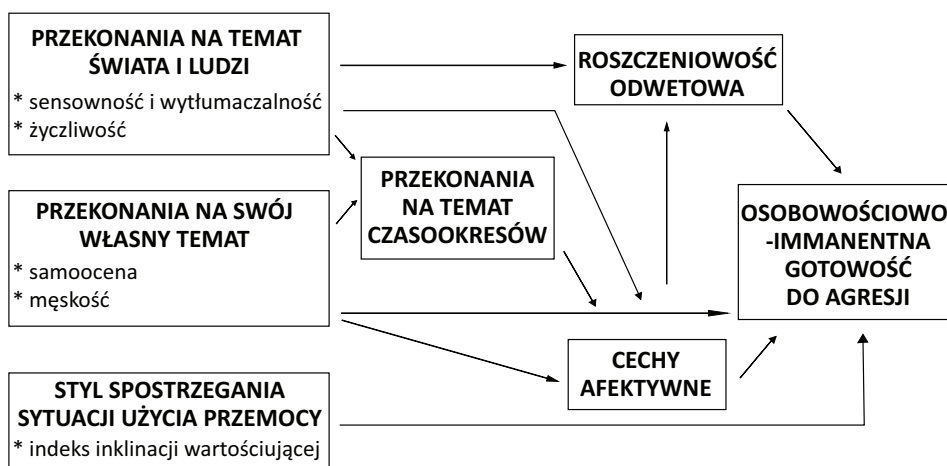
Podsumowując, należy wskazać, że nawykowo-poznawcza gotowość do agresji kształtowana jest przede wszystkim poprzez takie czynniki, jak teraż-

niejsza hedonistyczna orientacja temporalna, psychologiczna męskość, pozytywna inklinacja w postrzeganiu sytuacji użycia przemocy oraz roszczeniowość odwetowa.

5.3.3. Model uwarunkowań osobowościowo-immanentnej gotowości do agresji

W tym podrozdziale przedstawiono weryfikację dostosowanego do mechanizmu osobowościowo-immanentnej gotowości do agresji modelu badawczo-empirycznego. Poszukiwano odpowiedzi na pytanie: *Jakie czynniki warunkują wyższe nasilenie osobowościowo-immanentnej gotowości do agresji?*

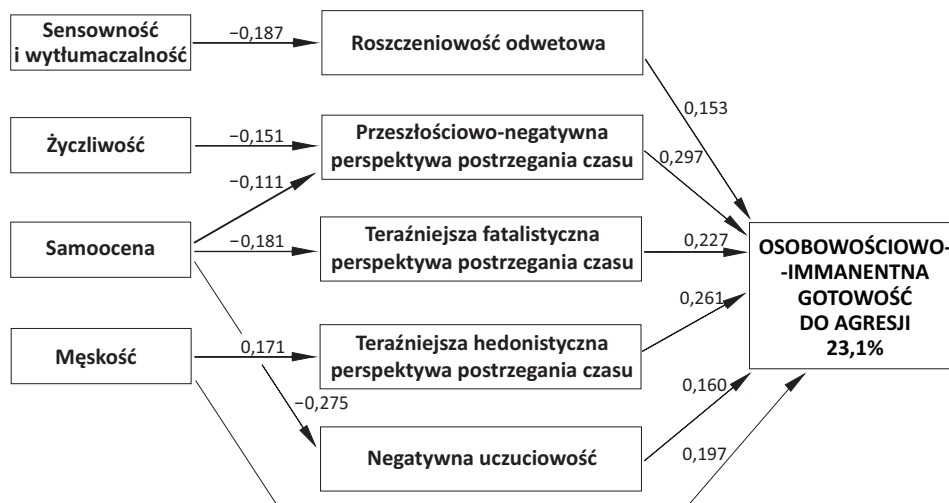
W modelu empirycznym spodziewano się wykazać istnienie zapośredniczonego poprzez perspektywy postrzegania czasu oraz roszczeniowość odwetową wpływu przekonań na temat świata i ludzi na nasilenie GOI. Sugerowano ponadto potencjalny wpływ, zarówno bezpośredni, jak i pośredni, poprzez orientacje temporalne i cechy afektywne, przekonań na swój własny temat na wysokość zmiennej objaśnianej. Dodatkowo spodziewano się, iż indeks inklinacji wartościującej również będzie kształtował nasilenie GOI. Na rysunku 9 przedstawiono model hipotetycznych zależności objaśniających zmienność osobowościowo-immanentnej gotowości do agresji.

Rysunek 9. Model uwarunkowań osobowościowo-immanentnej gotowości do agresji – model testowany

Źródło: Opracowanie własne.

Obliczenia przeprowadzone w ramach analizy ścieżek pozwoliły na wygenerowanie modelu empirycznego pokazanego na rysunku 10. Model ten charakteryzuje się wskaźnikami dopasowania (RMSEA = 0,054; CFI = 0,976) pozwalającymi uznać go za wystarczająco dobrze (w stopniu umiarkowanym) przystający do danych empirycznych. Umożliwia on wyjaśnienie 23,1% wariacji osobowościowo-immanentnej gotowości do agresji.

Rysunek 10. Uwarunkowania powstania osobowościowo-immanentnej gotowości do agresji

$\chi^2 = 34,41$; $df = 23$; $p < 0,05$; $RMSEA = 0,054$; $CFI = 0,976$

- przedstawiono wartości standaryzowanych współczynników ścieżkowych,
- dla czytelności wykresu zaprezentowano jedynie istotne ścieżki oraz pominięto oznaczenia graficzne reszt,
- wskaźniki procentowe oznaczają procent wyjaśnionej wariacji.

Źródło: Opracowanie własne.

Opierając się na efektach całkowitych wypracowanego modelu, można wskazać, iż najważniejszymi determinantami zmienności GOI są wysokie natężenia przeszłościowo-negatywnej (0,30) i teraźniejszej hedonistycznej perspektywy postrzegania czasu (0,26). Nieco mniejszy wpływ na osobowościowo-immanentną gotowość do agresji wywierają psychologiczna męskość (0,24) i teraźniejsza fatalistyczna orientacja temporalna (0,23), a następnie – negatywna uczuciowość (0,16), roszczeniowość odwetowa (0,15), samoocena (0,15) i życzliwość (-0,14). Szczegółowe informacje dotyczące obrazu wpływu poszczególnych zmiennych na GOI przedstawiono w tabeli 42.

Tabela 42. Uwarunkowania powstania osobowościowo-immanentnej gotowości do agresji. Efekty przyczynowe

Zmienne zależne	Zmienne wpływające											
	Męskość	Samocena	Życzliwość	Sens_wytd.	I	NU	Roszcz_ odw.	Ter_hed.	Ter_fatal.	Przesz_neg.		
Efekt całkowity:												
NU	,000	-,275	-,083	,096	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
Roszcz_ odwet.	,000	,000	-,116	-,187	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
Ter_hed.	,171	,000	-,103	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
Ter_fatal.	,000	-,181	-,092	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
Przesz_neg.	,000	-,111	-,151	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
GOI	,241	-,153	-,140	-,013	-,036	,160	,153	,261	,227	-,297		
Efekt bezpośredni:												
NU	,000	-,275	-,083	,096	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
Roszcz_ odwet.	,000	,000	-,116	-,187	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
Ter_hed.	,171	,000	-,103	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
Ter_fatal.	,000	-,181	-,092	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
Przesz_neg.	,000	-,111	-,151	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
GOI	,197	-,100	-,106	,000	-,036	,160	,153	,261	,227	-,297		
Efekt pośredni:												
NU	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
Roszcz_ odwet.	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
Ter_hed.	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
Ter_fatal.	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
Przesz_neg.	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
GOI	,045	-,052	-,034	-,013	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000

Źródło. Opracowanie własne.

Analizując zaprezentowane ścieżki, można dostrzec, iż bezpośredni wpływ na osobowościowo-immanentną gotowość do agresji wykazały: roszczeniowość odwetowa (0,15), przeszłościowo-negatywna (0,30), terażniejsza hedonistyczna (0,26) i terażniejsza fatalistyczna perspektywa postrzegania czasu (0,23) oraz negatywna uczuciowość (0,16). Zarówno bezpośredni (0,20), jak i zapośredniczony poprzez terażniejszą hedonistyczną orientację temporalną wpływ na GOI wywiera psychologiczna męskość. Samoocena, życzliwość oraz sensowność i wytlumaczalność wywierają natomiast jedynie mediowany innymi zmiennymi wpływ na nasilenie tej zmiennej.

Perspektywy postrzegania czasu oddziałują przyczynowo na nasilenie osobowościowo-immanentnej gotowości do agresji w sposób bezpośredni. Im wyższe są przeszłościowo-negatywna, terażniejsza hedonistyczna i terażniejsza fatalistyczna orientacja temporalna, tym silniej zaznacza się GOI. Zgodnie z doniesieniami Stolarskiego i in. (2016) przeszłościowo-negatywna perspektywa postrzegania czasu wiąże się z negatywną oceną siebie i innych ludzi, co przekłada się na permanentne poczucie zagrożenia, które może ułatwiać interpretowanie bieżących zdarzeń jako wrogich bądź stanowiących wyzwanie dla dotychczasowej pozycji jednostki. Takie spojrzenie wspiera wykazany tu wpływ przekonań o życzliwości otaczającego świata i ludzi oraz samooceny na nasilenie tej orientacji temporalnej. Obie te zmienne powodują obniżenie przeszłościowo-negatywnej perspektywy postrzegania czasu. Oznacza to, iż im badana lepiej ocenia siebie oraz postrzega ludzi i ogólne otoczenie jako przyjazne, bezpieczne i życzliwe, tym niższa jest przeszłościowo-negatywna orientacja temporalna i w związku z tym również pośrednio osobowościowo-immanentna gotowość do agresji. Wysoka samoocena obniża również nasilenie terażniejszej fatalistycznej orientacji temporalnej, która prawdopodobnie ze względu na powiązanie z zewnętrzną lokalizacją kontroli oraz poczuciem braku wpływu na przyszłość (Zimbardo, Boyd, 2013) może wzbudzać stałe poczucie frustracji i napięcia, popychając do ich rozładowywania poprzez zachowania agresywne, które choć na chwilę dają osobie poczucie kontroli i umożliwiają osiągnięcie satysfakcji oraz wzmocnienia zagrożonego poczucia własnej wartości.

Terażniejsza-hedonistyczna perspektywa postrzegania czasu także kształtuje wyższe nasilenie GOI, co może być wyjaśniane jej związkiem z tendencją do odczuwania gniewu (Stolarski i in., 2016), ale też skróceniem poznawczego horyzontu czasowego i pomijaniem przyszłych konsekwencji swoich działań. Koncentracja na terażniejszości i natychmiastowej gratyfikacji może skłaniać

niektóre osoby do poszukiwania hedonistycznych doznań, nawet jeśli metodą ich osiągnięcia jest wyrządzenie krzywdy drugiej osobie. Czynnikiem, który zwiększa ryzyko takiego wpływu terażniejszej hedonistycznej orientacji temporalnej na GOI, jest psychiczna męskość, która obok bezpośredniego (0,20) wywiera na GOI również wpływ pośredni (0,05) poprzez zwiększanie nasilenia tej perspektywy postrzegania czasu. Im silniejsza skłonność do posługiwania się wymiarem męskości w odniesieniu do siebie i świata, tym wyższe ryzyko wysokiej osobowościowo-immanentnej gotowości do agresji. Jak zaznaczono w rozdziale 5.3.2, osoby posługujące się wymiarem psychicznej męskości nie tylko wykazują wyższą akceptację zachowań agresywnych, ale również zachowania te włączają w stereotypowy sposób postrzegania siebie. Campbell i Muncer (2008) potwierdzają tezę, że uznawanie zachowania agresywnego za metodę zyskiwania kontroli nad innymi jest cechą typowo męską, zaś kobiety – przeciwnie – odbierają agresję jako przejaw utraty samokontroli. Tym samym w sytuacjach odczuwania gniewu lub zagrożenia dla swojego Ja u osób postrzegających siebie poprzez pryzmat męskości zachowanie agresywne może pełnić funkcję wzmacniającą samoocenę poprzez potwierdzanie swoich dominujących, wiązanych z wymiarem płci psychologicznych cech. Psychiczna męskość może więc umożliwiać czerpanie wzmocnień z zachowań agresywnych, niskie nasilenie tego wymiaru mogłoby natomiast przyczynić się do braku akceptacji dla agresywności i powodować poczucie winy po wystąpieniu takiego zachowania, co obniżałoby ryzyko występowania GOI.

Jak już wykazano w modelu objaśniającym nawykowo-poznawczą gotowość do agresji, założenia o sensowności i wytłumaczalności przytrafiających się nam zdarzeń obniżają nasilenie roszczeniowości odwetowej, która wywiera bezpośredni, wzmacniający wpływ również na GOI. Trudności w wybaczeniu doznanych krzywd prawdopodobnie przyczyniają się do długotrwałego utrzymywania się poczucia frustracji i złości, które motywują osobę do poszukiwania mściwego odwetu, dzięki czemu możliwe będzie uzyskanie wrażenia symbolicznego wyrównania rachunków oraz satysfakcji z tym związanej.

Ostatnim z uwzględnionych w modelu czynników kształtujących osobowościowo-immanentną gotowość do agresji jest negatywna uczuciowość, której większe nasilenie przyczynia się do wzrostu GOI. Nasilenie negatywnej uczuciowości zależne jest tutaj po części od samooceny badanych (-0,28), która chroni przed utrwaloną tendencją do jej przejawiania. Wpływ negatywnej afektywności

na GOI jest zrozumiała ze względu na jej powiązania z niższym uspołecznieniem oraz pobudzeniem napięciowym (Brzozowski, 2010). Ogólnie negatywny obraz siebie powoduje więc częste odczuwanie negatywnych emocji (poczucie winy, trwogi, pogardy czy złości), te zaś, ze względu na swój pobudzający charakter, wraz z innymi omówionymi powyżej czynnikami skłaniają jednostkę do działań agresywnych podejmowanych w celu poprawy samopoczucia.

W ostatecznym modelu objaśniającym nasilenie osobowościowo-immanentnej gotowości do agresji, wbrew wcześniejszym oczekiwaniom, nie znalazły się zmienne „pozytywna uczuciowość” oraz „indeks inklinacji wartościującej czynnikowi wpływające na użycie przemocy”. Okazuje się więc, że ich relacje z GOI nie mają charakteru przyczynowego.

5.4. Podsumowanie wyników w świetle postawionych hipotez

Analiza zaprezentowanych w poprzednim rozdziale wyników pozwoliła na udzielenie odpowiedzi na przedstawione w rozdziale 4.1 pytania badawcze oraz weryfikację postawionych hipotez. W tabeli 43 przedstawiono zbiorcze podsumowanie zawierające ustosunkowanie się do postawionych pytań i hipotez badawczych.

Tabela 43. Weryfikacja hipotez badawczych – podsumowanie zbiorcze

Nr pyt.	Hipoteza	Weryfikacja	Podstawa weryfikacji
1	2	3	4
1	H1. Kobiety osadzone za popełnienie przestępstw z użyciem przemocy cechują się wyższą gotowością do agresji od osadzonych z tytułu popełnienia innych przestępstw.	Hipoteza potwierdzona w odniesieniu do wszystkich trzech form gotowości do agresji.	<i>U</i> Manna-Whitneya
2	H2a. Wyższe nasilenie aktywnej roszczeniowości związane jest z wyższą samooceną.	Hipoteza nie została potwierdzona wynikami badań.	<i>r</i> Pearsona
	H2b. Wyższe nasilenie biernej roszczeniowości związane jest z niższą samooceną.	Hipoteza nie została potwierdzona wynikami badań.	<i>r_s</i> Spearmana
	H2c. Wyższe nasilenie psychicznej męskości związane jest z silniejszą roszczeniowością aktywną.	Hipoteza nie została potwierdzona wynikami badań.	<i>r</i> Pearsona

cd. tabeli 43

1	2	3	4
	H2d. Wyższe nasilenie psychicznej męskości związanej jest z wyższą roszczeniowością odwetową.	Hipoteza została potwierdzona wynikami badań.	r Pearsona
	H2e. Wyższe nasilenie psychicznej kobiecości związane jest z niższą roszczeniowością odwetową.	Hipoteza nie została potwierdzona wynikami badań.	r_s Spearmana
	H2f. Wyższe nasilenie przeszłościowo-negatywnej perspektywy postrzegania czasu związane jest z niższą samooceną.	Hipoteza została potwierdzona wynikami badań.	r Pearsona
	H2g. Wyższe nasilenie przeszłościowo-pozytywnej perspektywy postrzegania czasu związane jest z wyższą samooceną.	Hipoteza została potwierdzona wynikami badań.	r Pearsona
	H2h. Wyższe nasilenie teraźniejszej fatalistycznej perspektywy postrzegania czasu związane jest z niższą samooceną.	Hipoteza została potwierdzona wynikami badań.	r Pearsona
	H2i. Niższe nasilenie przyszłej perspektywy postrzegania czasu związane jest z niższą samooceną.	Hipoteza nie została potwierdzona wynikami badań.	r Pearsona
	H2j. Wyższe nasilenie przeszłościowo-negatywnej perspektywy postrzegania czasu związane jest z wyższą roszczeniowością odwetową.	Hipoteza nie została potwierdzona wynikami badań.	r Pearsona
	H2k. Wyższe nasilenie przyszłej perspektywy postrzegania czasu związane jest z wyższą aktywną roszczeniowością.	Hipoteza została potwierdzona wynikami badań.	r Pearsona
3	H3a. Bardziej pozytywne założenia wobec świata i ludzi wiążą się z wyższym nasileniem pozytywnego afektu.	Hipoteza zostało częściowo potwierdzona, jednak tylko w odniesieniu do przekonań o wartościowości człowieka (szczęściu, kontroli własnego zachowania oraz własnej wartości).	r Pearsona
	H3b. Bardziej negatywne założenia wobec świata i ludzi wiążą się z wyższym nasileniem negatywnego afektu.	Hipoteza nie została potwierdzona wynikami badań.	r_s Spearmana
	H3c. Wyższe nasilenie aktywnej roszczeniowości wiąże się z wyższą afektywnością pozytywną.	Hipoteza nie została potwierdzona wynikami badań.	r Pearsona

cd. tabeli 43

1	2	3	4
	H3d. Wyższe nasilenie przeszłościowo-negatywnej perspektywy postrzegania czasu wiąże się z wyższym nasileniem afektywności negatywnej.	Hipoteza została potwierdzona wynikami badań.	r_s Spearmana
	H3e. Wyższe nasilenie przeszłościowo-pozytywnej perspektywy postrzegania czasu wiąże się z wyższym nasileniem afektywności pozytywnej.	Hipoteza nie została potwierdzona wynikami badań.	r Pearsona
	H3f. Wyższe nasilenie terażniejszej hedonistycznej perspektywy postrzegania czasu wiąże się z wyższym nasileniem afektywności pozytywnej.	Hipoteza została potwierdzona wynikami badań.	r Pearsona
	H3g. Wyższe nasilenie terażniejszej hedonistycznej perspektywy postrzegania czasu wiąże się z wyższym nasileniem afektywności negatywnej.	Hipoteza nie została potwierdzona wynikami badań.	r_s Spearmana
	H3h. Wyższe nasilenie terażniejszej fatalistycznej perspektywy postrzegania czasu wiąże się z wyższym nasileniem afektywności negatywnej.	Hipoteza została potwierdzona wynikami badań.	r_s Spearmana
	H3i. Wyższe nasilenie przyszłej perspektywy postrzegania czasu wiąże się z wyższym nasileniem afektywności pozytywnej.	Hipoteza została potwierdzona wynikami badań.	r Pearsona
	H3j. Wyższa samoocena związana jest z wyższą afektywnością pozytywną.	Hipoteza została potwierdzona wynikami badań.	r Pearsona
	H3k. Wyższa samoocena związana jest z niższą afektywnością negatywną.	Hipoteza została potwierdzona wynikami badań.	r_s Spearmana
4	H4. Istnieją zależności pomiędzy stylem spostrzegania sytuacji użycia przemocy a nawykowo-poznawczą gotowością do agresji.	Hipoteza zostało częściowo potwierdzona w odniesieniu do dodatniego ładunku afektywnego ($L+$) oraz indeksu inklinacji wartościującej (I).	r_s Spearmana
5	H5a. Im bardziej negatywne założenia wobec świata i ludzi, tym wyższe nasilenie nawykowo-poznawczej i osobowościowo-immanentnej gotowości do agresji.	Hipoteza została częściowo potwierdzona jedynie w odniesieniu do związku gotowości osobowościowo-immanentnej z niższym założeniem o życzliwości otaczającego świata.	r_s Spearmana

cd. tabeli 43

1	2	3	4
	H5b. Im wyższe nasilenie roszczeniowości odwetowej, tym większa gotowość do agresji.	Hipoteza została potwierdzona wynikami badań.	r_s Spearmana
	H5c. Im wyższa samoocena, tym wyższa osobowościowo-immanentna gotowość do agresji.	Hipoteza nie została potwierdzona wynikami badań.	r_s Spearmana
	H5d. Im wyższe nasilenie psychicznej męskości, tym wyższa gotowość do agresji.	Hipoteza potwierdzona w odniesieniu do wszystkich trzech form gotowości do agresji.	r_s Spearmana
	H5e. Negatywne postrzeganie przeszłości związane jest z wyższą gotowością do agresji.	Hipoteza została częściowo potwierdzona jedynie w odniesieniu do emotogenno-impulsywnej gotowości do agresji.	r_s Spearmana
	H5f. Przyszła perspektywa postrzegania czasu związana jest z niższą gotowością do agresji.	Hipoteza nie została potwierdzona wynikami badań.	r_s Spearmana
	H5g. Teraźniejsze perspektywy postrzegania czasu związane są z wyższą gotowością do agresji.	Hipoteza potwierdzona w odniesieniu do obu teraźniejszych orientacji temporalnych w obrębie wszystkich trzech form gotowości do agresji.	r_s Spearmana
6	W odniesieniu do wskazanych pytań nie sformułowano hipotez badawczych.		analiza ścieżek

Źródło: Opracowanie własne.

6. Dyskusja wyników i wnioski

Głównym celem zaprezentowanych badań była próba dokonania charakterystyki treściowej sieci poznawczej oraz mechanizmów gotowości do agresji u kobiet osadzonych za popełnienie przestępstwa z użyciem przemocy, a także analiza zależności pomiędzy żywionymi przez badane przekonania i wspomnianymi formami gotowości do agresji. Poczynając od szczegółowej charakterystyki grupy badanej oraz jej porównania do kobiet osadzonych za popełnienie przestępstw nienoszących znamion przemocy, poprzez analizę wzajemnych zależności pomiędzy ujętymi w modelu badawczym zmiennymi, a następnie dokonując analizy mechanizmów objaśniających powstawanie wysokiego nasilenia poszczególnych form gotowości do agresji, poszukiwano odpowiedzi na kolejne pytania badawcze.

Przeprowadzone analizy, dzięki zastosowaniu obliczeń statystycznych, pozwoliły na weryfikację postawionych hipotez oraz eksplorację obszarów, w których, na bazie dostępnych w literaturze przedmiotu danych, nie było możliwości postawienia jasnych hipotez. Przed przystąpieniem do omówienia najważniejszych wyników stanowiących istotę niniejszego badania warto zwrócić uwagę na niektóre charakterystyki uzyskane w obrębie zmiennych socjodemograficznych, wiktymologicznych i penitencjarnych oraz zróżnicowanie pod ich względem grup kobiet osadzonych za popełnienie przestępstw różniących się występowaniem znamion przemocy.

Badane kobiety osadzone w zakładach karnych i aresztach śledczych w zdecydowanej większości pochodziły z dużych (54,7%) lub małych (33,7%) miast, legitymowały się niskim wykształceniem – podstawowym (35,5%), gimnazjalnym (11,6%) lub zawodowym (27,3%), przed osadzeniem jedynie połowa z nich (52%) była czynna zawodowo, a w momencie badania większość nie pozostawała w bliskim związku (69,6%), jednak 77,4% osadzonych doświadczało macierzyństwa. Bardzo zbliżony obraz socjodemograficzny polskich więźniarek przedstawiano już wcześniej, m.in. Matysiak-Błaszczyk (2010); Mirosław (2010).

Porównanie grup wyłonionych na podstawie agresywności dokonanego czynu przestępczego (grupa A) lub jej braku (grupa B) pokazało, iż jedyną zmienną różnicującą pod względem danych socjodemograficznych jest wykształcenie – kobiety osadzone za popełnienie przestępstw z użyciem przemocy charakteryzują się wykształceniem niższym od pozostałych więźniarek. Co więcej, pod względem wiktymologicznym przeprowadzone analizy wykazały, iż osadzone z grupy A częściej od tych z grupy B w dzieciństwie doznawały bezpośredniej przemocy (38,0%) lub/i były jej świadkami (49,4%). Dane te pokazują, iż osadzone za popełnienie przestępstwa z użyciem przemocy częściej wzrastały w niesprzyjających warunkach wychowawczych, głównie ze względu na zakłócenia procesu socjalizacji w środowisku rodzinnym, w którym często dochodziło do przemocy. Negatywne wzorce rodzinne badane w dużym stopniu przenosiły w dorosłe życie, wchodząc w bliskie związki z partnerami, którzy również byli wobec nich agresywni (45,8% kobiet z grupy A doznawało przemocy ze strony partnera).

W literaturze przedmiotu często podkreślany jest wpływ wczesnego obserwowania lub doświadczania przemocy na budowanie w przyszłości bliskich związków opierających się na jej mechanizmach (Stith i in., 2000). Dziewczynki doznające przemocy ze strony rodziców często nie potrafią rozpoznawać swoich potrzeb, jako dorosłe kobiety wiążą się z osobami dominującymi, kontrolującymi,

wycofującymi się z relacji emocjonalnej, agresywnymi, same zaś koncentrują się głównie na potrzebach partnerów, od których często stają się zależne – w obawie przed utratą relacji gotowe są tolerować przemoc (Widera-Wysoczańska, 2010b). Jak wskazuje Ney (1992) w swoim transgeneracyjnym modelu przekazywania przemocy, to, czy dana osoba wcieli się w rolę ofiary, sprawcy czy świadka zależy głównie od tego, z kim bardziej utożsamiała się w swoich wczesnych przemocowych doświadczeniach oraz od bieżących czynników sytuacyjnych. Często zdarza się, iż role te zmieniają się w czasie lub w relacji z różnymi osobami, np. w relacji partnerskiej dochodzi do wzajemnej, naprzemiennej agresji albo też kobieta jest ofiarą w relacji z partnerem, a sprawcą wobec dziecka lub starzejącego się rodzica (Cabalski, 2014; Gordon, 2009; Widera-Wysoczańska, 2010a).

Pod względem danych penitencjarnych zróżnicowanie pomiędzy grupami wystąpiło jedynie w obszarze czasu spędzonego w warunkach izolacji – w grupie A wynosił on średnio 38 miesięcy, w grupie B natomiast 15 miesięcy. Należy zauważyć, iż różnice w długości kary pozbawienia wolności naturalnie wynikają ze szkodliwości społecznej dokonanych przestępstw, przekładają się jednak na długość okresu podlegania deprivacji potrzeb, ekspozycji na proces prizonizacji oraz innych mechanizmów adaptacji do sytuacji przebywania w izolacji penitencjarnej (Ciosek, 2001). Zgodnie z doniesieniami innych autorów długotrwałe przebywanie w zakładzie karnym może przyczynić się m.in. do zmiany preferencji orientacji temporalnych (ograniczenia perspektywy przyszłościowej i nasilenia terażniejszej), wzrostu poczucia bezradności (Żukowska, 2016) i poczucia krzywdy (Boińska, 2016). W zaprezentowanym badaniu wykazano istnienie różnic pomiędzy grupą A i B również pod względem niektórych przekonań oraz cech afektywnych. Osadzone za popełnienie przestępstw z użyciem przemocy charakteryzowały się: niższym nasileniem założeń o sprawiedliwości zachodzących zdarzeń, własnej wartości, sprzyjającemu jednostce szczęściu, możliwości kontroli własnego zachowania oraz niższą samooceną i niższym nasileniem psychicznej kobiecości. Dodatkowo w grupie A dominowały orientacja przeszłościowo-negatywna i terażniejsza hedonistyczna, podczas gdy w grupie B najbardziej nasilone były orientacje przeszłościowo-pozytywna i przyszła, które zgodnie z doniesieniami innych autorów uznawane są za bardziej adaptacyjne (Stolarski, Matthews, Postek, Zimbardo, Bitner, 2014; Sword, Sword, Brunskill, Zimbardo, 2014; Zimbardo, Boyd, 2013). W grupie A wykazano również istotnie wyższe nasilenie afektywności

negatywnej. Wszystkie te różnice prawdopodobnie w dużym stopniu wynikają z omówionych powyżej trudniejszych warunków socjalizacji badanych z grupy A, częstego doświadczania poczucia zagrożenia i innych kształtujących je doświadczeń życiowych, ale w pewnym stopniu mogą też być nasilane poprzez mechanizmy adaptacji do dłuższego okresu przebywania w warunkach izolacji penitencjarnej. Z drugiej jednak strony specjaliści podkreślają, iż przystosowanie do warunków więziennych jest wyższe u przestępców wielokrotnych (Ciosek, 2001; Toroń, 2013), a pomiędzy grupami A i B nie wystąpiły istotne różnice pod względem recydywy penitencjarnej (kolejno 37,0% i 33,3%). Z uwagi na to przytoczone tu zróżnicowanie pomiędzy grupami A i B pod względem doświadczeń socjalizacyjnych oraz żywionych przekonań i cech afektywnych wydaje się potwierdzać zasadność traktowania grupy osadzonych za popełnienie przestępstw z użyciem przemocy jako populacji specyficznej.

Przechodząc do interpretacji wyników odnoszących się bezpośrednio do przedmiotu tej pracy, należy podkreślić, iż nie wszystkie z postawionych hipotez znalazły potwierdzenie w wynikach badań.

Pierwsze pytanie badawcze dotyczyło występowania różnic pomiędzy kobietami skazanymi za popełnienie przestępstw z użyciem przemocy (grupa A) a osadzonymi za popełnienie czynów nienoszących jej znamion (grupa B). Założono, że pomiędzy grupą A i B wystąpią różnice w zakresie nasilenia gotowości do agresji. Spodziewano się, iż badane z grupy A będą charakteryzować się jej wyższym nasileniem (H1). Oczekiwanie to wynikało z wcześniejszych doniesień badawczych specjalistów zajmujących się agresywną przestępczością kobiet (zob. Gordon, 2009; Majchrzyk, 1995; 2009). Hipoteza ta znalazła potwierdzenie w wynikach badań w zakresie wszystkich trzech mechanizmów gotowości do agresji. Osadzone za popełnienie przestępstw z użyciem przemocy prezentowały wyższą gotowość do agresji w jej trzech wymiarach: gotowość sterowaną tendencją do reagowania silną złością w sytuacjach frustrujących, co związane jest z niską zdolnością kontroli impulsów (emotogenno-impulsywna gotowość do agresji); gotowość wynikająca z wyuczonych skryptów poznawczych oraz nawykowego sięgania po zachowania agresywne związane z pełnieniem określonych ról społecznych (nawykowo-poznawcza gotowość do agresji) oraz gotowość stanowiącą utrwaloną potrzebę podejmowania działań agresywnych ze względu na ich stymulujący i gratyfikujący charakter (osobowościowo-immanentna gotowość do agresji). Uzyskane wyniki pokazują, iż popełniania przez kobiety czynów karalnych z użyciem przemocy nie można przypisać jedynie czynnikom

sytuacyjnym czy motywom samoobrony, lecz należy wiązać to zjawisko również z wyższym nasileniem intrapsychicznych predyspozycji do podejmowania agresji interpersonalnej. Przeprowadzone porównanie z grupą osadzonych za popełnienie innych przestępstw pokazuje, iż kontrolując takie czynniki, jak demoralizacja czy przebywanie w warunkach więziennych, wciąż zauważa się wyższe nasilenie gotowości do agresji w tej właśnie grupie. Wyniki te korespondują z doniesieniami Wolskiej (2002), która poszukiwała czynników ryzyka przestępczości agresywnej, porównując mężczyzn skazanych za przestępstwa agresywne oraz nieagresywne. Autorka ta odnotowała istotnie niższą umiejętność odraczania zaspokajania potrzeb oraz wyższe nasilenie ogólnej agresywności i tendencji do atakowania w odpowiedzi na nawet niewielkie pobudzenie emocjonalne (skala zbliżona do emotogenno-impulsywnej gotowości do agresji) w grupie mężczyzn osadzonych za popełnienie agresywnych przestępstw w porównaniu do sprawców czynów nieagresywnych. Wolska wykazała również, iż sprawcy agresywni częściej kierują się wyższą motywacją poczucia krzywdy/obrazy oraz zemsty (aspekty zbliżone do osobowościowo-immanentnej gotowości do agresji). Przedstawione tu wyniki dla grup kobiet okazują się zbliżone do doniesień tej autorki, przy czym w niniejszym badaniu uwzględniono również czynniki nawykowo-poznawcze, które także, jak się okazuje, istotnie różnicują dwie grupy więźniarek.

Podsumowując, w obszarze różnic pomiędzy badanymi grupami pod względem nasilenia gotowości do agresji na podstawie uzyskanych wyników należy sformułować następujące wnioski:

Wniosek 1: Kobiety osadzone za popełnienie przestępstwa z użyciem przemocy w porównaniu do sprawczyń przestępstw nieagresywnych przejawiają wyższe nasilenie gotowości do agresji we wszystkich trzech jej formach (emotogenno-impulsywnej, nawykowo-poznawczej i osobowościowo-immanentnej).

Drugie z postawionych pytań badawczych odnosiło się do występowania związków pomiędzy przekonaniami badanych w grupie osadzonych za popełnienie przestępstwa z użyciem przemocy. Przystępując do badań, spodziewano się występowania zależności pomiędzy różnymi przekonaniami osadzonych (H2). W szczególności zakładano, iż aktywna roszczeniowość związana będzie z wyższą samooceną (H2a), roszczeniowość bierna natomiast z niższą samooceną osadzonych (H2b). Hipotezy te nie znalazły potwierdzenia w wynikach badań.

Aktywna roszczeniowość wykazała co prawda niewielki związek z samooceną ($r = 0,18$), zależność ta nie przekroczyła jednak progu istotności statystycznej. Wyniki te nie są zgodne z doniesieniami Piotrowskiego i Żemojtel-Piotrowskiej (2009) oraz Żemojtel-Piotrowskiej, Piotrowskiego i Clinton (2016), którzy w badaniach prowadzonych na grupach studenckich wykazali zależności, które stały się podstawą sformułowania omawianych hipotez. Wykazane tu rozbieżności mogą być efektem różnic w wielkości badanych prób, gdyż uzyskany tu kierunek tendencji statystycznej w przypadku aktywnej roszczeniowości pokrywa się z raportowanym przez tych autorów, z drugiej jednak strony różnice te mogą wynikać ze specyfiki grupy sądowej. Kobiety osadzone za popełnienie przestępstw z użyciem przemocy mogą przejawiać wyższą skłonność do walki o swoje prawa ze względu na omawiane wcześniej negatywne doświadczenia życiowe i postrzeganie świata jako miejsca pełnego niesprawiedliwości, w którym nie sprzyja im szczęście (zob. tabela 20), więc „jeżeli same o siebie nie zawalczą, to nie spotka ich nic dobrego”. Ta forma roszczeniowości nie musi więc wiązać się u nich z wyższą samooceną, a bardziej z przekonaniem o byciu zdaną tylko na siebie – zwłaszcza w warunkach więziennych (Ciosek, 2001).

W obszarze związków pomiędzy wymiarami płci psychologicznej a roszczeniowością spodziewano się, iż wyższe nasilenie psychicznej męskości będzie iść w parze z roszczeniowością aktywną (H2c) oraz odwetową (H2d), a psychiczna kobiecość będzie wiązać się z niższą roszczeniowością odwetową (H2e). Spośród tych hipotez potwierdzona została jedynie dodatnia zależność wymiaru psychicznej męskości i roszczeniowości odwetowej (H2d). Wynik ten koresponduje z szeroko omawianymi w literaturze przedmiotu doniesieniami o związkach psychicznej męskości ze skłonnością do podejmowania działań mściwych, agresywnych i antyspołecznych, co wykazali wcześniej m.in. Banasik, Gierowski, Skrzypczak (2014); Gierowski, Porańska (2007); Klonsky, Jane, Turkheimer, Oltmanns (2002). Zaskakujący jest jednak wykazany tu brak zależności pomiędzy aktywną roszczeniowością, która zakresowo zbliżona jest do pojęcia asertywności (Żemojtel-Piotrowska, Piotrowski, 2011), a psychiczną męskością. Okazuje się więc, iż u badanych kobiet postrzeganie siebie i otoczenia poprzez pryzmat stereotypu męskości, wbrew oczekiwaniom, nie wiąże się z silniejszym przekonaniem o byciu uprawnioną do egzekwowania swoich praw, a raczej niesie z sobą negatywne konsekwencje w postaci większych trudności w wybaczeniu doznanych krzywd i poszukiwaniu sposobności wzięcia za nie odwetu.

Odnosząc się do wyodrębnionych przez Zimbardo i Boyda (1999, 2013) perspektyw postrzegania czasu i ich związków z przekonaniami na swój własny temat, w oparciu o doniesienia opisane w literaturze przedmiotu, spodziewano się szeregu różnych zależności opisanych hipotezami H2f–H2i, które w większości zostały potwierdzone wynikami badań (potwierdzono hipotezy o związku orientacji: przeszłościowo-negatywnej z niższą samooceną (H2f), przeszłościowo-pozytywnej z wyższą samooceną (H2g) oraz terażniejszej fatalistycznej z niższą samooceną (H2h); natomiast hipoteza o dodatnim związku przyszłej orientacji z samooceną (H2i) nie została potwierdzona – zob. tabela 24). Wyniki te w większości pokrywają się z doniesieniami innych autorów (m.in. Anagnostopoulos, Griva, 2012; Zimbardo, Boyd, 1999, 2013), warto jednak zwrócić szczególną uwagę na niektóre z uzyskanych rezultatów.

Przeprowadzone analizy pokazały, iż osadzone o określonej, męskiej płci psychologicznej i androgyniczne przejawiają istotnie wyższe nasilenie terażniejszej hedonistycznej orientacji temporalnej od osób nieokreślonych seksualnie oraz iż kobiety androgyniczne cechują się istotnie wyższą terażniejszą fatalistyczną orientacją temporalną od kobiet o określonej, kobiecej płci psychologicznej. Orientacja na terażniejszości niesie z sobą szereg negatywnych konsekwencji, m.in. większe narażenie na uzależnienia i depresję, impulsywne zachowania, częstsze podejmowanie działań agresywnych i kradzieży (Zimbardo, Boyd, 2013). W świetle założeń o najlepszym przystosowaniu psychologicznym osób androgynicznych (Bem, 1994) zaskakujące są uzyskane tu wyniki, pokazujące, iż to właśnie w tej grupie orientacje terażniejsze zaznaczają się najsilniej. Zgodnie z koncepcją Bem androgynia związana jest przecież z największą elastycznością i przyczynia się do wykształcenia korzystnych mechanizmów obronnych wspomagających efektywne radzenie sobie w różnorodnych sytuacjach. Możliwe jest, iż koncentracja na terażniejszości osadzonych charakteryzujących się psychologiczną androgynią stanowi ich sposób radzenia sobie z sytuacją przebywania w zakładzie karnym, co uznawane jest za złożoną sytuację trudną (Piotrowski, Ciosek, 2016). Jak wspomniano w podrozdziale 5.2.2.1, izolacja penitencjarna, ze względu na brak poczucia kontroli i wpływu oraz konieczność podporządkowania się narzuconemu przez instytucję harmonogramowi przebiegu dnia, prawdopodobnie wywiera wpływ na preferencję orientacji temporalnych, prowadząc u części osadzonych do zawężenia perspektywy do czasu terażniejszego (Żukowska, 2016). Zimbardo i Boyd (2013) podkreślają, iż koncentracja na terażniejszości jest najbardziej sensowna w sytuacjach, gdy przyszłość jest niepewna, a bieżąca

sytuacja postrzegana jest jako jedyny stabilny element. W obliczu negatywnych doświadczeń z przeszłości, dokonanych czynów oraz stosunkowo długiego horyzontu czasu kary pozbawienia wolności koncentracja na codzienności życia więziennego może zatem chronić badane przed negatywnymi emocjami i stanowić adaptacyjny mechanizm radzenia sobie. Podobne wyniki odnotowali Epel i Zimbardo (1999), wykazując, iż w sytuacjach trudnych (w ich badaniu była to bezdomność) to właśnie koncentracja na teraźniejszości niesie z sobą największe szanse skutecznej adaptacji. Z drugiej jednak strony terażniejsza fatalistyczna perspektywa postrzegania czasu wiąże się z wyższą depresyjnością, lęklivością, obniżonym poczuciem własnej wartości oraz niższym poczuciem szczęścia (Zimbardo, Boyd, 2013), co w dłuższej perspektywie trudno uznać za stan skutecznej adaptacji. Uzyskane tu wyniki są więc niejednoznaczne, a kwestia relacji orientacji temporalnych z płcią psychologiczną więźniarek wymaga głębszej analizy w dalszych badaniach.

W obrębie relacji pomiędzy przekonaniem na temat świata i ludzi a perspektywami postrzegania czasu spodziewano się również wystąpienia zależności pomiędzy przeszłościowo-negatywną perspektywą postrzegania czasu a roszczeniowością odwetową (H2j) oraz zależności pomiędzy przyszłą orientacją temporalną a aktywną roszczeniowością (H2k). Przeprowadzone analizy pozwoliły na potwierdzenie jedynie H2k, wskazując na obecność zależności o umiarkowanej sile ($r = 0,30$). Uzyskane wyniki odzwierciedlają motywacyjny wpływ przyszłej orientacji temporalnej, która, dzięki koncentracji na oczekiwaniach wobec przyszłości, motywuje jednostkę do podejmowania działań przybliżających ją do ich realizacji (Epel, Zimbardo, 1999), w tym, jak się okazuje, również do podejmowania walki o swoje prawa i przywileje.

Podsumowując, w zakresie zagadnienia najważniejszych zależności w obrębie sieci poznawczej badanych można nakreślić następujące wnioski:

Wniosek 2: Pomiędzy poszczególnymi przekonaniem badanych zachodzą istotne zależności, do najistotniejszych z nich należą:

- psychiczna męskość związana jest z wyższą roszczeniowością odwetową i terażniejszą hedonistyczną orientacją temporalną;
- przeszłościowo-negatywna orientacja temporalna związana jest z niższą samooceną osadzonych;
- przeszłościowo-pozytywna orientacja temporalna związana jest z wyższą samooceną osadzonych;

- terazniejsza fatalistyczna orientacja temporalna związana jest z niższą samooceną osadzonych;
- przyszła orientacja temporalna wiąże się z wyższą roszczeniowością aktywną.

Wniosek 3: Kobiety androgyniczne charakteryzują się najwyższym nasileniem terazniejszych orientacji temporalnych spośród wszystkich podgrup wyłonionych na podstawie płci psychologicznej.

Wniosek 4: W grupie kobiet skazanych za popełnienie przestępstwa z użyciem przemocy żadna z form roszczeniowości nie wykazuje istotnych związków z samooceną.

Wniosek 5: Psychiczna męskość nie wykazuje istotnych związków z aktywną roszczeniowością.

Wniosek 6: Psychiczna kobiecość nie wykazuje istotnych związków z nasileniem roszczeniowości odwetowej.

Wniosek 7: Przeszłościowo-negatywna orientacja temporalna nie wykazuje istotnych związków z roszczeniowością odwetową.

Wniosek 8: Wśród kobiet osadzonych za popełnienie przestępstw z użyciem przemocy nie wykazano istotnych związków pomiędzy przyszłą orientacją temporalną a samooceną.

Trzecie pytanie badawcze odnosiło się do istnienia i kierunku związków pomiędzy przekonaniem osadzonych a cechami afektywnymi. Na podstawie danych dostępnych w literaturze przedmiotu sformułowano szereg szczegółowych hipotez badawczych (H3a–H3k). Spodziewano się, iż bardziej pozytywne założenia wobec świata i ludzi będą wiązać się z wyższym nasileniem pozytywnej afektywności (H3a) i niższym nasileniem afektywności negatywnej (H3b). Przeprowadzone analizy wykazały, iż przekonania dotyczące świata oraz innych osób nie wykazują związków z afektywnością pozytywną. Gdy jednak przyjrzemy się przekonaniom odnoszącym się do siebie – własnej wartościowości jako człowieka, sprzyjającemu jednostce szczęściu oraz efektywności swojego zachowania, okazuje się, że wszystkie one wykazują wprost proporcjonalną zależność z uczuciowością pozytywną. Można również zauważyć silniejsze związki afektywności negatywnej z przekonaniem odnoszącym się do własnej osoby (swojej wartościowości oraz kontroli własnego zachowania), odnotowano jednak także jej słabsze korelacje z założeniami dotyczącymi możliwości kontroli zdarzeń negatywnych oraz sprawiedliwości świata. Omówiony układ zależności pomiędzy grupami przekonań a cechami afektywnymi odzwierciedla

teoretyczne założenie psychologów poznawczych o centralnym położeniu struktury Ja w obrębie osobowości, a tym samym – jej większej potencjalności wzbudzania efektów emocjonalnych oraz wpływu na funkcjonowanie jednostki (Pervin, 2005a; Reykowski, Kochańska, 1980). Tym samym hipoteza H3a została potwierdzona częściowo, była prawdziwa jedynie w odniesieniu do założeń o wartościowości człowieka. Hipoteza H3b okazała się trafna jedynie w odniesieniu do założenia o własnej wartościowości, w większości nie znalazła potwierdzenia w wynikach badań. Co więcej, należy zauważyć, iż w obrębie związków pomiędzy afektywnością negatywną a założeniami o kontroli zdarzeń negatywnych, sprawiedliwości świata oraz możliwości kontroli własnego zachowania odnotowane wyniki przyjęły zaskakujący kierunek zależności, odwrotny wobec oczekiwanego. Jak wspomniano już w rozdziale 5.2.3, przyczyną układu uzyskanych w tym badaniu wyników może być specyfika grupy sądowej. Bycie przekonaną o podejmowaniu przez siebie najbardziej skutecznych z możliwych działań, o tym, iż świat jest sprawiedliwy i dobre rzeczy spotykają dobrych ludzi, a złym ludziom przydarzają się przykre doświadczenia oraz iż możliwe jest uchronienie się przed złymi zdarzeniami, u kobiet osadzonych w zakładach karnych może wiązać się z długotrwale utrzymującymi się negatywnymi uczuciami ze względu na sytuację, w której się znalazły. Konsekwencją sztywnego przyjęcia takich założeń byłoby w tym układzie uznanie, iż to, co wydarzyło się w życiu badanych, było sprawiedliwe, a swoim postępowaniem zasłużyły na los, który je spotkał. Tym samym oznaczałoby to również obniżenie przekonań o własnej wartościowości (w myśl rozumowania – skoro spotkały mnie złe rzeczy, to jestem złym człowiekiem) i przyjęcie wewnętrznej atrybucji zdarzeń negatywnych. Prowadzone dotąd badania nad rozbiciem założeniowego świata w obliczu trudnych wydarzeń życiowych (Corkalo Biruski i in., 2014; Janoff-Bulman, 1989) koncentrowały się głównie na osobach doświadczających traumatycznych wydarzeń, np. u ofiar przemocy domowej wykazano, iż ich założenia wobec świata, stając się bardziej negatywnymi, zwiększają ryzyko rozwinięcia się depresji (Lilly, Valdez, Graham-Bermann, 2011). Podobne doniesienia przedstawili Kaler i in. (2008), wykazując, iż bardziej negatywne przekonania u ofiar traum wiążą się z wyższym nasileniem negatywnej afektywności. Przedstawione tu wyniki sprawczyń czynów noszących znamiona przemocy pokazują, iż zależność ta jest odwrotna i to wyższa wiara w sprawiedliwość wiąże się u nich z negatywną emocjonalnością. Możliwe, iż jest to efektem pojawiającego się poczucia winy związanego z dokonanymi czynami, co byłoby dowodem pewnej dojrzałości

osadzonych oraz dawałoby szansę na wzięcie odpowiedzialności za swoje czyny, a tym samym – zwiększało skuteczność procesu resocjalizacji (Boińska, 2016; Ciosek, 2001), obszar ten z pewnością wymaga jednak pogłębionej analizy w dalszych badaniach.

W oparciu o doniesienia na temat związków roszczeniowości z hedonistycznym poczuciem dobrostanu, zadowoleniem z życia oraz odczuwaniem satysfakcji z bliskiego związku (Piotrowski, Żemojtel-Piotrowska, 2009; Żemojtel-Piotrowska i in., 2015; Żemojtel-Piotrowska, Piotrowski, Baran, 2014) spodziewano się, iż pozytywna afektywność będzie związana z wyższym nasileniem aktywnej roszczeniowości (H3c), hipoteza ta nie została jednak potwierdzona. Wykazano jedynie nieistotną statystycznie tendencję na poziomie $r = 0,14$. Zgodnie z oczekiwaniami nie odnotowano natomiast istotnych związków pomiędzy roszczeniowością bierną i odwetową a cechami afektywnymi.

Przyjęto również, zgodnie z analizami przytaczanymi m.in. przez Boniwell i Zimbardo (2007), Boyda i Zimbardo (2005) oraz Zimbardo i Boyda (2013), iż poszczególne perspektywy postrzegania czasu związane będą z cechami afektywnymi (H3d–H3j). Dzięki przeprowadzonym analizom wykazano, że przeszłościowo-negatywna orientacja temporalna wiąże się z wyższą negatywną emocjonalnością ($r = 0,35$), co potwierdza postawioną hipotezę H3d. Analogiczne rezultaty przedstawili Zhang i Howell (2011), dowodząc, iż orientacja przeszłościowo-negatywna jest silnie powiązana z neurotycznością, a także, niezależnie od cech osobowości, objaśnia istotny zakres zmienności satysfakcji z życia. Prawdopodobnie powiązanie to spowodowane jest wzbudzaniem negatywnej afektywności wskutek przywoływania przykrych wspomnień (Doliński, 2006). W niniejszym badaniu nie wykazano natomiast związku orientacji przeszłościowo-pozytywnej z żadnym z wymiarów afektywnych. Tym samym nie znalazła tu potwierdzenia hipoteza H3e zakładająca jej powiązanie z uczuciowością pozytywną.

W kwestii koncentrujących się na terażniejszości perspektyw postrzegania czasu wykazano, iż terażniejsza hedonistyczna orientacja temporalna wiąże się z wyższym nasileniem uczuciowości pozytywnej ($r = 0,30$), co potwierdza hipotezę H3f, nie odnotowano jednak związku tej orientacji z uczuciowością negatywną (tym samym hipoteza H3g nie została potwierdzona). Oznacza to, że w badanej grupie koncentracja na poszukiwaniu bieżących przyjemności silniej związana jest z odczuwaniem pozytywnych stanów afektywnych niżli negatywnych. Podobne rezultaty przedstawili Gruber, Cunningham, Kirkland i Hay

(2012), ukazując związki tej perspektywy postrzegania czasu z maniakalnym zaburzeniem nastroju. Autorzy ci jednak odnotowali również jej słabsze powiązanie z negatywną emocjonalnością, która może być efektem doświadczania przykrych konsekwencji impulsywnych, hedonistycznych zachowań. W prezentowanym badaniu relacja terazniejszej hedonistycznej perspektywy postrzegania czasu z NU osiągnęła jedynie poziom nieistotnej statystycznie tendencji ($r = 0,20$).

Spodziewano się także dodatniego związku pomiędzy terazniejszą fatalistyczną orientacją temporalną a afektywnością negatywną (H3h). Hipoteza ta została potwierdzona wynikami badań, podobnie jak założenie o związku przyszłej orientacji z afektywnością pozytywną (H3i). Relacje te można rozumieć z perspektywy założeń Stolarskiego i in. (2014), którzy traktują terazniejszą fatalistyczną orientację temporalną głównie jako poznawczą, unikową strategię regulowania emocji. Dzięki niej możliwe jest dystansowanie ego od negatywnych emocji poprzez rezygnację z wpływu na bieg zdarzeń, strategia ta jest jednak często nieskuteczna, wiąże się z poczuciem bezradności, co przekłada się na wyższe nasilenie uczuciowości negatywnej. Przedstawione wyniki korespondują z doniesieniami Stolarskiego i in. (2014) również w obrębie wyraźnych związków przeszłościowo-negatywnej i terazniejszej fatalistycznej orientacji temporalnej z afektywnością negatywną. Wyżej wspomniani autorzy wykazali, iż związek ten budowany jest głównie poprzez mechanizm obniżania poziomu energii i zwiększania poziomu napięcia oraz rozdrażnienia wskutek dominacji wspomnianych perspektyw postrzegania czasu.

Zgodnie z oczekiwaniami w przeprowadzonym badaniu wykazano istnienie dodatniej korelacji samooceny z afektywnością pozytywną (H3j) oraz ujemnej – z afektywnością negatywną (H3k). Wyniki te są zgodne z danymi prezentowanymi w literaturze przedmiotu (m.in. Dzwonkowska i in., 2008; Lachowicz-Tabaczek, Śniecińska, 2008; Łaguna, Bąk, 2007) oraz wspomnianymi powyżej zależnościami cech afektywnych z przekonaniami o własnej wartościowości. Badanie pokazało ponadto, iż pozytywna uczuciowość wykazuje silny, dodatni związek z wymiarem psychicznej męskości ($r = 0,52$) oraz słaby z wymiarem kobiecości ($r = 0,26$), uczuciowość negatywna nie jest z nimi natomiast w ogóle powiązana. Wyniki te korespondują z danymi zaprezentowanymi przez Lubin-skiego, Tellegena i Butchera (1981), którzy wykazali, że wymiar męskości jest lepszym predyktorem subiektywnego poczucia dobrostanu (pozwala również przewidywać lepsze radzenie sobie ze stresem) od wymiaru psychicznej kobiecości. Pogłębienie analiz o porównanie podgrup wyłonionych na podstawie płci

psychologicznej pokazało, iż zachodzą pomiędzy nimi istotne różnice. Osadzone o androgynicznej oraz męskiej płci psychologicznej przejawiają istotnie wyższą skłonność do odczuwania pozytywnej emocjonalności od grupy nieokreślonej seksualnie. Tym samym hipoteza Bem (1994) o najlepszym przystosowaniu osób androgynicznych znajduje tu potwierdzenie w wynikach badań, przynajmniej w odniesieniu do cech afektywnych.

Podsumowując związki poszczególnych przekonań badanych z cechami afektywnymi, można sformułować następujące wnioski:

Wniosek 9: Cechy afektywne wiążą się głównie z przekonaniami na temat swojej osoby – przekonanie o własnej wartościowości, sprzyjającym szczęściu, efektywności podejmowanych przez siebie działań oraz ogólna samoocena wiążą się z wyższym nasileniem uczuciowości pozytywnej, im natomiast niższe są przekonanie o swojej wartościowości i ogólna samoocena, tym silniejsza okazuje się negatywna uczuciowość.

Wniosek 10: Wbrew oczekiwaniom, wśród kobiet osadzonych za popełnienie przestępstw z użyciem przemocy silniejsze przekonania o możliwości przeciwdziałania negatywnym doświadczeniom, sprawiedliwości oraz efektywności podejmowanych przez nie działań wiążą się z wyższym nasileniem negatywnej uczuciowości.

Wniosek 11: Żadna z form roszczeniowości nie jest związana z cechami afektywnymi.

Wniosek 12: Uczuciowość pozytywna związana jest z silniejszą terażniejszą hedonistyczną i przyszłą orientacją temporalną.

Wniosek 13: Uczuciowość negatywna związana jest z silniejszą przeszłościowo-negatywną i terażniejszą fatalistyczną orientacją temporalną.

Wniosek 14: Pomiedzy orientacją przeszłościowo-pozytywną a cechami afektywnymi nie zaobserwowano istotnych związków.

Wniosek 15: Osadzone o androgynicznej płci psychologicznej charakteryzują się najwyższym nasileniem pozytywnej afektywności; wymiar psychicznej męskości jest ponadto silnie związany z uczuciowością pozytywną.

Czwarte z postawionych pytań badawczych dotyczyło związków pomiędzy stylem spostrzegania sytuacji użycia przemocy a gotowością do agresji. Spodziewano się, iż istotne zależności zostaną odnotowane pomiędzy wskaźnikami stylu spostrzegania a nawykowo-poznawczą gotowością do agresji (H4). Hipo-

teza ta znalazła potwierdzenie w uzyskanych wynikach badań. Odnotowano wprost proporcjonalne zależności pomiędzy GNP a dodatnim ładunkiem afektywnym wobec czynników wpływających na stosowanie przemocy ($r = 0,42$) oraz indeksem inklinacji wartościującej ($r = 0,32$). Nieco słabszą zależność zaobserwowano również pomiędzy osobowościowo-immanentną gotowością do agresji a indeksem inklinacji wartościującej ($r = 0,22$). Uzyskane wyniki pokazują, iż nawykowe stosowanie agresji wiąże się z bardziej wewnętrznym poczuciem kontroli w sytuacjach kojarzonych z przemocą (Ł+). Zarówno wyższe GNP, jak i (w mniejszym stopniu) GOI, wiążą się ponadto z lepszym przystosowaniem do obszaru rzeczywistości, jakim jest stosowanie przemocy, a tym samym – większą łatwością podejmowania roli sprawcy, co odzwierciedla indeks inklinacji wartościującej. W literaturze przedmiotu dostępna jest bardzo niewielka ilość badań nad stylem spostrzegania czynu przestępczego, na gruncie polskim znaleziono tylko jedno badanie, do którego można się tu odnieść. Pastwa-Wojciechowska (2004) w pracy dotyczącej psychopatii badała m.in. sposób postrzegania przestępstwa – zabójstwa osoby dorosłej – przez mężczyzn osadzonych w zakładach karnych, dzieląc ich na podgrupy wyłonione ze względu na nasilenie cech psychopatii oraz komandosów jako grupę porównawczą. Z badań tej autorki wynika, iż najwyższym indeksem inklinacji wartościującej w odniesieniu do sprawstwa zabójstwa charakteryzują się grupy psychopatów oraz osób dysocjalnych, co po części pokazuje, iż tendencja do pozytywnego spostrzegania sprawstwa i łatwość adaptacji do tej roli idzie w parze z patologią osobowości. Przedstawione tu wyniki badań własnych korespondują z doniesieniami Pastwy-Wojciechowskiej (2004), pokazując, iż wśród kobiet jako sprawczyń przemocy bardziej pozytywna inklinacja w postrzeganiu podejmowania przemocy także wiąże się z większą skłonnością do agresywnych działań, należy jednak podkreślić, iż tylko tych, które kierowane są mechanizmem nawykowego jej stosowania oraz osobowościowo-immanentnej skłonności do poszukiwania za ich pomocą gratyfikującej stymulacji. Mechanizm emotogenno-impulsywnej gotowości do agresji pozostaje bez związku ze sposobem spostrzegania stosowania przemocy.

Wniosek 16: Nawykowo-poznawcza oraz, w mniejszym stopniu, osobowościowo-immanentna gotowość do agresji wiążą się z wyższą skłonnością do pozytywnego oceniania sytuacji użycia przemocy, a tym samym – czerpania większej satysfakcji płynącej z kontaktów z tym obszarem rzeczywistości.

Relacje pomiędzy przekonaniami a poszczególnymi formami gotowości do agresji (PB5) zostaną omówione wraz z pogłębiającymi te dane modelami objaśniającymi mechanizm powstawania wysokiej gotowości do agresji w jej trzech formach (PB6). W pierwszej kolejności omówione zostaną relacje i model objaśniający emotogenno-impulsywną gotowość do agresji (GEI), następnie nawykowo-poznawczą (GNP) i, jako ostatnią, osobowościowo-immanentną gotowość do agresji (GOI).

Emotogenno-impulsywna gotowość do agresji (GEI)

Badając relacje pomiędzy omówionymi wcześniej przekonaniami a formami gotowości do agresji, nie spodziewano się wystąpienia istotnych relacji pomiędzy przekonaniami a emotogenno-impulsywną gotowością do agresji. Zgodnie z oczekiwaniami nie wykazano związków pomiędzy kierowanym głównie temperamentalną reaktywnością i impulsywnością mechanizmem GEI a założeniami wobec świata i ludzi. Istotna, dodatnia zależność wystąpiła jednak z roszczeniowością odwetową ($r = 0,26$). Opracowując model empiryczny, założono, iż ta forma roszczeniowości ze względu na koncentrację na własnych potrzebach oraz dążenie do każdorazowego wyrównywania rachunków w kontaktach społecznych może wywierać wpływ na nasilenie GEI (rysunek 5). Wbrew testowanemu modelowi objaśniającemu mechanizm wysokiego nasilenia emotogenno-impulsywnej gotowości do agresji okazało się jednak, iż tak nie jest, a zaobserwowany związek ma jedynie charakter korelacyjny i prawdopodobnie wynika ze wspólnych, temperamentalnych korzeni obu tych zmiennych (zob. Dominiak-Kochanek i in., 2015; Smulczyk, 2008; Żemojtel-Piotrowska i Piotrowski, 2011). Osoby o niskiej umiejętności powstrzymywania impulsów w sytuacjach, gdy doznają krzywdy lub czują się odrzucone, reagują silnym gniewem, który może popychać je do natychmiastowego podejmowania działań odwetowych, w tym agresywnych (Rajchert, 2015; Rajchert i in., 2017), lecz z przeprowadzonych badań wynika, iż to nie pamięć o doznanych krzywdach zwiększa impulsywność reakcji tych osób.

Kolejną zmienną istotnie powiązaną z GEI okazał się poziom samooceny ($r = -0,23$). Co więcej, zgodnie z przeprowadzoną analizą ścieżek zmienna ta wykazuje ujemny, bezpośredni wpływ przyczynowy na nasilenie tej formy gotowości do agresji (rysunek 6). Przedstawione tu wyniki są zbieżne z doniesieniami Donnellana i in. (2005), którzy w serii kolejnych badań wykazali, że to właśnie niska samoocena oddziałuje przyczynowo na różnego rodzaju agresywne myśli,

uczucia i zachowania. Istotę wpływu niskiej samooceny na GEI można zrozumieć dzięki odwołaniu się do założeń prezentowanych przez Campbell i Lavallee (1993), które dowodzą, że osoby o niskiej samoocenie mają mniej stabilny obraz własnej osoby i wykazują silniejsze reakcje emocjonalne na wszelkie (zarówno pozytywne, jak i negatywne) informacje zwrotne na swój temat. Tym samym, im niższa jest samoocena, tym osoba odczuwa wyższe zagrożenie, mierząc się z negatywną opinią na swój temat. Autorki te wykazały również, iż osoby o niskiej samoocenie, będąc bardziej reaktywnymi wobec otoczenia społecznego, doświadczają większych wahań nastroju w ciągu dnia. Negatywny wpływ niskiej samooceny na zwiększoną wrażliwość na odrzucenie znalazł potwierdzenie również w bardziej współczesnych badaniach prowadzonych przez specjalistów w tej dziedzinie, m.in. Ishaq i Haque'a (2015), Khoshkam, Bahrami, Ahmadiego, Fatehizade i Etemadi (2012). Prawdopodobnie więc badane o niższej samoocenie zachowują większą czujność w relacjach społecznych, przejawiają wysoką wrażliwość na krytykę i odrzucenie, która wywołuje u nich silniejsze reakcje emocjonalne, częściej prowadząc do impulsywnych, gniewnych reakcji, typowych dla GEI. Interpretację tę wspierają doniesienia Dominiak-Kochanek i in. (2015), którzy wykazali, iż wrażliwość na prowokację bezpośrednio przyczynia się do wyższej emotogenno-impulsywnej gotowości do agresji, jak również badania Rajchert i in. (2017), dowodzące, iż w sytuacjach, w których jednostka czuje się wykluczona społecznie, wysokie nasilenie GEI zwiększa ryzyko podjęcia agresywnego zachowania.

Przechodząc do związków GEI z wymiarami płci psychologicznej, wykazano istnienie przeciętnej korelacji tej zmiennej z psychiczną męskością ($r = 0,32$). Wynik ten znajduje odzwierciedlenie w licznych doniesieniach prezentowanych w literaturze przedmiotu mówiących o współwystępowaniu psychicznej męskości oraz skłonności do podejmowania zachowań agresywnych (m.in. Gierowski i in, 2008; Gini, Pozzoli, 2006; Reidy i in, 2009). Opracowując model empiryczny, spodziewano się, iż ze względu na większe społeczne przyzwolenie na agresywne zachowanie mężczyzn posługiwanie się stereotypem męskości w stosunku do siebie i otoczenia może negatywnie wpływać na kształtowanie się umiejętności kontroli agresywnych impulsów, a tym samym zwiększać ryzyko emotogenno-impulsywnej gotowości do agresji. Przeprowadzona analiza ścieżek pokazała jednak, iż bezpośredni wpływ wzmiankowanego wymiaru płci psychologicznej na GEI nie jest istotny statystycznie. Podobne rezultaty zaprezentowali również Banasik i Gierowski (2015), dowodząc, iż w grupie kobiet sprawczyń

przestępstwa agresywnego wpływ męskości na agresywność nie jest istotny statystycznie, oraz Zastępowski i Grabowska (2010), którzy wykazali, że w grupie kobiet posługiwanie się stereotypem męskości nie wywiera istotnego wpływu na poziom kontroli zachowań agresywnych. Należy tu zaznaczyć, iż autorzy ci wykazali istnienie takich zależności w grupach mężczyzn. Uzyskane wyniki pokazują więc, że związki psychicznej męskości z zachowaniami agresywnymi w przypadku kobiet nie są wynikiem niższej kontroli impulsów. Kwestia charakteru tych zależności zostanie jeszcze poruszona w odniesieniu do mechanizmów nawykowo-poznawczej oraz osobowościowo-immanentnej gotowości do agresji.

Badania dostarczyły interesujących rezultatów w odniesieniu do związków perspektyw postrzegania czasu i GEI. Paradoksalnie okazało się, iż to właśnie emotogenno-impulsywna gotowość do agresji wykazuje największy zakres związków z orientacjami temporalnymi. Jako jedyna przejawia istotne zależności z koncentracją na przeszłych doświadczeniach – ujemną z przeszłościowo-pozytywną ($r = -0,25$) i dodatnią z przeszłościowo-negatywną ($r = 0,32$) perspektywą postrzegania czasu. Wyniki te pozwalają na częściowe potwierdzenie hipotezy H5e. Wykazane relacje prawdopodobnie opierają się na wspomnianej powyżej zwiększonej wrażliwości na odrzucenie, która obniża próg tolerancji na wszelkie sygnały wykluczenia, powodując nadmiernie silne reakcje, a w sytuacjach niejednoznacznych przyczynia się do błędnego, wrogiego interpretowania intencji innych osób, co czasem prowadzi do impulsywnych, agresywnych zachowań (Downey, Feldman, 1996). Badania nad uwarunkowaniami wspomnianej wrażliwości na odrzucenie pokazują, iż istotną rolę w jej wykształceniu się odgrywają nie tylko doświadczenia odrzucenia i przemocy w dzieciństwie, ale również, niezależnie od nich, ukierunkowane na przeszłość orientacje temporalne. Bernstein i Benfield (2013) wykazali, iż przeszłościowo-pozytywna perspektywa postrzegania czasu zmniejsza, natomiast przeszłościowo-negatywna – zwiększa ryzyko wysokiej wrażliwości na odrzucenie. Można więc sądzić, iż skłonność do koncentrowania się na negatywnych wspomnieniach z przeszłości oraz nieumiejętność ich pozytywnego przeformułowania przyczyniają się do większej wrażliwości na odrzucenie, która z kolei powoduje wyższą gotowość do emotogenno-impulsywnej agresji (Rajchert i in., 2017).

Analiza równań strukturalnych pokazała natomiast, iż bezpośredni wpływ przeszłościowo-negatywnej orientacji temporalnej na nasilenie GEI (wzrost tej perspektywy postrzegania czasu o jedno odchylenie standardowe wiąże się

z przyrostem GEI o 0,11 odchylenia standardowego) nie jest istotny statystycznie. Tym samym, by zrozumieć mechanizm wykazanego związku korelacyjnego, niezbędne są dalsze badania uwzględniające wprowadzenie dodatkowych zmiennych objaśniających.

Emotogenno-impulsywna gotowość do agresji jest również najsilniej spośród wszystkich jej form związana z wyższym nasileniem obu terażniejszych orientacji temporalnych. Związki te potwierdzają postawioną w niniejszej pracy hipotezę H5g. Emotogenno-impulsywna gotowość do agresji najsilniej koreluje z perspektywą hedonistyczną ($r = 0,48$), nieco słabiej z fatalistyczną ($r = 0,36$). Jak wskazują Zimbardo i Boyd (2013), koncentracja na terażniejszości jest obecna już od najwcześniejszych etapów życia, rozwój przyszłej perspektywy wymaga natomiast sprzyjających warunków socjalizacyjnych, m.in. stabilności i przewidywalności otoczenia. Prawdopodobnie zatem omówione wcześniej trudne warunki socjalizacji badanych przyczyniły się do utrzymania koncentracji na terażniejszości jako dominującej perspektywie postrzegania czasu w badanej grupie (tabela 12). Zgodnie z ujęciem teoretycznym Zimbardo i Boyda (1999, 2013) koncentracja na aktualnych potrzebach, doświadczaniu przyjemności i unikanie przykrych doświadczeń wiążą się z niską umiejętnością odraczenia gratyfikacji, a tym samym mogą przyczyniać się do podtrzymywania niskiej samokontroli badanych (Watson, Milfont, 2017), która stanowi kluczowy mechanizm emotogenno-impulsywnej gotowości do agresji (Frączek, 2002; Frączek i in., 2016). Związek terażniejszej hedonistycznej orientacji temporalnej z niską samokontrolą i podejmowaniem działań impulsywnych wykazali już wcześniej inni autorzy. Kim, Hong, Lee i Hyun (2017) stwierdzają, iż perspektywa ta wywiera zapośredniczony właśnie poprzez stopień samokontroli wpływ na podejmowanie zachowań impulsywnych (prokrastynację i uzależnienie od Internetu) – obniża ona poziom samokontroli, zwiększając ryzyko uzależnienia. Podobne rezultaty przedstawili Barber, Munz, Bagsby i Grawitch (2009), wykazując moderujący wpływ niskiej samokontroli na związek terażniejszej hedonistycznej orientacji temporalnej z niskimi osiągnięciami akademickimi. Uzyskane wyniki są spójne również z doniesieniami Stolarskiego i in. (2016) pokazującymi, iż terażniejsza hedonistyczna orientacja zwiększa łatwość reagowania gniewem na frustrację lub prowokację, co prowadzi do zarówno werbalnych, jak i fizycznych zachowań agresywnych. Przeprowadzona analiza ścieżek dodatkowo podkreśliła istotę tej orientacji temporalnej jako jednego z kluczowych czynników ryzyka wysokiego nasilenia GEI. Wykazała, iż terażniejsza

hedonistyczna perspektywa postrzegania czasu pozwala na przyczynowe objaśnienie nasilenia tej zmiennej, wywierając na nią bezpośredni wpływ (jej wzrost o jedno odchylenie standardowe wiąże się z przyrostem GEI o 0,40 odchylenia standardowego).

Przeciętną siłę korelacji z mechanizmem GEI wykazał również młody wiek badanych kobiet, który okazał się także jednym z istotnych predyktorów tej formy gotowości do agresji (jego wzrost o jedno odchylenie standardowe wiąże się ze spadkiem GEI o 0,34 odchylenia standardowego – wpływ całkowity). Dla zrozumienia tej zależności istotne wydają się wyniki badań Blanchard-Fields i Coats (2008), które wykazały, iż wraz z wiekiem spada skłonność do odczuwania złości, zwiększają się natomiast umiejętności efektywnej regulacji emocjonalnej, m.in. dzięki większej wrażliwości na kontekst sytuacyjny, ale też ze względu na częstsze korzystanie ze strategii unikania sytuacji budzących gniew, co w przypadku osób starszych może być bardziej adaptacyjne.

Reasumując, w odpowiedzi na pytanie PB6 odnoszące się do mechanizmu powstawania wysokiej gotowości do agresji w obszarze jej emotogenno-impulsywnej formy, na podstawie literatury przedmiotu oraz uzyskanych wyników, opracowano model empiryczny, który następnie poddano weryfikacji poprzez zastosowanie analizy równań strukturalnych. Jej wyniki potwierdziły istnienie bezpośredniego, przyczynowego wpływu terażniejszej hedonistycznej orientacji temporalnej, młodego wieku oraz niskiej samooceny na nasilenie tej zmiennej. Okazało się, iż zarówno cechy afektywne, terażniejsza fatalistyczna orientacja temporalna, jak i roszczeniowość odwetowa nie wywierają istotnego wpływu na nasilenie GEI. Uzyskany model objaśnia jednak tylko 31,5% wariacji zmiennej GEI, co pokazuje, iż potrzebne są dalsze badania, które pozwolą na ustalenie pozostałych uwarunkowań powstawania emotogenno-impulsywnej gotowości do agresji. W obrębie związków GEI ze zmiennymi ujętymi w modelu badawczym można sformułować następujące wnioski:

Wniosek 17: Spośród zmiennych poznawczych najsilniej powiązane z emotogenno-impulsywną gotowością do agresji są terażniejsze i przeszłe orientacje temporalne, a także wymiar psychicznej męskości, roszczeniowość odwetowa i samoocena.

Wniosek 18: Spośród zmiennych ujętych w modelu empirycznym bezpośredni wpływ przyczynowy na nasilenie GEI wywierają jedynie terażniejsza hedonistyczna perspektywa postrzegania czasu, młody wiek i niska samoocena.

Nawykowo-poznawcza gotowość do agresji (GNP)

Przystępując do badań, spodziewano się, iż bardziej negatywne założenia wobec świata i ludzi będą powiązane z wyższym nasileniem nawykowo-poznawczej oraz osobowościowo-immanentnej gotowości do agresji (H5a). Hipoteza ta znalazła jedynie częściowe potwierdzenie w odnotowanych wynikach. Okazuje się, iż przekonania o życzliwości, sensowności i wytłumaczalności zdarzeń praktycznie nie są związane z nawykowo-poznawczą gotowością do agresji, a jedyną istotną zależność zaobserwowano pomiędzy GNP a przekonaniem o sprzyjającym jednostce szczęściu. Obserwacje te nie są zgodne z założeniami prezentowanymi przez m.in. Huesmanna i Guerrę (1997) oraz Rajchert (2015) mówiącymi o wpływie normatywnej akceptacji zachowań agresywnych na tendencję do wrogich atrybucji intencji innych osób w sytuacjach niejednoznacznych. Okazuje się, iż postrzeganie otoczenia jako mniej życzliwego powiązane jest jedynie z mechanizmem gotowości osobowościowo-immanentnej. Można więc wnioskować, iż sam fakt posiadania poznawczych skryptów agresywnych zachowań oraz uznawanie ich za uprawnione, a nawet korzystne w pewnych sytuacjach, nie jest związany z uogólnionym postrzeganiem otaczającego świata jako bardziej wrogiego i nieżyczliwego wobec jednostki. Wyniki te korespondują z doniesieniami Rajchert i in. (2017), którzy wykazali, iż GNP nie wykazuje związków z podejmowaniem agresji przemieszczonej wobec przypadkowych osób na skutek doświadczenia wykluczenia społecznego. Z uwagi na to można sądzić, iż prawdopodobnie osoby o wysokiej nawykowo-poznawczej gotowości do agresji uruchamiają skrypty zachowań agresywnych jedynie w specyficznych sytuacjach, w których takie zachowanie uznają za zasadne wobec określonego obiektu, ich ogólne postrzeganie otoczenia nie jest natomiast powiązane z nasileniem GNP. Takie spojrzenie po części wspierają również wyniki pokazujące dodatnie związki tej zmiennej z roszczeniowością aktywną ($r = 0,34$) i odwetową ($r = 0,33$). Oznaczają one, iż nieco narcystyczne postrzeganie siebie jako osoby szczególnie uprawnionej do walki o swoje interesy (z pomijaniem uwzględnienia interesów innych osób) idzie w parze z normatywną akceptacją agresji. Uzyskane wyniki pokazują jednak, iż ta forma gotowości do agresji nie wykazuje istotnych związków z nasileniem samooceny, a więc jej powiązanie z aktywną roszczeniowością wynika prawdopodobnie bardziej z narcystycznej koncentracji na sobie niż z postawy wielkościowej.

Opracowując objaśniający nasilenie GNP model empiryczny, spodziewano się, iż roszczeniowość będzie oddziaływać przyczynowo na tę formę gotowości

do agresji. Założenie potwierdziło się jedynie w kontekście roszczeniowości odwetowej, która okazała się wywierać bezpośredni wpływ przyczynowy na GNP (zwiększenie roszczeniowości odwetowej o jedno odchylenie standardowe zwiększa GNP o 0,19 odchylenia standardowego). Pamięć o doznanych krzywdach i nieumiejętność ich wybaczenia prawdopodobnie zwiększa normatywną akceptację podejmowania działań agresywnych jako uprawnionej formy zemsty za naruszenie interesów jednostki. Wyniki te znajdują potwierdzenie w badaniach prezentowanych przez DeWalla, Twenge'a, Gittera i Baumeistera (2009), którzy wykazali, iż agresja pojawiająca się w odpowiedzi na doświadczenie odrzucenia społecznego powodowana jest głównie przez aktywację wrogich skryptów poznawczych. Uzyskane rezultaty są zbieżne również z ujęciem Championa (2011), który podkreśla, iż jednym z elementów kryminalnej roszczeniowości jest postrzeganie innych jako wrogich i zasługujących na karę, co w oczach jednostki usprawiedliwia podejmowanie wobec nich zachowań agresywnych i stosowanie ich jako metody na wymierzenie rozumianej w ten sposób sprawiedliwości.

Zgodnie z oczekiwaniami także psychiczna męskość przejawia dodatni związek z nasileniem nawykowo-poznawczej gotowości do agresji ($r = 0,47$). Co więcej, przeprowadzona analiza równań strukturalnych wykazała istnienie bezpośredniego wpływu omawianego wymiaru płci psychologicznej na nasilenie GNP (wraz ze wzrostem psychicznej męskości o jedno odchylenie standardowe GNP wzrasta o 0,18 odchylenia standardowego). Jak już wskazano w rozdziale 5.3.2, związek tych zmiennych można rozumieć poprzez wpływ socjalizacji, która przyczynia się do internalizacji kulturowych definicji męskości zawierających w sobie gloryfikację rywalizacji, dominacji i zadaniowości. W naszej kulturze agresja postrzegana jest jako zachowanie stereotypowo męskie, można więc sądzić, iż osobom charakteryzującym się silnym schematem męskości łatwiej przychodzi jej akceptacja jako zjawiska powszechnego i instrumentalnie użytecznego. Wyniki te znajdują potwierdzenie w literaturze przedmiotu, m.in. Bozkurt, Tartanoglu i Dawes (2015) wykazali, iż obok płci biologicznej to właśnie psychologiczna męskość stanowi ważny predyktor postawy akceptacji i poparcia dla stosowania, w pewnych sytuacjach, zachowań agresywnych.

Przechodząc do relacji nawykowo-poznawczej gotowości do agresji z wyłonionymi przez Zimbardo i Boyda (1999, 2013) orientacjami temporalnymi, wykazano, iż jest ona związana z obiema perspektywami skoncentrowanymi na terażniejszości, przy czym orientacja hedonistyczna wykazuje silniejszą korelację z tą zmienną. Wysoka koncentracja na poszukiwaniu bieżących przyjemności po-

zornie wydaje się sprzeczna z gotowością do zachowań agresywnych, gdyż wiążą się one z nieprzyjemnymi, awersyjnymi emocjami. Jak jednak wykazali Tamir, Mitchell i Gross (2008), w sytuacjach wymagających konfrontacji ludzie mogą być motywowani do odczuwania krótkotrwałego gniewu, gdyż niesie on ze sobą instrumentalne korzyści, które mogą służyć maksymalizacji bliskiej przyjemności. Tym samym hedonizm powiązany jest z normatywną akceptacją agresji i gotowością do podejmowania ryzyka, o ile służą one osiągnięciu w krótkiej perspektywie czasowej gratyfikacji, niezależnie od związanych z nią kosztów (Jochemczyk i in., 2017; Stolarski i in., 2016). Opracowując model empiryczny, spodziewano się, iż orientacja ta może kształtować nasilenie GNP, co znalazło potwierdzenie w przeprowadzonej analizie ścieżek. Zwiększenie terażniejszej hedonistycznej perspektywy postrzegania czasu o jedno odchylenie standardowe pociąga za sobą wzrost GNP o 0,32 odchylenia standardowego. Dodatkowo wykazano, iż jej nasilenie w zauważalny sposób zależne jest od wymiaru psychicznej męskości, który wywiera tą drogą dodatkowy, pośredni, zwiększający wpływ na GNP.

Przeszłościowo fatalistyczna orientacja na terażniejszości z kolei, ze względu na poczucie braku wpływu na swój los oraz pesymistyczne, cyniczne spojrzenie na relacje międzyludzkie (jak wykazano wcześniej, zmienna ta związana jest z niższym przekonaniem o życzliwości ludzi – zob. tabela 26), może się wiązać z bierną, normatywną akceptacją agresji jako nieodzownego elementu relacji międzyludzkich. Przeprowadzona analiza ścieżek pokazuje jednak, iż podobnie jak w przypadku GEI, również w odniesieniu do nawykowo-poznawczej gotowości do agresji orientacja ta pozostaje jedynie jej korelatem, zdecydowanie większe znaczenie ma natomiast dla powstawania osobowościowo-immanentnej gotowości do agresji.

Przeprowadzone analizy wykazały także, iż cechy afektywne, zarówno uczuciowość pozytywna ($r = 0,32$), jak i, w niewielkim stopniu, negatywna ($r = 0,17$), powiązane są korelacyjnie z GNP, zależności te nie mają jednak znaczenia dla kształtowania się tego mechanizmu gotowości do agresji. Analiza ścieżek wykazała, iż wpływ PU na nasilenie GNP nie jest istotny statystycznie. Tym samym potwierdzone zostały omawiane w literaturze przedmiotu doniesienia o braku istotnych związków pomiędzy tą formą gotowości do agresji a sferą emocjonalną – reaktywnością, emocjonalnością i neurotycznością (Dominiak-Kochanek i in., 2015; Rajchert i in., 2017; Smulczyk, 2008; Smulczyk, Tłuściak-Deliowska, 2012).

Wysoki indeks inklinacji wartościującej czynniki wpływające na użycie przemocy (I) oznacza koncentrację na korzyściach płynących z jej podejmowa-

nia oraz przystosowanie do radzenia sobie z sytuacjami, w których się pojawia. Współczynnik ten odzwierciedla bardziej pozytywną postawę wobec takich działań, postawę, która sankcjonuje przemoc jako jedno z możliwych, akceptowanych zachowań społecznych i przyczynia się do częstszego jej podejmowania. Przeprowadzona analiza ścieżek wykazała, iż indeks inklinacji wartościującej nie tylko towarzyszy GNP, ale też przyczynia się do zwiększenia jej nasilenia (wzrost współczynnika I o jedno odchylenie standardowe powoduje zwiększenie GNP o 0,27 odchylenia standardowego).

W odpowiedzi na PB6 w obrębie gotowości nawykowo-poznawczej przeprowadzono analizę równań strukturalnych, która pozwoliła na prezentację modelu empirycznego objaśniającego mechanizm powstawania jej wysokiego nasilenia. Zgodnie z uzyskanym modelem bezpośredni wpływ przyczynowy na nasilenie zmiennej objaśnianej wywierają jedynie: terażniejsza hedonistyczna orientacja temporalna, indeks inklinacji wartościującej dodatkowo czynniki wpływające na stosowanie przemocy, roszczeniowość odwetowa i wymiar psychicznej męskości (rysunek 8). Model pokazuje, iż założenia kształtujące przekonania o sensowności i wytłumaczalności zachodzących zjawisk pośrednio, poprzez wpływ na roszczeniowość odwetową, obniżają nasilenie GNP; podobnie obniża nasilenie tej zmiennej samoocena poprzez indeks inklinacji wartościującej. Przedstawiony w rozdziale 5.3.2 model empiryczny GNP objaśnia 32,5% wariancji tej formy gotowości do agresji.

Podsumowując relacje pomiędzy GNP a zmiennymi ujętymi w modelu badawczym, należy sformułować następujące wnioski:

Wniosek 19: Spośród zmiennych poznawczych najsilniej powiązane z nawykowo-poznawczą gotowością do agresji są: wymiar psychicznej męskości, terażniejsze orientacje temporalne, roszczeniowość aktywna i odwetowa oraz założenie o szczęściu sprzyjającym jednostce.

Wniosek 20: Spośród zmiennych ujętych w modelu empirycznym bezpośredni wpływ przyczynowy na nasilenie GNP wywierają: terażniejsza hedonistyczna orientacja temporalna, indeks inklinacji wartościującej, roszczeniowość odwetowa i psychiczna męskość.

Osobowościowo-immanentna gotowość do agresji (GOI)

Jak zaznaczono już wcześniej, zgodnie z oczekiwaniami odnotowano ujemny związek pomiędzy założeniem o życzliwości otaczającego świata a osobowościowo-immanentną gotowością do agresji ($r = -0,22$). Tym samym postrzeganie

świata jako miejsca pełnego zagrożeń, w którym nie można czuć się bezpiecznie, idzie w parze z gotowością do intencjonalnego krzywdzenia innych osób oraz czerpania satysfakcji z obserwacji ich cierpienia. Jak wykazała przeprowadzona analiza ścieżek, przekonanie to nie wywiera jednak bezpośredniego wpływu na nasilenie GOI, a oddziałuje na nie jedynie pośrednio, zwiększając przeszłościowo-negatywną orientację temporalną.

Przeprowadzone analizy w pełni potwierdziły hipotezę H5b, mówiącą o dodatnim związku roszczeniowości odwetowej z gotowością do agresji. Należy jednak zaznaczyć, iż to właśnie GOI wykazuje najsilniejszy związek z tą zmienną ($r = 0,37$). Pozwala on przypuszczać, iż aktywne poszukiwanie sposobności ku podjęciu zachowań agresywnych w znacznym stopniu wynika z trudności w darowaniu krzywd i chęci wzięcia za nie odwetu. Analiza ścieżek potwierdziła, iż warunkowana po części przez przekonania o braku możliwości uchronienia się przed negatywnymi doświadczeniami, ich bezsensowności i przypadkowości, roszczeniowość odwetowa istotnie kształtuje nasilenie GOI (zwiększenie roszczeniowości odwetowej o jedno odchylenie standardowe niesie z sobą wzrost GOI o 0,15 odchylenia standardowego). Wyniki te znajdują odzwierciedlenie w prezentowanych w literaturze przedmiotu doniesieniach o dysfunkcyjnym charakterze tej formy roszczeniowości, która, silnie powiązana z narcyzmem, niesie z sobą nadmierną koncentrację na własnych celach oraz podejmowanie egoistycznych, nieuprawnionych działań naruszających dobro innych osób (Żemojtel-Piotrowska i in., 2014, 2016). Długotrwałe odczuwana złość za doznane krzywdy i chęć symbolicznego wyrównania rachunków (Żemojtel-Piotrowska, Piotrowski, 2011) mogą popychać osoby o rysie narcystycznym do podejmowania zachowań agresywnych, zarówno wobec tych, którzy bezpośrednio przyczynili się do ich wzbudzenia, np. poprzez odrzucenie społeczne albo wyrażenie zagrażającej dla niestabilnego obrazu własnej osoby negatywnej opinii (Baumeister i in., 1996; Bushman i in., 2009), jak i wobec osób pozornie przypadkowych, które ze względu na podobieństwo lub przynależność do tej samej grupy społecznej kojarzą się sprawcy z pierwotnym źródłem złości (Twenge, Campbell, 2003). Metaanaliza danych przeprowadzona przez Gerbera i Wheelera (2009) dotycząca agresywnych reakcji na odrzucenie również wykazała, iż motywem, który popycha jednostki do podejmowania odwetowych zachowań agresywnych w takich sytuacjach, jest wzbudzona potrzeba odzyskania kontroli, która daje szansę na odbudowanie samooceny zagrożonej przez bycie odrzuconym.

Zgodnie z przyjętą hipotezą H5d uzyskane rezultaty badań wykazały związek psychicznej męskości z wszystkimi formami gotowości do agresji, przy czym w największym stopniu powiązana jest ona z GOI. Dalsze analizy pokazały, iż psychiczna męskość wywiera bezpośredni wpływ na nasilenie osobowościowo-immanentnej formy gotowości do agresji (zwiększenie psychicznej męskości o jedno odchylenie standardowe powoduje wzrost GOI o 0,20 odchylenia standardowego). Zgodnie z doniesieniami Dominiak-Kochanek i in. (2015) oraz Frączka i in. (2016) ten mechanizm gotowości do agresji powiązany jest z wyższym nasileniem psychotyzmu oraz gniewu i wrogości. By zrozumieć tę zależność, należy przyrzeć się obecnemu w naszej kulturze stereotypowi męskości, który związany jest z większym przyzwoleniem na odczuwanie i okazywanie gniewu, co postrzegane jest jako wyraz siły, kobiecość natomiast kojarzona jest bardziej z ekspresją smutku czy strachu, a okazanie złości przez kobietę oceniane jest jako coś wstydlwego i żenującego (Birnbaum, 1984; Deffenbacher, Oetting, Lynch, Morris, 1996; Kring, 2000). Tym samym postrzeganie siebie poprzez pryzmat męskości wiąże się z daniem sobie większego przyzwolenia na agresywną ekspresję gniewu, zarówno w gwałtowny, niekontrolowany (GEI), jak i w pełni podlegający kontroli poznawczej sposób (Kopper, Epperson, 1996). Co więcej, działania agresywne podejmowane ze względu na ich gratyfikujący charakter częściej inicjowane są przez osoby płci męskiej. Doniesienia z badań prowadzonych przez Benenson, Carder i Geib-Cole (2008) pokazują, iż różnice międzypłciowe pod względem czerpania przyjemności z podejmowania i obserwowania agresji fizycznej zauważalne są już u czterolatków. Autorzy ci wykazali, iż chłopcy zdecydowanie bardziej niż dziewczynki preferują zabawy agresywne. Owens, Shute i Slee (2007) z kolei dowodzą, iż do najczęstszych motywów, dla których chłopcy angażują się w zachowania agresywne, należą m.in. chęć zaimponowania rówieśnikom i podniesienia swojej pozycji w grupie oraz poszukiwanie rozrywki (dla zabicia nudy). Również Sandstrom i Coie (1999) wykazali, iż agresywne zachowania chłopców częściej przyczyniają się do zwiększenia ich popularności wśród rówieśników. Prawdopodobne jest zatem, że stymulujący, gloryfikujący aspekt agresji wynika ze skłonności do postrzegania siebie i otoczenia poprzez pryzmat stereotypu męskości. Uzyskane tu rezultaty korespondują także z wynikami przedstawionymi przez Konopkę i Frączka (2013). W badaniu prowadzonym na próbie z populacji ogólnej wykazali oni, iż niezależnie od płci biologicznej najwyższe nasilenie GOI przejawiają osoby o męskiej płci psychologicznej. Autorzy ci sugerują, iż kształtowanie się w toku

rozwoju indywidualnego cech męskich sprzyja wykształceniu się immanentnej potrzeby podejmowania zachowań agresywnych, a obecność cech kobiecych hamuje rozwój tej formy gotowości do agresji. Uzyskane w badaniu własnym wyniki podważają tezę tych autorów o ochronnej roli wymiaru psychicznej kobiecości. Wykazano, iż wymiar ten nie jest bezpośrednio związany z żadną z form gotowości do agresji, a różnicując badane ze względu na płęć psychologiczną, można stwierdzić, że najwyższe nasilenie GOI wykazała grupa kobiet androgynicznych, a dopiero w drugiej kolejności – osób o męskiej płci psychologicznej. Co więcej, istotnie niższe wyniki w skali GOI uzyskały również osoby nieokreślone seksualnie, u których nasilenie psychicznej kobiecości jest niskie.

Rozpoczynając badanie, w oparciu o doniesienia Baumeistera i in. (1996) oraz Bushmana i in. (2009) o wpływie wysokiej samooceny i narcyzmu na zachowania agresywne, spodziewano się, iż GOI będzie wykazywać dodatni związek również z samooceną osadzonych (H5c), hipoteza ta jednak nie znalazła potwierdzenia w zgromadzonych wynikach. Co więcej, zmienna ta na poziomie tendencji statystycznej wykazała ujemną relację z poziomem samooceny ($r = -0,15$). Uzyskane tu wyniki bardziej wspierają więc stanowisko Donnellana i in. (2005), którzy w serii kolejnych badań potwierdzili, niezależnie od poziomu narcyzmu, wpływ właśnie niskiej samooceny na podejmowanie zachowań agresywnych. Z drugiej jednak strony, brak istotnego związku pomiędzy omawianymi zmiennymi może wiązać się z przyjętą tu metodą pomiaru, która, ze względu na jego jednorazowość, odzwierciedla jedynie poziom samooceny badanych, a nie jej stabilność i podatność na wpływy, co według Baumeistera i in. (1996) odgrywa kluczową rolę we wzbudzaniu zachowań agresywnych służących podtrzymaniu dobrego obrazu swojej osoby. Przeprowadzona w niniejszym badaniu analiza ścieżek wykazała, iż samoocena oddziałuje na GOI jedynie pośrednio, poprzez negatywny wpływ na poziom przeszłościowo-negatywnej i terażniejszej fatalistycznej orientacji temporalnej oraz negatywnej uczuciowości. Związki poziomu samooceny, jej stabilności oraz narcyzmu z nasileniem tej formy gotowości do agresji wymagają z tego powodu dalszych badań, z użyciem innych metod i procedur badawczych.

Zgodnie z oczekiwaniami ujętymi w H5g również GOI wykazała dodatnie związki z obiema terażniejszymi perspektywami postrzegania czasu, spośród wszystkich form gotowości do agresji przejawia ona z nimi jednak najslabsze korelacje. Jak pokazała przeprowadzona analiza ścieżek, terażniejsza hedo-

nistyczna orientacja temporalna, tak jak i w przypadku GEI i GNP, wywiera bezpośredni wpływ na nasilenie tej zmiennej (jej wzrost o jedno odchylenie standardowe powoduje przyrost GOI o 0,26 odchylenia standardowego). Szczególnie interesujące są natomiast wyniki uzyskane w obrębie orientacji terażniejszej fatalistycznej, gdyż jej związek z gotowością do agresji okazał się mieć charakter przyczynowy jedynie w przypadku mechanizmu osobowościowo-immanentnego – zwiększenie jej nasilenia o jedno odchylenie standardowe powoduje wzrost GOI o 0,23 odchylenia standardowego. Wpływ ten prawdopodobnie wynika z ograniczonej u osób o wysokim nasileniu tej orientacji temporalnej zdolności do uwzględniania konsekwencji swoich działań oraz podniesionego poziomu stale odczuwanej frustracji, napięcia oraz skłonność do bardziej wrogiego postrzegania otoczenia. Jak dowiedli Laghi, D'Alessio, Pallini i Baiocco (2009), terażniejszy fatalizm związany jest z brakiem bezpiecznego stylu przywiązania, co przekłada się na poczucie beznadziejności i braku wpływu na swój los. Uzyskane wyniki są więc zbieżne z doniesieniami Stolarskiego i in. (2016), którzy wykazali, iż orientacja temporalna stanowi ważny predyktor wszystkich form agresji, przy czym w przypadku agresji fizycznej gniew nasila ten związek, a przy agresji werbalnej wzmacniają go zarówno gniew, jak i wrogość. Taką koncepcję potwierdzają również wyniki badań Dominiak-Kochanek i in. (2015), które pokazują, iż powodowana m.in. przez doświadczanie przemocy w dzieciństwie wrażliwość na frustrację istotnie zwiększa poziom GOI w życiu dorosłym. Wobec tego fatalizm, prawdopodobnie zwiększający skłonność do odczuwania frustracji oraz poczucia bezradności i upokorzenia, przyczynia się do podejmowania przez badane kobiety agresywnych działań, traktowanych jako swego rodzaju ostateczna metoda pozwalająca, choćby krótkoterminowo, wzmocnić obraz własnej osoby i zyskać kontrolę nad otoczeniem.

Podobnie, jak w przypadku GEI i GNP, również w odniesieniu do GOI poszukiwano czynników w najwyższym stopniu wyjaśniających ryzyko jej wysokiego nasilenia (PB6). Przeprowadzona w tym celu analiza ścieżek wykazała, iż bezpośredni wpływ na nasilenie tej zmiennej wywierają kolejno: przeszłościowo-negatywna, terażniejsza hedonistyczna i fatalistyczna orientacja temporalna, psychiczna męskość, negatywna uczuciowość oraz roszczeniowość odwetowa. Zgodnie z uzyskanym modelem przekonania na temat świata i ludzi oraz samoocena wywierają jedynie pośredni wpływ na nasilenie GOI. Szczegółowo przedstawiony w rozdziale 5.3.3 model empiryczny GOI objaśnia jednak

zaledwie 23,1% wariancji tej zmiennej, co pokazuje, iż główne uwarunkowania jej nasilenia leżą poza zmiennymi poznawczymi uwzględnionymi w niniejszym badaniu.

Otrzymane wyniki w obrębie charakteru zależności osobowościowo-immanentnej gotowości do agresji z uwzględnionymi w modelu badawczym zmiennymi uprawniają do sformułowania następujących wniosków:

Wniosek 21: Spośród zmiennych poznawczych najsilniej powiązane z osobowościowo-immanentną gotowością do agresji są: psychiczna męskość, roszczeniowość odwetowa oraz terażniejsze orientacje temporalne.

Wniosek 22: Spośród zmiennych ujętych w modelu empirycznym bezpośredni wpływ przyczynowy na nasilenie GOI wywierają: przeszłościowo-negatywna, terażniejsza hedonistyczna i fatalistyczna perspektywa postrzegania czasu, wymiar psychicznej męskości, roszczeniowość odwetowa i negatywna uczuciowość.

Wbrew wcześniejszym założeniom przeprowadzone badania własne nie wykazały istotnych związków pomiędzy przyszłą perspektywą postrzegania czasu a którąkolwiek z form gotowości do agresji. Tym samym przedstawione wyniki nie potwierdzają postawionej tu hipotezy H5f, a także danych przedstawionych przez Zimbardo i Boyda (1999, 2013) oraz Stolarskiego i in. (2016) mówiących o ochronnym wpływie przyszłej orientacji temporalnej przed podejmowaniem zachowań agresywnych. Możliwe, iż wykazany brak związku pomiędzy tą zmienną a gotowością do agresji oznacza, iż zgodnie z doniesieniami tych autorów chroni ona przed realnym podejmowaniem zachowań agresywnych, nie jest jednak związana z intrapsychicznymi mechanizmami gotowości do agresji. Kwestia relacji przyszłej orientacji temporalnej z agresją wymaga więc dalszych badań uwzględniających zróżnicowanie pomiędzy gotowością do agresji a jej behawioralną ekspresją.

Wniosek 23: Przyszła perspektywa postrzegania czasu nie wykazała związku z żadną z form gotowości do agresji.

6.1. Wnioski końcowe, aplikacje badań własnych i ograniczenia zastosowanej procedury

Przeprowadzenie przedstawionych badań możliwe było tylko dzięki uprzejmości i otwartości na współpracę przedstawicieli służby więziennej. Dokonane analizy pozwoliły na eksplorację obszaru wzajemnych zależności pomiędzy poszczególnymi przekonaniem osadzonych kobiet, nade wszystko jednak pozwoliły na zgłębienie obszaru uwarunkowań trzech wyróżnionych przez Frączka (2002, 2016) form gotowości do agresji przejawianych przez kobiety osadzone za popełnienie przestępstw z użyciem przemocy. Dotychczasowe analizy podejmowane w obrębie konstruktów gotowości do agresji prowadzone były głównie na próbach pochodzących z populacji uczniów i studentów (Dominiak-Kochanek, 2017; Dominiak-Kochanek, Frączek, 2014; Dominiak-Kochanek i in., 2015; Frączek i in., 2016; Konopka, Frączek, 2013; Piumatti, Marengo, Mosso, Rabaglietti, 2015; Rajchert, 2015; Rajchert i in., 2017) bądź młodzieży przebywającej w zakładach poprawczych (Rutkowska, 2014), przedstawione w monografii badania własne pozwalają na potwierdzenie wartości tego konstruktów również w odniesieniu do specyfiki grup więziennych.

Uzyskane rezultaty badawcze wskazują na istnienie różnic pomiędzy kobietami osadzonymi za popełnienie przestępstw z użyciem przemocy oraz skazanymi za przestępstwa nienoszące jej znamion, nie tylko w poziomie wykształcenia i doświadczeń wiktyimizacji, ale również w obrębie sieci poznawczej i emocjonalnej oraz w poziomie nasilenia intrapsychicznych mechanizmów gotowości do agresji. Dzięki przeprowadzonym analizom ukazano główne zależności pomiędzy przekonaniem a trzema formami gotowości do agresji, wyznaczono również czynniki ryzyka wysokiego nasilenia emotogenno-impulsywnej, nawykowo-poznawczej i osobowościowo-impulsywnej gotowości do agresji, określając częściowe mechanizmy ich powstawania.

Przeprowadzone porównania międzygrupowe pokazały, iż doświadczenia przemocy w okresie dzieciństwa wiążą się z wyższą gotowością do agresji w jej wszystkich formach. Osadzone często powtarzają te doświadczenia w bliskich relacjach tworzonych już w życiu dorosłym. Zgodnie z koncepcją Janoff-Bulman (1989) wiktyimizacja często idzie w parze z rozbiciem podstawowych założeń o sobie i świecie. Przedstawione wyniki pokazują, iż najbardziej powiązane z gotowością do agresji okazały się przekonania dotyczące samych siebie (niska samoocena oraz psychiczna męskość) oraz czasookresów. Grupa przekonanych

dotyczących świata i ludzi w znacznie mniejszym, jedynie pośrednim stopniu oddziałuje na nasilenie tych zmiennych. Należy tu podkreślić, iż poziom samooceny bezpośrednio związany jest jedynie z emotogenno-impulsywną gotowością do agresji, dla mechanizmów nawykowo-poznawczego i osobowościowo-immanentnego znacznie ważniejsza okazuje się psychiczna męskość. Warto również zauważyć, iż jedynie w przypadku mechanizmu osobowościowo-immanentnego (GOI) cechy afektywne okazały się mieć istotny, choć niewielki wpływ na kształtowanie gotowości do agresji, przy czym, zgodnie z założeniami, nawet w tym przypadku warunkowane są one nasileniem przekonań na swój własny temat. Sfera przekonań żywionych przez badane kobiety okazuje się więc zdecydowanie bardziej istotna od cech afektywnych dla kształtowania gotowości do agresji we wszystkich jej formach.

Przedstawione w monografii rezultaty badawcze pokazują, iż gotowość do postrzegania siebie przez pryzmat cech uznawanych za stereotypowo męskie stanowi ważny czynnik kształtujący pośrednio wszystkie formy gotowości do agresji, a w przypadku mechanizmów nawykowo-poznawczego oraz osobowościowo-immanentnego wpływ ten ma również charakter bezpośredni. Wyniki te częściowo wspierają więc poglądy Cabalskiego (2014), który, jak zaznaczono we wstępie tej pracy, przyczyną wzrastającej agresywności kobiet upatruje m.in. właśnie w silnym rozwinięciu się u nich cech psychicznej męskości. Należy tu zaznaczyć, że zgodnie z uzyskanymi wynikami psychiczna kobiecość nie stanowi czynnika ochraniającego przed wysoką gotowością do agresji, a kobiety androgyniczne wykazują jej najwyższe nasilenie (we wszystkich trzech formach: GEI, GNP i GOI) spośród wszystkich typów płci psychologicznej.

Uzyskane wyniki warto wykorzystać w dostosowaniu potrzeb resocjalizacyjnych i terapeutycznych do indywidualnego profilu badanych. W literaturze przedmiotu znajdujemy zalecenia, by w oddziaływaniach resocjalizacyjnych uwzględniać różnice wynikające z płci sprawców, gdyż modele terapeutyczne wypracowane na grupach mężczyzn często okazują się nieskuteczne w odniesieniu do osadzonych kobiet lub pomijają najbardziej istotne dla nich kwestie (Shearer, 2003; Van Voorhis i in., 2010). Co więcej, zarówno Cauffman (2008), jak i Goldenson, Spidel, Greaves i Dutton (2009) podkreślają, iż sprawczynie przemocy nie stanowią homogenicznej grupy, dlatego oddziaływania resocjalizacyjne powinny uwzględniać nie tylko płeć osadzonych, ale także ich indywidualne cechy i potrzeby. Jedną z propozycji Goldenson i in. (2009), jeśli idzie o zalecenia oddziaływań terapeutycznych kierowanych do kobiet stosujących przemoc,

jest włączenie w postępowanie terapeutyczne elementów dialektycznej terapii zachowania (DBT), pozwalającej na zwiększanie umiejętności radzenia sobie z nieprzyjemnymi stanami emocjonalnymi, takimi jak lęk, napięcie i frustracja. Omówione wyżej wyniki badań własnych wskazują, iż najsilniejszym mechanizmem popychającym osadzone do agresji jest właśnie emotogenno-impulsywna gotowość do agresji (GEI). Mechanizm ten dominuje zarówno w grupie kobiet osadzonych za popełnienie przestępstw z użyciem przemocy, jak i wśród skazanych za inne rodzaje przestępstw. Diagnoza dominujących mechanizmów intrapsychicznych zwiększających ryzyko zachowania agresywnego daje szansę na dostosowanie form oddziaływań terapeutycznych i resocjalizacyjnych do indywidualnych cech osadzonych (Dominiak-Kochanek, 2017). Wysokie nasilenie GEI wśród przestępczyń wskazuje w zakresie kontroli emocjonalnej na deficyty, których korekta możliwa jest dzięki wprowadzeniu treningu empatii oraz kształtowania umiejętności odraczania gratyfikacji (Frączek, 2002b). Prawdopodobnie więc zaproponowane przez Goldenson i in. (2009) zastosowanie elementów terapii DBT mogłoby stanowić skuteczną strategię resocjalizacji dla osadzonych charakteryzujących się wysokim nasileniem tego właśnie mechanizmu gotowości do agresji. Uzyskane rezultaty pokazują jednak, iż nie bez znaczenia są tutaj również samoocena i orientacje temporalne, a zatem do zmniejszenia nasilenia emotogenno-impulsywnej gotowości do agresji mogą przyczynić się również oddziaływania ukierunkowane na ograniczenie koncentracji na terażniejszości i jej hedonistycznych aspektach oraz metody koncentrujące się na budowaniu pozytywnego obrazu własnej osoby. Uzyskane wyniki wspierają zatem postulowaną m.in. przez Gullę i in. (2015) oraz Konopczyńskiego (2009) potrzebę indywidualnego podejścia do oddziaływań resocjalizacyjnych, uwzględniającego również orientacje temporalne osadzonych. Należy jednak pamiętać, iż proponowane tu oddziaływania mogą być mniej skuteczne wobec kobiet kierujących się pozostałymi mechanizmami gotowości do agresji.

Przedstawione rezultaty pokazują, iż kobiety popełniające przestępstwa z użyciem przemocy wykazują znacznie wyższe od pozostałych osadzonych nasilenie również nawykowo-poznawczej i osobowościowo-immanentnej gotowości do agresji. Tym samym w celu zmniejszenia ryzyka podejmowania kolejnych czynów agresywnych konieczne jest też wprowadzenie oddziaływań ukierunkowanych na ograniczenie roli tych mechanizmów. Dominiak-Kochanek (2017) proponuje zastosowanie technik mających na celu wygaszanie pozytywnych wzmocnień emocjonalnych następujących po dokonaniu czynności agresywnej

oraz poszerzanie repertuaru dostępnych zachowań w sytuacjach zadaniowych. GNP i GOI, jak wykazały przedstawione badania własne, w istotnym stopniu kształtowane są również przez przekonania osadzonych. Przykładowo – rekonstrukcja poznawcza w obrębie założeń o sensowności i wytłumaczalności zdarzeń mogłaby zmniejszyć poziom roszczeniowości odwetowej i tym samym pośrednio ograniczać skłonność do wzbudzania nawykowo-poznawczej i osobowościowo-immanentnej gotowości do agresji; terapia ukierunkowana na budowanie bardziej zbilansowanej orientacji temporalnej – głównie zmniejszenie negatywnego postrzegania przeszłości i teraźniejszości – może przyczynić się do osłabienia gotowości osobowościowo-immanentnej. Tego typu działania warto podejmować zarówno w ramach terapii prowadzonej w zakładach karnych, jak również jako propozycję wsparcia kobiet przejawiających szczególnie wysoką gotowość do agresji także po opuszczeniu zakładu, np. w formie regularnych zajęć grupowych organizowanych przez jednostki samorządu terytorialnego (funkcję taką mogłyby sprawować miejskie ośrodki pomocy rodzinie lub ośrodki interwencji kryzysowej). Elementy diagnozy i korekty dominujących mechanizmów gotowości do agresji mogłyby także stanowić uzupełnienie lub kontynuację uczestnictwa w programach oddziaływań korekcyjno-edukacyjnych organizowanych zgodnie z Krajowym Programem Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie na lata 2014–2020, np. jako element działań psychologiczno-terapeutycznych skierowanych do osób stosujących przemoc w rodzinie (Uchwała nr 76 Rady Ministrów, 2014, pkt. 3.3.1 i 3.4.1).

Określenie poznawczych mechanizmów kształtujących nasilenie każdej z form gotowości do agresji daje więc szansę na aplikacyjne zastosowanie uzyskanych wyników w celu dostosowania oddziaływań terapeutycznych ukierunkowanych na zmianę przekonań w największym stopniu oddziałujących na nasilenie dominującej u danej osoby formy gotowości do agresji. Tego typu oddziaływania warto wprowadzić nie tylko w procesie resocjalizacji, ale także jako formę prewencji zachowań agresywnych. Jak przedstawiono w części teoretycznej, gotowość do agresji odpowiada za intrapsychiczne wzbudzenie zachowań agresywnych, ale ich nie determinuje. Zwiększanie świadomości dominujących we własnej psychice form gotowości do agresji wśród osób, które jeszcze nie weszły na ścieżkę przestępczą, lecz znajdują się w grupach ryzyka, może pozwolić na podejmowanie skutecznych działań zaradczych i kształtowanie zasobów chroniących przed podejmowaniem zachowań agresywnych. Jak wskazuje Rutkowska (2014), już u nastoletnich dziewcząt zauważamy typowy

również dla dorosłych kobiet układ dominujących mechanizmów gotowości do agresji, a pomiędzy dziewczętami przystosowanymi i nieprzystosowanymi społecznie zachodzą istotne różnice w ich nasileniu. Prawdopodobnie więc działania mające na celu diagnozę gotowości do agresji i stosowne kroki w kierunku ograniczenia jej wpływu na podejmowane działania należałoby wprowadzić nie tyle w zakładach poprawczych, ale już znacznie wcześniej, jako formę przesiewowego badania w instytucjach edukacyjnych, np. wśród uczniów starszych klas szkół podstawowych, którym można by zaproponować warsztaty ukierunkowane na rekonstrukcję przekonań sprzyjających gotowości do agresji i kształtowanie zasobów pozwalających na lepsze radzenie sobie z napięciem emocjonalnym.

Głównym ograniczeniem przedstawionego badania jest stosunkowo niewielka grupa badana oraz zastosowana procedura samoopisu, która ze względu na deklaratywność oraz wysoką podatność na aprobatę społeczną obniża poziom zaufania do uzyskanych wyników. W celu minimalizowania zakłócającego wpływu wskazanych tendencji w procedurze badawczej wyraźnie podkreślano anonimowość badania, niezależność badacza od władz więziennych oraz brak możliwości wglądu pracowników penitencjarnych w uzyskane indywidualne wyniki. Niemniej jednak warto podkreślić, iż uzyskane rezultaty wymagają replikacji oraz pogłębiania w dalszych analizach obejmujących również modyfikacje w zastosowanych procedurach.

Kolejnym ograniczeniem jest zawężenie próby do osób osadzonych w zakładach karnych, tym samym uzyskane dane nie są reprezentatywne dla innych kobiet, które, choć stosują przemoc, nie trafiają do zakładów penitencjarnych. Kolejne badania warto zaplanować, uwzględniając także grupę badaną w warunkach wolnościowych, co mogłoby pozwolić na zastosowanie innych narzędzi badawczych, a nawet procedur eksperymentalnych.

Bibliografia

- Anagnostopoulos, F., Griva, F. (2012). Exploring time perspective in Greek young adults: Validation of the Zimbardo Time Perspective Inventory and relationships with mental health indicators. *Social Indicators Research*, 106(1), s. 41–59.
- Anderson, C.A., Bushman, B.J. (2002). Human aggression. *Annual Review of Psychology*, 53(1), s. 27–51.
- Anderson, C.A., Deuser, W.E., DeNeve, K.M. (1995). Hot temperatures, hostile affect, hostile cognition, and arousal: Tests of a General Model of Affective Aggression. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 21(5), s. 434–448.
- Anderson, C.A., Dill, K.E. (2000). Video games and aggressive thoughts, feelings, and behavior in the laboratory and in life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78(4), s. 772–790.
- Anderson, C.A., Gentile, D.A., Buckley, K.E. (2007). *Violent video game effects on children and adolescents. Theory, research, and public policy*. Oxford: Oxford University Press, s. 40–58.
- Archer, J. (2004). Sex differences in aggression in real-world settings: A meta-analytic review. *Review of General Psychology*, 8(4), s. 291–322.
- Archer, J., Coyne, S.M. (2005). An integrated review of indirect, relational, and social aggression. *Personality and Social Psychology Review*, 9(3), s. 212–230.
- Badura-Madej, W., Dobrzyńska-Mesterhazy, A. (2000). *Przemoc w rodzinie. Interwencja kryzysowa i psychoterapia*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 11–20.
- Bałandynowicz, A. (2002). Przestępczość kobiet w środowisku miejskim. *Prokuratura i Prawo*, 10, s. 7–32.
- Bałandynowicz, A. (2010). Dehumanizacja kary pozbawienia wolności. W: S. Przybylski (red.), *Niebanalny wymiar resocjalizacji penitencjarnej* (s. 11–35). Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne Akapit.
- Banasik, M., Gierowski, J.K. (2015). Predictors of aggressive criminality among sentenced women and men with psychopathic characteristics. *Problems of Forensic Sciences*, 102, s. 96–114.

- Banasik, M., Gierowski, J.K., Skrzypczak, M. (2014). Psychopathy, psychological gender and the structure of aggressiveness in incarcerated women. *Problems of Forensic Sciences*, 99, s. 190–201.
- Bandura, A. (2007). *Teoria społecznego uczenia się*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Barber, L.K., Munz, D.C., Bagsby, P.G., Grawitch, M.J. (2009). When does time perspective matter? Self-control as a moderator between time perspective and academic achievement. *Personality and Individual Differences*, 46(2), s. 250–253.
- Bargai, N., Ben-Shakhar, G., Shalev, A.Y. (2007). Posttraumatic stress disorder and depression in battered women: The mediating role of learned helplessness. *Journal of Family Violence*, 22(5), s. 267–275.
- Baron, R., Richardson, D.R. (1994). *Human aggression*. New York, London: Plenum Press.
- Baumeister, R.F., Boden, J.M., Smart, L. (1996). Relation of threatened egotism to violence and aggression: The dark side of high self-esteem. *Psychological Review*, 103(1), s. 5–33.
- Beck, A.T. (1991). Cognitive therapy: A 30-year retrospective. *American Psychologist*, 46(4), s. 368–375.
- Beck, A.T. (2000). *Prisoners of hate. The cognitive basis of anger, hostility, and violence*. New York, London, Toronto, Sydney: Harper.
- Bedyńska, S., Brzezicka, A. (2007). *Statystyczny drogowskaz. Praktyczny poradnik analizy danych w naukach społecznych na przykładach z psychologii*. Warszawa: Wydawnictwo Szkoły Wyższej Psychologii Społecznej „Academika”.
- Bem, S.L. (1994). Androgynia psychiczna a tożsamość płciowa. W: P. Zimbardo, F. Ruch (red.), *Psychologia i życie* (s. 435–438). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bem, S.L. (2000). *Męskość, kobiecość. O różnicach wynikających z płci*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Bem, S.L., Lenney, E. (1976). Sex typing and the avoidance of cross-sex behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 33(1), s. 48–54.
- Benenson, J.F., Carder, H.P., Geib-Cole, S.J. (2008). The development of boys' preferential pleasure in physical aggression. *Aggressive Behavior*, 34, s. 154–166.
- Bennett, S., Farrington, D.P., Huesmann, L.R. (2005). Explaining gender differences in crime and violence: The importance of social cognitive skills. *Aggression and Violent Behavior*, 10(3), s. 263–288.
- Berkowitz, L. (1964). Aggressive cues in aggressive behavior and hostility catharsis. *Psychological Review*, 71(2), s. 104–122.
- Berkowitz, L. (1981). On the difference between internal and external reactions to legitimate and illegitimate frustrations: A demonstration. *Aggressive Behavior*, 7, s. 83–96.

- Berkowitz, L. (1997). On the determinants and regulation of impulsive aggression. In: S. Feshbach, J. Zagrodzka (eds.), *Aggression. Biological, developmental, and social perspectives* (s. 187–212). New York: Plenum Press.
- Berkowitz, L. (1998). Affective aggression: The role of stress, pain, and negative affect. In: R.G. Geen, E. Donnerstein (eds.), *Human Aggression: Theories, research, and implications for social policy* (s. 49–72). San Diego: Academic Press.
- Berkowitz, L. (2012). A different view of anger: The cognitive-neoassociation conception of the relation of anger to aggression. *Aggressive Behavior*, 38(4), s. 322–333.
- Berkowitz, L., LePage, A. (1967). Weapons as aggression-eliciting stimuli. *Journal of Personality and Social Psychology*, 7(2), s. 202–207.
- Bernstein, M.J., Benfield, J.A. (2013). Past perspective is related to present relationships: Past-Positive and negative time perspectives differentially predict rejection sensitivity. *The Psychological Record*, 63(3), s. 615–627.
- Bettencourt, B.A., Talley, A., Benjamin, A.J., Valentine, J. (2006). Personality and aggressive behavior under provoking and neutral conditions: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 132(5), s. 751–777.
- Birkley, E.L., Eckhardt, C.I. (2015). Anger, hostility, internalizing negative emotions, and intimate partner violence perpetration: A meta-analytic review. *Clinical Psychology Review*, 37, s. 40–56.
- Birnbaum, D.W. (1984). The Etiology of children's stereotypes about sex differences in emotionality. *Sex Roles*, 10(9/10), s. 677–692.
- Błachut, J. (1990). Niektóre koncepcje kryminologiczne a problem przestępczości kobiet. *Archiwum Kryminologii*, 16, s. 211–244.
- Błachut, J., Gaberle, A., Krajewski, K. (2004). *Kryminologia*. Gdańsk: Wydawnictwo Arche.
- Blanchard-Fields, F., Coats, A.H. (2008). The experience of anger and sadness in everyday problems impacts age differences in emotion regulation. *Developmental Psychology*, 44(6), s. 1547–1556.
- Boińska, M. (2016). Poczucie winy, wstyd i poczucie krzywdy u skazanych. W: M. Ciosek, B. Pastwa-Wojciechowska (red.), *Psychologia penitencjarna* (s. 67–82). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Boniwell, I., Zimbardo, P. (2007). Zrównoważona perspektywa czasowa jako warunek optymalnego funkcjonowania. W: A. Linley, S. Joseph (red.), *Psychologia pozytywna w praktyce* (s. 112–131). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bower-Russa, M.E., Knutson, J.F., Winebarger, A. (2001). Disciplinary history, adult disciplinary attitudes, and risk for abusive parenting. *Journal of Community Psychology*, 29(3), s. 219–240.
- Bowie, B.H. (2007). Relational aggression, gender, and the developmental process. *Journal of Child and Adolescent Psychiatric Nursing*, 20(2), s. 107–115.

- Boyd, J., Zimbardo, P. (2005). Time perspective, health, and risk taking. In: A. Strathman, J. Joireman (eds.), *Understanding behavior in the context of time: Theory, research and application* (s. 85–107). Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.
- Bozkurt, V., Tartanoglu, S., Dawes, G. (2015). Masculinity and violence: Sex roles and violence endorsement among university students. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 205, s. 254–260.
- Breiding, M.J., Basile, K.C., Smith, S.G., Black, M.C., Mahendra, R.R. (2015). Intimate partner violence surveillance: Uniform definitions and recommended data elements, Version 2.0. Atlanta (GA): National Center for Injury Prevention and Control, Centers for Disease Control and Prevention.
- Browne, K., Herbert, M. (1999). *Zapobieganie przemocy w rodzinie*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Brumbach, B.H., Figueredo, A.J., Ellis, B.J. (2009). Effects of harsh and unpredictable environments in adolescence on development of life history strategies: A longitudinal test of an evolutionary model. *Human Nature*, 20(1), s. 25–51.
- Brzozowski, P. (2010). *Skala uczuć pozytywnych i negatywnych SUPIN. Polska adaptacja skali PANAS Davida Watsona i Lee Anny Clark*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych.
- Budrewicz, I. (1995). Wybrane biopsychiczne czynniki etiologiczne przestępczości kobiet. W: T. Sołtysiak (red.), *Zjawiska patologii społecznej: uwarunkowania, rozmiary profilaktyka prognozy* (s. 259–272). Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane WSP.
- Bushman, B.J., Anderson, C.A. (2001). Is it time to pull the plug on the hostile versus instrumental aggression dichotomy? *Psychological Bulletin*, 108(1), s. 273–279.
- Bushman, B.J., Baumeister, R.F., Ryu, E., Begeer, S., West, S.G. (2009). Looking again, and harder, for a link between low self-esteem and aggression. *Journal of Personality*, 77(2), s. 427–446.
- Buss, A.H. (1961). *The Psychology of Aggression*. New York, London: John Wiley&Sons, Inc.
- Buss, A.H., Perry, M. (1992). The aggression questionnaire. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63(3), s. 452–459.
- Cabalski, M. (2014). *Przemoc stosowana przez kobiety. Studium kryminologiczne*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Campbell, A., Muncer, S. (2008). Intent to harm or injure? Gender and the expression of anger. *Aggressive Behavior*, 34, s. 282–293.
- Campbell, J.D., Lavalley, L.F. (1993). Who am I? The role of self-concept confusion in understanding the behavior of people with low self-esteem. In: R.F. Baumeister (ed.), *Self-esteem. The puzzle of low self-regard* (s. 3–20). New York: Plenum Press.

- Capaldi, D., Knoble, N., Wu Shortt, J., Kim, H. (2012). A systematic review of risk factors for intimate partner violence. *Partner Abuse*, 3(2), s. 231–280.
- Catlin, G., Epstein, S. (1992). Unforgettable experiences: The relation of life events to basic beliefs about self and world. *Social Cognition*, 10(2), s. 189–209.
- Cauffman, E. (2008). Understanding the female offender. *Future of Children*, 18(2), s. 119–142.
- CBOS, (2005). *Przemoc i konflikty w domu. Komunikat z badań*. Warszawa: Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej, www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2005/K_027_05.PDF, dostęp: 4.11.2017.
- CBOS, (2009). *Przemoc i konflikty w domu. Komunikat z badań*. Warszawa: Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej, www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2009/K_035_09.PDF, dostęp: 4.11.2017.
- CBOS, (2012). *Przemoc i konflikty w domu. Komunikat z badań*. Warszawa: Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej, www.gdansk.pl/pobierz/95050/Przemoc-i-konflikty-w-domu, dostęp: 4.11.2017.
- Champion, D. (2011). Criminal entitlement and acceptance of interpersonal violence. *Insights to a Changing World*, (4), s. 104–122.
- Choynowski, M. (1998). *Agresywność. Pomiar i analiza psychometryczna*. Warszawa: Polskie Towarzystwo Psychologiczne.
- Ciosek, M. (2001). *Psychologia sądowa i penitencjarna*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze PWN.
- Cisłak, A., Henne, K., Skarżyńska, K. (2009). *Przekonania w życiu jednostek, grup, społeczności*. Warszawa: Wydawnictwo Szkoły Wyższej Psychologii Społecznej „Academica”.
- Corkalo Biruski, D., Ajdukovic, D., Löw Stanic, A. (2014). When the world collapses: changed worldview and social reconstruction in a traumatized community. *European Journal of Psychotraumatology*, 5, s. 1–6.
- Council of Europe (1985). *Violence in the Family*. Recommendation No. R(85)4, przyjęta na posiedzeniu Komitetu Ministrów w dn. 26.03.1985.
- Crick, N.R., Dodge, K.A. (1994). A review and reformulation of social information-processing mechanisms in children's social adjustment. *Psychological Bulletin*, 115(1), s. 74–101.
- Crick, N.R., Dodge, K.A. (1996). Social information-processing mechanisms in reactive and proactive aggression. *Child Development*, 67(3), s. 993–1002.
- Crick, N.R., Grotpeter, J.K. (1995). Relational aggression, gender, and social-psychological adjustment. *Child Development*, 66, s. 710–722.
- Crick, N.R., Grotpeter, J.K., Bigbee, M.A. (2002). Relationally and physically aggressive children's intent attributions and feelings of distress for relational and instrumental peer provocations. *Child Development*, 73(4), s. 1134–1142.

- Crick, N.R., Rose, A.J. (2000). Toward a gender-balanced approach to the study of social-emotional development: A look at relational aggression. In: P. Miller, E. Scholnick (eds.), *Towards a Feminist Developmental Psychology* (s. 153–168). New York: Guilford Press.
- Cwalina, W. (2000). Zastosowanie modeli równań strukturalnych w naukach społecznych. W: *Czytelnia Statsoft* (s. 15–23). Kraków: Wydawnictwo Statsoft Polska.
- Czapiński, J. (1985). „Koło” – Shalita kwestionariusz stylu spostrzegania. W: L. Wołoszynowa (red.), *Materiały do nauczania psychologii. Seria 3* (s. 283–299). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Deffenbacher, J.L., Oetting, E.R., Lynch, R.S., Morris, C.D. (1996). The expression of anger and its consequences. *Behaviour Research and Therapy*, 34(7), s. 575–590.
- Del Giudice, M. (2014). Early stress and human behavioral development: emerging evolutionary perspectives. *Journal of Developmental Origins of Health and Disease*, 5(04), s. 270–280.
- Dempsey, B. (2013). *Men's experience of domestic abuse in Scotland: What we know and how we can know more*. Edinburgh: Abused Men in Scotland.
- Denes-Raj, V., Epstein, S. (1994). Conflict between intuitive and rational processing: When people behave against their better judgment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66(5), s. 819–829.
- Desmyter, F., De Raedt, R. (2012). The relationship between time perspective and subjective well-being of older adults. *Psychologica Belgica*, 52(1), s. 19–38.
- DeWall, C.N., Baumeister, R.F., Stillman, T.F., Gailliot, M.T. (2007). Violence restrained: Effects of self-regulation and its depletion on aggression. *Journal of Experimental Social Psychology*, 43, s. 62–76.
- DeWall, C.N., Twenge, J.M., Gitter, S.A., Baumeister, R.F. (2009). It's the thought that counts: The role of hostile cognition in shaping aggressive responses to social exclusion. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96(1), s. 45–59.
- Dodge, K.A., Coie, J.D. (1987). Social information-processing factors in reactive and proactive aggression in children's peer groups. *Aggression and Misbehavior*, 53(6), s. 1146–1158.
- Dodge, K.A., Lochman, J.E., Harnish, J.D., Bates, J.E., Pettit, G.S. (1997). Reactive and proactive aggression in school children and psychiatrically impaired chronically assaultive youth. *Journal of Abnormal Psychology*, 106(1), s. 37–51.
- Doliński, D. (2006). Emocje, poznanie i zachowanie. W: J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki*. T. 2 (s. 369–394). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Domachowski, W. (2001). Czy przemoc i agresja są ze sobą powiązane i czy wpływają na zdrowie psychiczne? W: M. Binczycka-Anholcer (red.), *Agresja i przemoc a zdrowie psychiczne* (s. 18–23). Warszawa–Poznań: Polskie Towarzystwo Higieny Psychiczej.

- Dominiak-Kochanek, M. (2017). *Metody wychowawcze rodziców a agresja interpersonalna młodych dorosłych*. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej.
- Dominiak-Kochanek, M., Frączek, A. (2014). Retrospektywna ocena doświadczania kar fizycznych w dzieciństwie a wzorce gotowości do agresji. *Psychologia Rozwojowa*, 19(3), s. 69–84.
- Dominiak-Kochanek, M., Konopka, K., Bower-Russa, M., Frączek, A. (2015). Harsh discipline and readiness for interpersonal aggression in Poland and the USA: the mediating role of sensitivity to provocations and frustrations. *Polish Psychological Bulletin*, 46(4), s. 543–554.
- Dominiak-Kochanek, M., Konopka, K., Rutkowska, M., Frączek, A., Ramirez, J.M. (2018). Direct and indirect effects of parenting practices on socio-moral approval of aggression in Polish young adults. Do all practices matter? *International Journal of Psychology*, 53(3), s. 200–209.
- Donnellan, M.B., Trzesniewski, K.H., Robins, R.W., Moffitt, T.E., Caspi, A. (2005). Low self-esteem is related to aggression, antisocial behavior, and delinquency. *Psychological Science*, 16(4), s. 328–336.
- Downey, G., Feldman, S.I. (1996). Implications of rejection sensitivity for intimate relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70(6), s. 1327–1343.
- Durda, R. (2006). Krzywdzeni na starość. Analiza danych telefonu „Niebieskiej Linii”. *Niebieska Linia*, 6, 15–17.
- Dzwonkowska, I., Lachowicz-Tabaczek, K., Łaguna, M. (2008). *Samoocena i jej pomiar. Polska adaptacja skali SES M. Rosenberga. Podręcznik*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych.
- Edleson, J.L. (1984). Working with men who batter. *Social Work*, 29(3), s. 237–242.
- Epel, E., Zimbardo, P. (1999). Escaping homelessness: The influences of self-efficacy and time perspective on coping with homelessness. *Journal of Applied Social Psychology*, 29(3), s. 575–596.
- Epstein, S., Lipson, A., Holstein, C., Huh, E. (1992). Irrational reactions to negative outcomes: evidence for two conceptual systems. *Journal of Personality and Social Psychology*, 62(2), s. 328–339.
- Epstein, S., Pacini, R., Denes-Raj, V., Heier, H. (1996). Individual differences in intuitive-experiential and analytical-rational thinking styles. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71(2), s. 390–405.
- Federal Ministry for Family Affairs, Senior Citizens, Women and Youth (2004). *Violence against men. Men's experiences of interpersonal violence in Germany – Results of the pilot study*. Berlin.
- Feshbach, S. (1964). The function of aggression and the regulation of aggressive drive. *Psychological Review*, 71(4), s. 257–272.

- Finkel, E.J., DeWall, C.N., Slotter, E.B., McNulty, J.K., Pond, R.S., Atkins, D.C. (2012). Using I3 theory to clarify when dispositional aggressiveness predicts intimate partner violence perpetration. *Journal of Personality and Social Psychology*, 102(3), s. 533–549.
- Flynn, C.P. (1990). Relationship violence by women: Issues and implications. *Family Relations*, 39, s. 194–198.
- Fontaine, R.G. (2007). Disentangling the psychology and law of instrumental and reactive subtypes of aggression. *Psychology, Public Policy, and Law*, 13(2), s. 143–165.
- Frączek, A. (1979). Mechanizmy regulacyjne czynności agresywnych. W: I. Kurcz, J. Reykowski (red.), *Studia nad teorią czynności ludzkich* (s. 37–64). Warszawa: PWN.
- Frączek, A. (1993). Socjalizacja a intrapsychiczna regulacja agresji interpersonalnej. W: A. Frączek, Z. Horsta (red.), *Socjalizacja a agresja* (s. 47–60). Warszawa: Wydawnictwa Instytutu Psychologii Polskiej Akademii Nauk.
- Frączek, A. (2002a). Agresja interpersonalna: opis i analiza z perspektywy psychologii społecznej. W: Ł. Jurasz-Dudzik (red.), *Człowiek i agresja. Głosy o nienawiści i przemocy. Ujęcie interdyscyplinarne* (s. 43–55). Warszawa: Wydawnictwo Sic!
- Frączek, A. (2002b). O naturze i formowaniu się psychologicznej regulacji agresji interpersonalnej. W: I. Kurcz, D. Kądziaława (red.), *Psychologia czynności* (s. 45–64). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- Frączek, A. (2013). *Paradygmaty badań nad agresją interpersonalną. Refleksje i sugestie*. Materiały konferencyjne uzyskane w korespondencji e-mailowej 21.06.2013.
- Frączek, A., Konopka, K., Dominiak-Kochanek, M. (2016). Patterns of readiness for interpersonal aggression. A cross-national study on sex difference. In: H. Liberska, M. Farnicka (eds.), *Aggression as a challenge: Theory and Research: Current Problems* (s. 33–50). Berlin: Peter Lang Publishing.
- Frączek, A., Konopka, K., Smulczyk, M. (2013). Sex and country related specificity of readiness for aggression among adolescents. *Educational Research Review*, 2(17), s. 87–97.
- Frączek, A., Rutkowska, M. (2013). *Socjalizacja w rodzinie i gotowość do agresji u młodzieży niedostosowanej społecznie*. XIII Ogólnopolska Konferencja Naukowa: Zastosowanie psychologii klinicznej i nauk stykowych w praktyce sądowej. Diagnoza niedostosowania społecznego a perspektywa wczesnej profilaktyki społecznej. Katowice.
- Galvan, A., Hare, T., Voss, H., Glover, G., Casey, B.J. (2007). Risk-taking and the adolescent brain: Who is at risk? *Developmental Science*, 10(2), s. 8–14.
- Gavin, H., Porter, T. (2015). *Female Aggression*. Chichester: Wiley Blackwell.
- Gerber, J., Wheeler, L. (2009). On being rejected. A meta-analysis of experimental research on rejection. *Perspectives on Psychological Science: A Journal of The Association For Psychological Science*, 4(5), s. 468–489.

- Gershoff, E.T. (2002). Corporal punishment by parents and associated child behaviors and experiences: A meta-analytic and theoretical review. *Psychological Bulletin*, 128(4), s. 539–579.
- Gierowski, J.K., Cyboran, M., Porańska, A. (2008). The relationship between coherence and aggression, taking into account psychological gender, in juvenile girls and boys. *Problems of Forensic Sciences*, 74, s. 121–149.
- Gierowski, J., Porańska, A. (2007). Dependencies between psychological gender, empathy, and interpersonal relations in juvenile girls and boys. *Problems of Forensic Sciences*, 72, s. 379–403.
- Gini, G., Pozzoli, T. (2006). The role of masculinity in children's bullying. *Sex Roles*, 54, s. 585–588.
- Goldenson, J., Spidel, A., Greaves, C., Dutton, D. (2009). Female perpetrators of intimate partner violence: within-group heterogeneity, related psychopathology, and a review of current treatment with recommendations for the future. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 18, s. 752–769.
- Goldstein, B.E. (2011). *Cognitive psychology: connecting mind, research, and everyday experience*. Wadsworth: Cengage Learning.
- Gordon, M. (2009). Ciemna strona kobiety – wybrane aspekty kryminologiczne i psychologiczne przestępczości kobiet. W: A. Chybicka, B. Pastwa-Wojciechowska (red.), *Kobiecość w obliczu zmian. Studia interdyscyplinarne* (s. 171–186). Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Grotpeter, J.K., Crick, N.R. (1996). Relational aggression, overt aggression, and friendship. *Child Development*, 67(5), s. 2328–2338.
- Gruber, J., Cunningham, W.A., Kirkland, T., Hay, A.C. (2012). Feeling stuck in the present? Mania proneness and history associated with present-oriented time perspective. *Emotion*, 12(1), s. 13–17.
- Grzyb, M., Habzda-Siwiek, E. (2013). Płeć a przestępczość. O problemie dysproporcji płci wśród sprawców przestępstw z użyciem przemocy. *Archiwum Kryminologii*, 35, s. 95–135.
- Gulla, B., Tucholska, K., Wysocka-Pleczyk, M. (2015). Indywidualna perspektywa czasowa osób skazanych na kary izolacyjne – implikacje dla oddziaływań resocjalizacyjnych. *Resocjalizacja Polska*, 10, s. 41–54.
- Gullhaugen, A.S., Nøttestad, J.A. (2012). Under the surface: The dynamic interpersonal and affective world of psychopathic high-security and detention prisoners. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 56(6), s. 917–936.
- Gumowska, I. (2017). Skala i struktura zjawiska przemocy w rodzinie. W: Ł. Wirkus, P. Kozłowski (red.), *Przemoc w rodzinie. Ujęcie interdyscyplinarne* (s. 87–114). Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.

- Habuz, I. (2011). Jak ofiara staje się sprawcą – mechanizmy międzypokoleniowej transmisji przemocy w rodzinie. W: A. Widera-Wysoczańska, A. Kuczyńska (red.), *Interpersonalna trauma. Mechanizmy i konsekwencje* (s. 357–374). Warszawa: Difin.
- Halicka, M., Sidorczuk, A. (2010). Sprawcy przemocy w rodzinie. W: M. Halicka, J. Halicki (red.), *Przemoc wobec ludzi starych* (s. 195–211). Białystok: Temida 2.
- Harkness, A.R., McNulty, J.L. (1994). The Personality Psychopathology Five (PSY-5): Issue from the pages of a diagnostic manual instead of a dictionary. In: S. Strack, M. Lorr (eds.), *Differentiating Normal and Abnormal Personality* (s. 291–315). New York: Springer.
- Harkness, A.R., McNulty, J.L., Ben-Porath, Y.S. (1995). The Personality Psychopathology Five (PSY-5): Constructs and MMPI-2 scales. *Psychological Assessment*, 7(1), s. 104–114.
- Hart, B.J., Klein, A.R. (2013). *Practical implications of current intimate partner violence research for victim advocates and service providers*. Report for the U.S. Department of Justice No. 244348.
- Herman, J.L. (2002). *Przemoc. Uraz psychiczny i powrót do równowagi*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Heyman, R.E., Slep, A.M.S., Foran, H.M. (2015). Enhanced definitions of intimate partner violence for DSM-5 and ICD-11 may promote improved screening and treatment. *Family Process*, 54(1), s. 64–81.
- Hołyst, B. (2007). *Kryminologia*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze Lexis Nexis.
- Hołyst, B. (2009). *Psychologia kryminalistyczna*. Warszawa: LexisNexis.
- Huesmann, L.R. (1986). Psychological processes promoting the relation between exposure to media violence and aggressive behavior by the viewer. *Journal of Social Issues*, 42(3), s. 125–139.
- Huesmann, L.R., Guerra, N.G. (1997). Children's normative beliefs about aggression and aggressive behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72(2), s. 408–419.
- Huesmann, L.R., Miller, L.S. (1994). Long-term effects of repeated exposure to media violence in childhood. In: R.L. Huesmann (ed.), *Aggressive Behavior: Current Perspectives* (s. 153–186). Boston: Springer Science & Business Media.
- Ishaq, M., Haque, M.A. (2015). Attachment styles, self-esteem and rejection sensitivity among university students. *Pakistan Journal of Psychology*, 46(2), s. 3–22.
- Izard, C.E., Ackerman, B.P. (2005). Motywacyjne, organizacyjne i regulujące funkcje odrębnych emocji. W: M. Lewis, J. M. Haviland (red.), *Psychologia emocji* (s. 327–341). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Jakubowska, U. (2000). Podejście behawioralno-poznawcze. W: L. Grzesiuk (red.), *Psychoterapia: szkoły, zjawiska, techniki i specyficzne problemy* (s. 32–49). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Janoff-Bulman, R. (1989). Assumptive worlds and the stress of traumatic events: Applications of the schema construct. *Social Cognition*, 7(2 Special Issue: Stress, Coping, and Social Cognition), s. 113–136.
- Janoff-Bulman, R., Frieze, I.H. (1983). A theoretical perspective for understanding reactions to victimization. *Journal of Social Issues*, 39(2), s. 1–17.
- Jochemczyk, Ł., Pietrzak, J., Stolarski, M., Markiewicz, Ł. (2017). You only live once: present-hedonistic time perspective predicts risk propensity. *Personality and Individual Differences*, 115, s. 148–153.
- Kaeble, D., Bonczar, T.P. (2016). *Probation and parole in the United States, 2015*. Bureau of Justice Statistics, NCJ 250230.
- Kaler, M.E., Frazier, P.A., Anders, S.L., Tashiro, T., Tomich, P., Tennen, H., Park, C. (2008). Assessing the psychometric properties of the World Assumptions Scale. *Journal of Traumatic Stress*, 21(3), s. 326–332.
- Kelly, J., Worell, J. (1977). New formulations of sex roles and androgyny: a critical review. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 45(6), s. 1101–1115.
- Khoshkam, S., Bahrami, F., Ahmadi, S.A., Fatehizade, M., Etemadi, O. (2012). Attachment style and rejection sensitivity: The mediating effect of self-esteem and worry among iranian college students. *Europe's Journal of Psychology*, 8(3), s. 363–374.
- Kim, J., Hong, H., Lee, J., Hyun, M. (2017). Effects of time perspective and self-control on procrastination and Internet addiction. *Journal of Behavioral Addictions*, 6(2), s. 229–236.
- King, B., Minium, E. (2009). *Statystyka dla psychologów i pedagogów*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Klonsky, E.D., Jane, J.S., Turkheimer, E., Oltmanns, T.F. (2002). Gender role and personality disorders. *Journal of Personality Disorders*, 16(5), s. 464–476.
- Kofta, M. (1979). *Samokontrola a emocje*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kofta, M., Doliński, D. (2006). Poznawcze podejście do osobowości. W: J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki*. T. 2 (s. 561–600). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Kogut, D., Langley, T., Neal, E.C.O. (1992). Gender role masculinity and angry aggression in women. *Sex Roles*, 26(9/10), s. 355–368.
- Konarski, R. (2009). *Modele równań strukturalnych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Konopczyński, M. (2009). Współczesne kierunki zmian w teorii i praktyce resocjalizacyjnej. Twórcza resocjalizacja – od korekcji do rozwoju. *Probacja*, 1, s. 63–87.
- Konopka, K., Frączek, A. (2013). Płeć psychologiczna a gotowość do agresji interpersonalnej u kobiet i mężczyzn. *Polskie Forum Psychologiczne*, 18(1), s. 65–80.

- Kopper, B.A., Epperson, D.L. (1996). The experience and expression of anger: relationships with gender, gender role socialization, depression, and mental health functioning. *Journal of Counseling Psychology*, 43(2), s. 158–165.
- Korzeń, R. (2006). Nowa charakterystyka psychometryczna Inwentarza Oceny Płci Psychologicznej (IPP). *Studia Psychologica*, 6, s. 37–50.
- Kosewski, M. (1977). *Agresywni przestępcy*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Krahé, B. (2005). *Agresja*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Kring, A.M. (2000). Gender and anger. In: A. Fischer (ed.), *Gender and emotion: social psychological perspectives* (s. 211–231). Cambridge: Cambridge University Press.
- Krug, E.G., Dahlberg, L.L., Mercy, J.A., Zwi, A.B., Lozano, R. (2002). *World report on violence and health*. Geneva: World Health Organization.
- Kubacka-Jasiecka, D. (2004). Nie widzę, nie słyszę i milczę... O psychologii świadków przemocy. W: P. Piotrowski (red.), *Przemoc i marginalizacja: Patologie społecznego dyskursu* (s. 183–221). Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Kubacka-Jasiecka, D. (2006). *Agresja i autodestrukcja z perspektywy obronno-adaptacyjnych dążeń Ja*. Kraków: Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Kuczyńska, A. (1992). *Inwentarz do oceny płci psychologicznej*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego.
- Kuster, F., Orth, U. (2013). The long-term stability of self-esteem: its time-dependent decay and nonzero asymptote. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 39(5), s. 677–690.
- Kwiek, M., Florek, S., Piotrowski, P. (2016). Teoria historii życia a zachowania przestępcze. Wprowadzenie. *Resocjalizacja Polska*, 2, s. 9–26.
- Lachowicz-Tabaczek, K., Śniecińska, J. (2008). IntrapSYchiczne źródła samooceny: znaczenie emocji, temperamentu i poczucia zdolności do działania. *Czasopismo Psychologiczne*, 14(2), s. 229–246.
- Laghi, F., D’Alessio, M., Pallini, S., Baiocco, R. (2009). Attachment representations and time perspective in adolescence. *Social Indicators Research*, 90, s. 181–194.
- Landau, H.R., Salus, M.K., Striffarm, T., Kalb, N.L. (1980). *Child Protection: The role of the courts*. Washington: US Government Printing Office.
- Laszlo, E. (1978). *Systemowy obraz świata*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Lauritsen, J.L., Heimer, K., Lynch, J.P. (2009). Trends in the gender gap in violent offending: new evidence from the National Crime Victimization Survey. *Criminology*, 47(2), s. 361–399.
- Leśniewska, G. (2016). Przemoc ekonomiczna wobec kobiet – przeźroczysty problem. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 418, s. 219–225.

- Levenkron, S., Levenkron, A. (2009). *Skradzione jutro. Jak zrozumieć i leczyć kobiety wykorzystywane seksualnie w dzieciństwie*. Warszawa: Jacek Santorski & Co Agencja Wydawnicza.
- Lilly, M., Valdez, C., Graham-Bermann, S. (2011). The mediating effect of world assumptions on the relationship between trauma exposure and depression. *Journal of Interpersonal Violence*, 26(12), s. 2499–2516.
- Lubinski, D., Tellegen, A., Butcher, J.N. (1981). The relationship between androgyny and subjective indicators of emotional well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 40(4), s. 722–730.
- Łaguna, M., Lachowicz-Tabaczek, K., Dzwonkowska, I. (2007). Skala samooceny SES Morrisa Rosenberga – polska adaptacja metody. *Psychologia Społeczna*, 2(04), s. 164–176.
- Łaguna, M., Bąk, W. (2007). Emocje i przekonania na temat ja. Dwa kierunki wyjaśniania ich wzajemnych relacji. W: A. Błachnio, A. Gózik (red.), *Bliżej emocji* (s. 205–217). Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Machel, H. (2014). Przystępczość kobiet i wobec kobiet – spojrzenie kryminologiczno-penitencjarne. *Resocjalizacja Polska*, 8, s. 13–25.
- Majchrzyk, Z. (1995). *Motywacje zabójczyń: alkohol i przemoc w rodzinie*. Warszawa: Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych.
- Majchrzyk, Z. (2009). *Kiedy kobieta zabija*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego.
- Majewska, P. (2007). Podmiotowe uwarunkowania męskości, kobiecości i androgynii. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Psychologica*, 11, s. 3–19.
- Mandal, E. (2004). *Podmiotowe i interpersonalne konsekwencje stereotypów związanych z płcią*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Maruszewski, T. (2006a). Pamięć autobiograficzna jako podstawa tworzenia doświadczenia indywidualnego. W: J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki*. T. 2 (s. 165–182). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Maruszewski, T. (2006b). Pojęcia. W: J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki*. T. 2 (s. 205–230). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Matysiak-Błaszczak, A. (2010). *Sytuacja życiowa kobiet pozbawionych wolności*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- McEwen, B.S. (2012). Brain on stress: How the social environment gets under the skin. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 109 (Supplement 2), s. 17180–17185.
- Mellibruda, J. (1996). Patrząc na przemoc. *Świat Problemów*, 5(40), s. 4–10.
- Miller, D.K. (2006). The effects of childhood physical abuse or childhood sexual abuse in battered women's coping mechanisms: Obsessive-compulsive tendencies and severe depression. *Journal of Family Violence*, 21(3), s. 185–195.

- Ministry of Justice (2016), *Statistics on Women and the Criminal Justice System 2015. A Ministry of Justice publication under Section 95 of the Criminal Justice Act 1991*. London.
- Mirosław, K. (2010). Społeczno-demograficzna sytuacja kobiet odbywających karę pozbawienia wolności za przestępstwa agresywne. W: S. Przybyliński (red.), *Niebanalny wymiar resocjalizacji penitencjarnej* (s. 109–128). Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne Akapit.
- Murdoch, S., Vess, J., Ward, T. (2010). Descriptive model of the offence process of women violent offenders: Distal background variables. *Psychiatry, Psychology and Law*, 17(3), s. 368–384.
- Murdoch, S., Vess, J., Ward, T. (2012). A descriptive model of female violent offenders. *Psychiatry, Psychology and Law*, 19(3), s. 412–426.
- Nęcka, E., Orzechowski, J., Szymura, B. (2006). *Psychologia poznawcza*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Ney, P. (1992). Transgenerational triangles of abuse: a model of family violence. In: E. Viano (ed.), *Intimate Violence: Interdisciplinary Perspectives* (s. 15–25). Bristol: Taylor & Francis.
- Niehoff, D. (2001). *Biologia przemocy*. Poznań: Media Rodzina.
- Niewiadomska, I., Chwaszcz, J. (2010). *Jak skutecznie zapobiegać karierze przestępczej?* Lublin: EFS.
- Norlander, B., Eckhardt, C. (2005). Anger, hostility, and male perpetrators of intimate partner violence: A meta-analytic review. *Clinical Psychology Review*, 25(2), s. 119–152.
- O’Leary, K.D., Tintle, N., Bromet, E. (2014). Risk factors for physical violence against partners in the U.S. *Psychology of Violence*, 4(1), s. 65–77.
- O’Leary, K.D., Tintle, N., Bromet, E.J., Gluzman, S.F. (2008). Descriptive epidemiology of intimate partner aggression in Ukraine. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 43(8), s. 619–626.
- OBOP. (2010). *Diagnoza zjawiska przemocy w rodzinie w Polsce wobec kobiet i wobec mężczyzn. Część I – Raport z badań ogólnopolskich*. Warszawa, www.mpips.gov.pl/gfx/mpips/userfiles/_public/1-2010_Raport-ogolnopolski_K-M_01-03-11.pdf, dostęp: 5.11.017.
- Owens, L., Shute, R., Slee, P. (2007). „They do it just to show off”. Year 9 girls’, boys’ and their teachers’ explanations for boys’ aggression to girls. *International Journal of Adolescence and Youth*, 13(4), s. 343–360.
- Özkan, T., Lajunen, T. (2005). Why are there sex differences in risky driving? The relationship between sex and gender-role on aggressive driving, traffic offences, and accident involvement among young Turkish drivers. *Aggressive Behavior*, 31(6), s. 547–558.

- Österman, K., Björkqvist, K., Lagerspetz, K.M.J., Kaukiainen, A., Landau, S.F., Frączek, A., Caprara, G.V. (1998). Cross-cultural evidence of female indirect aggression. *Aggressive Behavior*, 24, s. 1–8.
- Pastwa-Wojciechowska, B. (2004). *Naruszanie norm prawnych w psychopatii: analiza kryminologiczno-psychologiczna*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Pastwa-Wojciechowska, B., Kaźmierczak, M., Błażek, M., Besta, T. (2013). Osobowościowe korelaty postaw wobec przemocy u kobiet i mężczyzn z uwzględnieniem poziomu organizacji osobowości O. Kernberga. *Czasopismo Psychologiczne*, 19(1), s. 37–45.
- Pervin, L.A. (2005a). Nieprawidłowe funkcjonowanie osobowości a procesy zmiany. W: L.A. Pervin (red.), *Psychologia osobowości* (s. 347–382). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Pervin, L.A. (2005b). Poznawcze składniki osobowości. W: L.A. Pervin (red.), *Psychologia osobowości* (s. 79–108). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Pietraszko, J., Rychlik, J. (2009). Rola doświadczeń emocjonalnych dziecięcych i aktualnych w formowaniu syndromów przekonań konstruktywnych i destruktywnych jednostki. W: A. Cisłak, K. Henne, K. Skarżyńska (red.), *Przekonania w życiu jednostek, grup, społeczności* (s. 49–65). Warszawa: Wydawnictwo Szkoły Wyższej Psychologii Społecznej „Academica”.
- Piotrowski, J.M., Ciosek, M. (2016). Izolacja więzienna jako złożona sytuacja trudna. W: M. Ciosek, B. Pastwa-Wojciechowska (red.), *Psychologia penitencjarna* (s. 428–460). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Piotrowski, J., Żemojtel-Piotrowska, M. (2009). Kwestionariusz roszczeniowości. *Roczniki Psychologiczne*, 12(2), s. 151–177.
- Piumatti, G., Marengo, D., Mosso, C., Rabaglietti, E. (2015). Readiness for aggression and ethnic prejudice among Italian adolescents. *Cognition, Creier, Comportament/ Cognition, Brain, Behavior*, 19(1), s. 1–16.
- Popiel, A., Pragłowska, E. (2008). *Psychoterapia poznawczo-behawioralna: teoria i praktyka*. Warszawa: Wydawnictwo Paradygmat.
- Pospiszyl, I. (1999). *Razem przeciw przemocy*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Pospiszyl, I. (2000). *Przemoc w rodzinie*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Rajchert, J. (2015). Emotional, cognitive and self-enhancement processes in aggressive behavior after interpersonal rejection and exclusion. *Europe's Journal of Psychology*, 11(4), s. 702–721.
- Rajchert, J., Konopka, K., Huesmann, L.R. (2017). It is more than thought that counts: The role of readiness for aggression in the relationship between ostracism and displaced aggression. *Current Psychology*, 36(3), s. 417–427.

- Rajtar, T., Haś, A. (2010). Czy psychologia potrafi wyjaśnić, dlaczego dziewczęta i dorosłe kobiety są coraz bardziej agresywne? W: B. Gulla, I. Niewiadomska, M. Wysocka-Pleczyk (red.), *Białe plamy w psychologii sądowej* (s. 167–181). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Ranschburg, J. (1993). *Lęk, gniew, agresja*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Reidy, D.E., Sloan, C.A., Zeichner, A. (2009). Gender role conformity and aggression: Influence of perpetrator and victim conformity on direct physical aggression in women. *Personality and Individual Differences*, 46(2), s. 231–235.
- Reykowski, J. (1992). Osobowość. W: T. Tomaszewski (red.), *Procesy emocjonalne, motywacja, osobowość* (s. 115–185). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Reykowski, J., Kochańska, G. (1980). *Szkice z teorii osobowości*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Rode, D. (2010). *Psychologiczne uwarunkowania przemocy w rodzinie. Charakterystyka sprawców*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Rode, D., Rode, M., Januszek, M. (2015). Psychosocial characteristics of men and women as perpetrators of domestic violence. *Polish Psychological Bulletin*, 46(1), s. 53–64.
- Rode, M. (2013). *Style myślenia przestępczego. Podstawy teoretyczne i diagnostyczne*. Warszawa: Difin.
- Ross, J.M., Babcock, J.C. (2009). Gender differences in partner violence in context: Deconstructing Johnson's (2001) control-based typology of violent couples. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 18, s. 604–622.
- Rossegger, A., Wetli, N., Urbaniok, F., Elbert, T., Cortoni, F., Endrass, J. (2009). Women convicted for violent offenses: Adverse childhood experiences, low level of education and poor mental health. *BMC Psychiatry*, 9, s. 1–7.
- Rutkowska, M. (2014). Wzorce gotowości do agresji u młodzieży przystosowanej i niedostosowanej społecznie. *Psychologia Wychowawcza*, 6, s. 128–138.
- Salavera, C., Usán, P., Antoñanzas, J.L., Teruel, P., Lucha, O. (2017). Affects and personality: A study with university students. *Annales Medico Psychologiques*, 175, s. 353–357.
- Sandstrom, M.J., Coie, J.D. (1999). A developmental perspective on peer rejection: mechanisms of stability and change. *Child Development*, 70(4), s. 955–966.
- Sharpe, J.P., Desai, S. (2001). The Revised Neo Personality Inventory and the MMPI-2 Psychopathology Five in the prediction of aggression. *Personality and Individual Differences*, 31(4), s. 505–518.
- Shearer, R.A. (2003). Identifying the special needs of female offenders. *Federal Probation*, 67(1), s. 46–51.

- Siemieszko, A. (2015). Podejrzani. W: A. Siemieszko (red.), *Atlas przestępczości w Polsce* 5 (s. 61–92). Warszawa: Instytut wymiaru Sprawiedliwości & Oficyna Naukowa.
- Smulczyk, M. (2008). ISRA XVII, World Meeting. *Functions of Emotional Reactivity and Perseverativeness in Intrapsychic Mechanisms of Interpersonal Aggression* (July 8–13, 2008). Budapeszt.
- Smulczyk, M., Tłuściak-Deliowska, A. (2012). Temperament a dynamika agresji interpersonalnej. Charakterystyka zjawiska. Implikacje pedagogiczne. *Ruch Pedagogiczny*, 3, s. 23–31.
- Stanisz, A. (2006). *Przystępny kurs statystyki z zastosowaniem STATISTICA PL na przykładach z medycyny*. T. 1. *Statystyki podstawowe*. Kraków: StatSoft.
- Steinberg, L., Albert, D., Cauffman, E., Banich, M., Graham, S., Woolard, J. (2008). Age differences in sensation seeking and impulsivity as indexed by behavior and self-report: evidence for a dual systems model. *Developmental Psychology*, 44(6), s. 1764–1778.
- Sternberg, R.J. (2001). *Psychologia poznawcza*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Stith, S.M., Rosen, K.H., Middleton, K.A., Busch, A.L., Lundeberg, K., Carlton, R.P. (2000). The intergenerational transmission of spouse abuse: A meta-analysis. *Journal of Marriage and the Family*, 62(3), s. 640–654.
- Stolarski, M., Matthews, G., Postek, S., Zimbardo, P., Bitner, J. (2014). How we feel is a matter of time: relationships between time perspectives and mood. *Journal of Happiness Studies*, 15, s. 809–827.
- Stolarski, M., Zajenkowski, M., Zajenkowska, A. (2016). Aggressive? From time to time... Uncovering the complex associations between time perspectives and aggression. *Current Psychology*, 35(4), s. 506–515.
- Straus, M.A. (2003). Przemoc fizyczna kobiet wobec partnerów: poważny problem społeczny. W: M.R. Walsh (red.), *Kobiety, mężczyźni i płęć: Debata w toku*. (s. 252–267). Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Straus, M.A. (2008). Dominance and symmetry in partner violence by male and female university students in 32 nations. *Children and Youth Services Review*, 30(3), s. 252–275.
- Strelau, J. (2006). Temperament. W: J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki*. T. 2 (s. 683–719). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Strelau, J. (2013). *Psychologia różnic indywidualnych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- Stucke, T.S., Baumeister, R.F. (2006). Ego depletion and aggressive behavior: Is the inhibition of aggression a limited resource? *European Journal of Social Psychology*, 36, s. 1–13.

- Sword, R.M., Sword, R.K.M., Brunskill, S.R., Zimbardo, P. (2014). Time perspective therapy: A new time-based metaphor therapy for PTSD. *Journal of Loss and Trauma*, 19, s. 197–201.
- Sztander, W. (1999). Na czym polega pomaganie ofiarom przemocy. *Niebieska Linia*, 5, s. 18.
- Tamir, M., Mitchell, C., Gross, J.J. (2008). Hedonic and instrumental motives in anger regulation. *Psychological Science*, 19(4), s. 324–329.
- Thomas, K.D., Levant, R.F. (2012). Does the endorsement of traditional masculinity ideology moderate the relationship between exposure to violent video games and aggression? *The Journal of Men's Studies*, 20(1), s. 47–56.
- Toeplitz-Winiewska, M., Winiewski, M. (2012). Czy dziewczęta stają się coraz bardziej agresywne? Próba meta-analizy badań z lat 1997–2011. W: H.J. Grzegolowska-Klarkowska (red.), *Agresja, socjalizacja, edukacja* (s. 117–132). Warszawa: Wydawnictwo APS.
- Tomich, P., Helgeson, V. (2002). Five years later: a cross-sectional comparison of breast cancer survivors. *Psycho-Oncology*, 11, s. 154–169.
- Toroń, B. (2013). *Przestępczość skazanych kobiet i mężczyzn w perspektywie biograficznej*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Trzesniewski, K.H., Donnellan, M.B., Robins, R.W. (2003). Stability of self-esteem across the life span. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(1), s. 205–220.
- Twenge, J.M., Campbell, W.K. (2003). “Isn't it fun to get the respect that we're going to deserve?” Narcissism, social rejection, and aggression. *Personality & Social Psychology Bulletin*, 29(2), s. 261–272.
- Uchwała nr 76 Rady Ministrów, Krajowy Program Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie na lata 2014–2020. *Monitor Polski. Dziennik Urzędowy Rzeczypospolitej Polskiej* (2014).
- Ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie, Dz.U. z 2005 roku, nr 180, poz. 1493, t.j., Dz.U. z 2015 roku poz. 1390.
- Van Voorhis, P., Wright, E.M., Salisbury, E., Bauman, A. (2010). Women's risk factors and their contributions to existing risk/needs assessment: The current status of a gender-responsive supplement. *Criminal Justice and Behavior*, 37(3), s. 261–288.
- Walters, G.D. (2014). An item response theory analysis of the Psychological Inventory of Criminal Thinking Styles: Comparing male and female probationers and prisoners. *Psychological Assessment*, 26(3), s. 1050–1055.
- Walters, G.D., Hagman, B.T., Cohn, A.M. (2011). Toward a hierarchical model of criminal thinking: Evidence from item response theory and confirmatory factor analysis. *Psychological Assessment*, 23(4), s. 925–936.

- Walters, G.D., Lowenkamp, C. (2016). Predicting recidivism with the Psychological Inventory of Criminal Thinking Styles (PICTS) in community-supervised male and female federal offenders. *Psychological Assessment*, 28(6), s. 652–659.
- Watson, D. (2000). *Mood and Temperament*. New York, London: The Guilford Press.
- Watson, S.J., Milfont, T.L. (2017). A short-term longitudinal examination of the associations between self-control, delay of gratification and temporal considerations. *Personality and Individual Differences*, 106, s. 57–60.
- Widera-Wysoczańska, A. (2010a). *Mechanizmy przemocy w rodzinie. Z pokolenia na pokolenie*. Warszawa: Difin.
- Widera-Wysoczańska, A. (2010b). Parent-child attachment and partner relationships formed by persons after childhood trauma. In: A. Widera-Wysoczańska, A. Kuczyńska (eds.), *Interpersonal trauma and its consequences in adulthood* (s. 59–81). Cambridge: Cambridge Scholars Publishings.
- Winstok, Z. (2016). A new definition of partner violence. *Aggression and Violent Behavior*, 28, s. 95–102.
- Wolska, A. (2002). *Model czynników ryzyka popełnienia przestępstwa agresywnego*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Yang, M., Wong, S.C.P., Coid, J.W. (2013). Violence, mental health and violence risk factors among community women: an epidemiological study based on two national household surveys in the UK. *BMC Public Health*, 13(1), 1020.
- Załuski, M., Gajdosz, M. (2012). Skala Założeń Wobec Świata – polska adaptacja i analiza walidacyjna World Assumptions Scale. *Psychoterapia*, 3(162), s. 17–31.
- Zastępowski, P., Grabowska, M. (2010). Stereotypy płci a kontrola zachowań agresywnych w okresie wczesnej dorosłości. *Rocznik Naukowy Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy*, 5, s. 123–142.
- Zhang, J.W., Howell, R.T. (2011). Do time perspectives predict unique variance in life satisfaction beyond personality traits? *Personality and Individual Differences*, 50, s. 1261–1266.
- Zielińska, E. (2002). Przemoc ze względu na płeć jako problem społeczny i jako przestępstwo. W: Ł. Jurasz-Dudzik (red.), *Człowiek i agresja. Głosy o nienawiści i przemocy. Ujęcie interdyscyplinarne* (s. 79–102). Warszawa: Wydawnictwo Sic!
- Zimbardo, P., Boyd, J. (1999). Putting time in perspective: A valid, reliable individual-differences metric. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77(6), s. 1271–1288.
- Zimbardo, P., Boyd, J. (2013). *Paradoks czasu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Żemojtel-Piotrowska, M.A., Piotrowski, J., Clinton, A. (2016). Agency, communion and entitlement. *International Journal of Psychology*, 51(3), s. 196–204.
- Żemojtel-Piotrowska, M., Piotrowski, J. (2011). Temperamentalne i osobowościowe predyktory postaw roszczeniowych. *Polskie Forum Psychologiczne*, 16(2), s. 159–177.

- Żemojtel-Piotrowska, M., Piotrowski, J., Baran, T. (2014). Roszczeniowość a satysfakcja ze związku intymnego. *Studia Psychologiczne*, 52(1), s. 21–32.
- Żemojtel-Piotrowska, M., Piotrowski, J., Clinton, A., Ciecuch, J., Różycka-Tran, J., Thi, T.K. (2015). Entitlement and subjective well-being: a three-nations study. *Health Psychology Report*, 3(2), s. 140–149.
- Żukowska, K. (2016). Czas trwania kary uwięzienia a jej skuteczność. W: M. Ciosek, B. Pastwa-Wojciechowska (red.), *Psychologia penitencjarna* (s. 56–67). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe PWN.

Magdalena Bolek-Kochanowska

Beliefs and readiness for aggression among women convicted of committing a violent crime

Summary

The monograph deals with the subject of conditions for violent female criminality. It presents predominantly cognitive determinants of readiness for interpersonal aggression manifested by women imprisoned for committing violent crimes.

The theoretical part discusses the definition of aggression, aggressiveness and readiness for aggression. Three mechanisms of triggering aggression are presented in detail in the monograph, which constitute separate forms of readiness for aggression according to the theory proposed by A. Frączek. Subsequently, the concept of violence is discussed, presenting its various forms and the specificity of its use by both genders. The following chapters present the relationship between the cognitive system and the activation of aggressive behavior.

The empirical part presents the results of the author's own research. The aim was to analyze the relationship between selected beliefs of women committing violent crimes and their readiness to aggression, taking into account its three distinct forms: readiness for emotional-impulsive, habitual-cognitive and personality-immanent aggression. First, a comparison has been made between women imprisoned for violent crimes and women convicted for non-violent crimes, focusing on the severity of each form of readiness for aggression and the severity of particular beliefs studied in both groups. Next, cognitive risk factors of each of the three forms of readiness for aggression have been presented, identifying the mechanisms that shape their high intensity in the group of women imprisoned for violent crimes.

Keywords: readiness for aggression, aggression, violence, violence used by women, beliefs

Redakcja
Katarzyna Wyrwas

Projekt okładki (wykorzystano zdjęcie ze strony pixabay.com)
Tomasz Tomczuk

Redakcja techniczna
Małgorzata Pleśniar

Korekta
Marzena Marczyk

Łamanie
Marek Zagniński

Redaktor inicjujący
Michał Kompała

Nota copyrightowa obowiązująca do 31.12.2021:
Copyright © 2020 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

Sprzymyamy otwartej nauce. Od 1.01.2022
publikacja dostępna na licencji
Creative Commons
Uznanie autorstwa-Na tych samych warunkach
4.0 Międzynarodowe (CC BY-SA 4.0)

Wersja elektroniczna monografii zostanie opublikowana w formule wolnego dostępu
w Repozytorium Uniwersytetu Śląskiego www.rebus.us.edu.pl.

<https://orcid.org/0000-0002-4575-8152>

<https://doi.org/10.31261/PN.4009>

Bolek-Kochanowska, Magdalena
Przekonania a gotowość do agresji kobiet skazanych
za popełnienie przestępstwa z użyciem przemocy /
Magdalena Bolek-Kochanowska. - Katowice:
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2020

ISBN 978-83-226-3976-4
(wersja drukowana)
ISBN 978-83-226-3977-1
(wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail:wydawnictwo@us.edu.pl

Druk i oprawa:
Volumina.pl Daniel Krzanowski
ul. Księcia Witolda 7-9, 71-063 Szczecin

Wydanie I. Liczba arkuszy drukarskich: 13,0. Liczba arkuszy wydawniczych: 13,5. Publikację wydrukowano na papierze offsetowym 90 g. PN 4009. Cena 29,90 zł (w tym VAT).

Magdalena Bolek-Kochanowska,
doktor nauk społecznych w dyscyplinie psychologia,
adiunkt na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego
w Katowicach. Autorka artykułów i rozdziałów monograficznych
z zakresu psychologii sądowej, klinicznej i osobowości.
Psychoterapeutka w nurcie poznawczo-behawioralnym.

Monografia porusza kwestię uwarunkowań agresywnej przestępczości kobiet.

Przedstawia przegląd ujęć teoretycznych koncentrujących się na poznawczych aspektach przemocy, koncepcję gotowości do agresji, specyfikę zachowań agresywnych kobiet oraz badania własne, w których analizowano zależności pomiędzy przekonaniami kobiet osadzonych za popełnienie przestępstw z użyciem przemocy a ich gotowością do agresji. Uzyskane wyniki mogą znaleźć zastosowanie w obszarze oddziaływań terapeutycznych, profilaktycznych i resocjalizacyjnych.

Monografię cechuje nie tylko bogactwo odpowiednio dobranych treści, ale jednocześnie logika wywodu, przejrzystość i konsekwentne dążenie Autorki do zrealizowania postawionych celów. Lektura tej świetnie napisanej monografii sprawiła mi prawdziwą przyjemność ze względu na *modus operandi* Autorki oraz Jej styl wypowiedzi. [...]

Autorka wybrała i zastosowała w badaniach narzędzia pomiaru zmiennych cechujące się wysoką wartością psychometryczną. Dowiodła także swojej bardzo dobrej znajomości i umiejętności wykorzystania wysoce zaawansowanych metod analizy statystycznej wyników badań oraz ich wnikliwej, szczegółowej interpretacji. [...]

Wyjątkowo liczne rezultaty starannie zaprojektowanych badań empirycznych zostały wzorowo opracowane pod względem statystycznym oraz przedstawione w sposób bardzo czytelny.

/z recenzji dr. hab. Mieczysława Cioska, prof. EUH-E, prof. em. UG/

Cena 29,90 zł (w tym VAT)

ISBN 978-83-226-3976-4

9 788322 639764

Więcej o książce

